

MEČ A ČLOVĚK

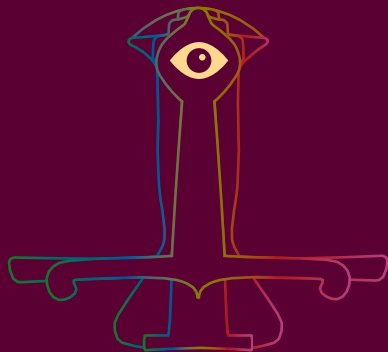
Vybrané kapitoly
k dějinám mečů
a lidí

Ondřej Chvojka
Monika Konrádová
Jan Török
a kolektiv

NAKLADATELSTVÍ
Jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích

2023

MEČ A ČLOVĚK

Vybrané kapitoly
k dějinám mečů
a lidí

Ondřej Chvojka

Monika Konrádová

Jan Török

a kolektiv

Klára Andresová – Stanislav Doležal – Jindřich Figura – Markéta Havlíková –
Josef Ježek – Antonín Kadlec – Roman Kodet – Leonid Křížek – Jaroslav Pavelka –
Bohumil Planka – Martin Pták – Petr Turya – Jakub Zeman

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Chvojka, Ondřej, 1975-

Meč a člověk : vybrané kapitoly k dějinám mečů a lidí / Ondřej Chvojka, Monika Konrádová, Jan Török a kolektiv Klára Andresová, Stanislav Doležal, Jindřich Figura, Markéta Havlíková, Josef Ježek, Antonín Kadlec, Roman Kodet, Leonid Křížek, Jaroslav Pavelka, Bohumil Planka, Martin Pták, Petr Turýa, Jakub Zeman. -- Vydání první. -- České Budějovice : Nakladatelství Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2023. -- 1 online zdroj. -- (Episteme. Archaeologia)

Anglické resumé

Vydáno v souvislosti se stejnojmennou konferencí konanou ve dnech 14.-16.9.2022 na Filozofické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. -- Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-7694-027-7 (online ; pdf)

* 623.444.2 * (048.8:082)

– meče -- dějiny

– kolektivní monografie

623 - Vojenská technika [19]]

Kniha byla vydána v rámci projektu Grantové agentury Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (reg. č. 02/GAFF/2023).

Recenzenti:

Mgr. Ladislav Rytíř (Univerzita Hradec Králové)

Vladimír Šindelář (Milevské muzeum Milevsko)

Editors © Ondřej Chvojka, Monika Konrádová, Jan Török, 2023

© Klára Andresová, Stanislav Doležal, Jindřich Figura, Markéta Havlíková, Josef Ježek, Antonín Kadlec, Roman Kodet, Leonid Křížek, Jaroslav Pavelka, Bohumil Planka, Martin Pták, Petr Turýa, Jakub Zeman

© Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Nakladatelství Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2023

ISBN 978-80-7694-027-7 (PDF)

OBSAH

Úvod 9

O. Chvojka – M. Konrádová – J. Török

1 MEČ A ARCHEOLOGIE 13

- 1.1 Po stopách souboje s meči v době bronzové (*M. Havlíková – J. Ježek*) 15
- 1.2 Dvě raně středověká nákončí pochev mečů z podhradí hradiště Prácheň (okr. Klatovy) (*M. Pták*) 22

2 MEČ A TECHNOLOGIE 31

- 2.1 Příslušenství chladných zbraní (*J. Figura*) 33
- 2.2 Jak obstojí cvičný současný meč z pružinové oceli č. 14260 proti kovářsky tvrzenému bronzovému meči? (*J. Pavelka*) 47
- 2.3 Dokumentace čepele meče (*B. Planka*) 53

3 MEČ A SYMBOLIKA 61

- 3.1 Samson mečem opásaný. Zbraň jako brána do středověké představivosti (*A. Kadlec*) 63

4 MEČ A SPOLEČNOST 75

- 4.1 Římská armáda a meč (*S. Doležal*) 77
- 4.2 Meč anebo mušketa? Vojenské výcvikové manuály 17. století (*K. Andresová*) 83
- 4.3 Meč a jeho místo v dějinách evropského šermu (*L. Křížek*) 89
- 4.4 Meč nejen jako zbraň (*P. Turya*) 104

5 MEČ A ASIE 111

- 5.1 „Císařský“ meč od Rai Kunitošiho a jeho kontexty (*J. Zeman*) 113
- 5.2 Zákaz veřejného nošení mečů a konec samurajské vrstvy v Japonsku (*R. Kodet*) 120

Závěr 131

O. Chvojka – M. Konrádová – J. Török

Literatura a prameny 133

Resumé 147

Adresy autorů 159

ÚVOD

ONDŘEJ CHVOJKA

MONIKA KONRÁDOVÁ

JAN TÖRÖK

Co je to meč? Kdy se u nás meč poprvé objevuje? S jakým sociálním prostředím je meč spojen? Jaká je symbolická role meče v různých dějinných epochách? Jak byly meče vyráběny a jak byly používány? Lišilo se postavení meče ve střední Evropě od mečů v Japonsku? Tyto i řada dalších otázek byly diskutovány na interdisciplinární konferenci nazvané „Meč a člověk“, která proběhla ve dnech 14. až 16. září 2022 v prostorách Filozofické fakulty Jihočeské univerzity (dále FF JU) v Českých Budějovicích. Konferenci, jejímž pořadatelem byl Archeologický ústav FF JU, doplnil bohatý doprovodný program – workshopy a ukázky pro veřejnost. V předsálí jednatelny byla prezentována výstavka mečů, zapůjčených z Jihočeského muzea, od Aleše Kocvery z Prahy i od Jakuba Zemana z Prahy.

Konference se zúčastnilo celkem třicet přihlášených účastníků, dalších šestnáct zájemců z řad studentů i široké veřejnosti se pak zúčastnilo jak přednášek, tak i workshopů (přednášky pak on-line sledovalo dalších až patnáct účastníků). Na konferenci zaznělo celkem devatenáct referátů, z nichž většina se stala součástí této knihy.

Poslední den konference pak patřil třem workshopům a praktickým ukázkám pozvaných lektorů, které byly doplněny prezentací chladných zbraní a jejich příslušenství: Petr Vytopil představil možná pojetí mistrovských seků, Zdeněk Utišil z Digladioru se věnoval zkracování vzdálenosti a přechodu na zápas či boj v zesíleném držení meče a Ondřej Drtil z Cechu Sv. Michaela se zabýval filosofií meče při volném šermu – sparingu. Další dva workshopy byly zaměřeny na japonský meč. Martina Slabá představila základy problematiky taiji a Jakub Zeman úvod do Gekigenu, umění japonského meče z dojo Hakuzan.

Organizátorem konference byl Archeologický ústav FF JU, spolupracující institucí se stalo Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích. Záštitu převzal Krajský úřad Jihočeského kraje (konkrétně náměstci hejtmána Pavel Hroch a Mgr. Pavel Krák), který konferenci rovněž finančně podpořil. Hlavní finanční pokrytí zajistila FF JU, sponzorsky na konferenci přispěl i Strahovský klášterní pivovar sv. Norberta. Grafickou podobu všem konferenčním materiálům i této knize dal Milan Křišťůfek. Večerní raut po prvním dni konference zajistili Marta Zavřelová, Irena Pišová a Ivo Hajn.

Trvalým výstupem z konference je tato kniha, jejímž cílem je přispět do bohaté diskuse spjaté s meči a zároveň ukázat danou problematiku v širokém interdisciplinárním pojetí. Podle zaměření jednotlivých kapitol je kniha rozdělena do celkem pěti bloků, věnovaných I. mečům a archeologii, II. mečům a technologiím, III. mečům a symbolice, IV. mečům a společnosti a V. japonským mečům. Mnohé příspěvky ovšem tento rámeček překračují, což opět jen ukazuje na široké mezioborové pojetí tématu. Přestože jsou jednotlivé kapitoly psány autory z různých vědních oborů, které mají mnohdy odlišné způsoby citací i formální úpravy textu, byly tyto variabilní úpravy sjednoceny podle vzoru archeologické literatury, kterého se již původně držela většina příspěvků. U většiny kapitol je ovšem zařazen i poznámkový aparát pod čarou, v němž jsou uvedeny odkazy na archivní zdroje či další doplňkové informace. V závěru knihy je zařazen seznam veškeré literatury a společné anglické resumé.

Věříme, že se kniha stane nejen příspěvkem k poznání tak významného fenoménu, kterým meč v lidských dějinách bezesporu byl, ale že poslouží i jako informační zdroj pro odborníky a studenty z různých vědních oborů.

MEČ

A

ARCHEOLOGIE

PO STOPÁCH SOUBOJE S MEČÍ V DOBĚ BRONZOVÉ

Markéta Havlíková – Josef Ježek

ÚVOD

Přítomnost mečů znamenala rychlý vývoj válečných konfliktů a zdokonalení boje, respektive vznik nového bojového stylu. Meč je zbraní, která vyžaduje základní znalosti bojových technik a osvojení si manipulace pro efektivní užití, a to bez ohledu na typ a období. Na našem území se meč poprvé objevuje na počátku střední doby bronzové a sledujeme tím i velký vliv na společnost. Z meče se stal určitý symbol moci, přesněji řečeno mohl vytvářet vyšší mocenskou vrstvu a utvářel válečnickou elitu. To můžeme pozorovat i v hrobových kontextech, kdy se meč vyskytuje výhradně v bohatších hrobech (Havlíková – Křišťuf 2017). Nicméně na meč musíme pohlížet především jako na předmět, který byl přímo navržen jakožto efektivní zbraň proti jinému člověku (Mollay 2010). Šlo tedy výhradně o praktickou zbraň, která byla v boji využívána. To nám, mimo jiné, dokládají i samotná poškození ostří a deformace čepelí bronzových mečů. Jeho fatálnost je archeologicky doložitelná i na osteologickém materiálu, kde lze sledovat stopy zranění, které meč způsobil (Lewis 2008; Downing – Fibiger 2017). Můžeme však říci, že meč je artefakt, který zahrnuje všechny tři kategorie účelu artefaktů – praktickou funkci, společenský význam i symbolický smysl (Neustupný 2010, 83; Bunnefeld 2014, 134).

Všechny tyto role artefaktu je nutné brát v úvahu při rekonstrukci pravděpodobného praktického užití (zbraň). V našem případě nepohlížíme na meč v době bronzové jen jako na zbraň, konkrétněji spotřební artefakt, ale ani jako na pouhý symbol moci. Meč stojí na pomezí těchto dvou rovin a zastával s jistotou významnou roli v životě či postavení válečníka ve společnosti. Současně však také splňuje veškeré podmínky pro praktické užití jako chladná zbraň. Meč v bojovnícké výbavě nejspíše často doprovázel další typ zbraně, jak se projevuje i v hrobových kontextech (např. Havlíková – Křišťuf 2017), tyto zbraně mohou poskytnout nositeli širší spektrum efektivní obrany/útoku. Meč tak mohl sloužit jako zbraň, kterou bojovník použil jako tzv. „poslední“ možnost při boji z blízka.

Modelů možných podob boje v pravěku existuje několik. Evropská doba bronzová není jistě obdobím míru, naopak je obdobím, kdy se začínají formovat a vyvíjet válečné střety větších rozměrů, jak koneckonců ukazuje i lokalita Tollense (Jantzen et al. 2011; Lidke et al. 2018). V modelu válečnictví v době bronzové tak lze pracovat s jistou formou organizovaných bojů a válek, které můžeme znát např. z písemných pramenů

(např. *Hérodotos 1972; Thukydides 1977*). Z chronologického hlediska je nejbližší popis Trojské války, který může obsahovat relikty z Egejské doby bronzové. Jedná se však už o upravené dílo, které z velké pravděpodobnosti neodpovídá skutečnosti. I přes to však obsahuje množství údajů z oblasti válčení a je velmi cenným zdrojem pro poznání techniky boje (*Vencf 1984, 38*). Jednotlivé techniky úderů, vyobrazené či popsané antickými autory, byly také využity při jednotlivých experimentech (*Hermann et al. 2020a; 2020b*).

Způsob užití, popřípadě technika boje s bronzovými meči, je tématem rozsáhlých studií v evropské archeologii (*Molloy 2007; 2008; Anderson 2011; Gentile – van Gijn 2019; Knight 2019; Hermann et al. 2020a; 2020b*). Území Čech a Moravy, ale např. i Slovenska, bylo v tomto ohledu poněkud opomíjeno (*Havlíková – Ježek v přípravě*). Nálezy bronzových mečů na našem území nejen, že indikují přítomnost této specializované vrstvy válečníků (příp. válečnické elity), ale nesou na svém povrchu jasné známky praktického užívání. V kombinaci s experimentální verifikací jsme poté schopni původ těchto stop interpretovat (*Coles 1969; Kienlin – Ottaway 1998*).

PROCES ANALÝZY BRONZOVÝCH MEČŮ

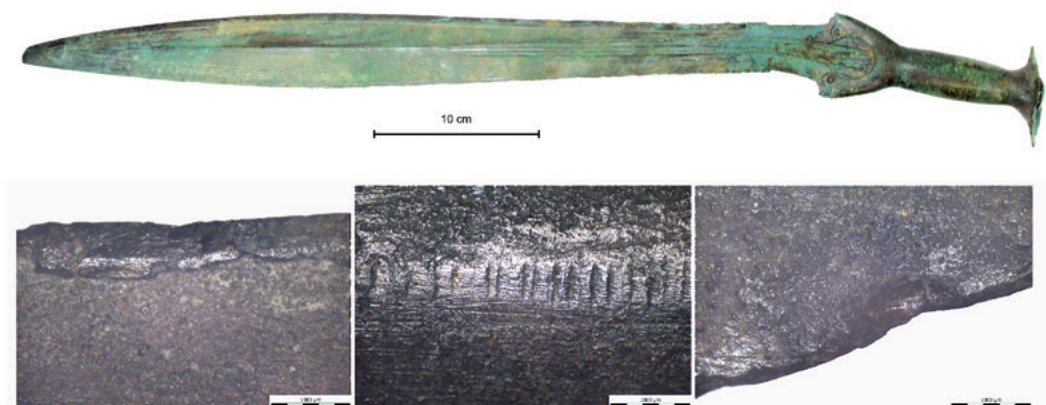
Analýza bronzových mečů sestává z komplexních kroků, jejichž cílem je shromáždění dostatečného množství dat k interpretaci způsobu užití. Traseologická analýza tohoto typu artefaktu je tedy spjata nejen se studiem jednotlivých prvků a stop poškození na povrchu mečů, ale také se znalostí chemicko-fyzikálních vlastností samotného materiálu. Jelikož meče nesou několik úrovní kvality, je proto nutné pochopit technologii výroby a rozpoznat jeho kvalitu (*Gener 2011*). Kvalita kovu a následné mechanické opracování má vliv na tvorbu stop poškození a deformaci čepele (*Soriano-Llopis – Gutiérrez-Sáez 2009*).

Vzhledem k tomu, že bronzové meče vykazují variabilitu v obsahu cínu ve slitině, včetně mechanických úprav po odlití v různých oblastech a obdobích, je důležitým faktorem také prvkové složení replik a průzkum kovu (*Hermann et al. 2020a; 2020b*), za využití optické metalografie a elektronové mikroskopie.

Kompletní balík těchto dat poté dává dostatečné množství informací pro výrobu replik do komparačních experimentů. Kontrolovaná výroba replik umožňuje jistotou v tvorbě a dokumentaci bojových značek během jednotlivých experimentů, jelikož známe veškeré aspekty, které dané poškození mohou ovlivňovat.

TRASEOLOGICKÁ ANALÝZA

I když se setkáváme s limity starších konzervačních procesů (hlavně přítomnost recentních zásahů) pro výpovědní hodnotu traseologické analýzy, vykazují bronzové meče známky praktického užívání. S přibývajícimi analýzami mečů z čerstvých výzkumů, respektive nekonzervovaných exemplářů, lze vyčlenit základní stopy poškození a její klasifikaci, i když v současné době stále nedisponujeme jednotnou terminologií (*Molloy 2011; O’Flaherty – Gilchrist – Cowie 2011; Horn 2013; Gentile – van Gijn 2019; Hermann et al. 2020a*).

Obr. 1.1.1 Ukázka traseologické analýzy (vyhnutí kovu, manipulační stopy, mikro zásek) na meči ze starších sbírek, zvětšeno 50× (meč AK301, Regionální muzeum v Mikulově).

Hlavními indikátory praktického užití meče jsou plastické stopy, tedy stopy poškození ostří, případně deformace čepele (*obr. 1.1.1*). Mezi základní stopy (tzv. bojové značky) patří záseky, které se dále rozlišují na základě jejich konkrétní příčiny. Úhel způsobený zásahem jiné zbraně může poskytnout informace o směru úderu (*Horn 2013, 3; Gentile – van Gijn 2019; Hermann et al. 2020a; 2020b*). Hloubka úderu zase napovídá o síle, případně rozlišení útočného či obranného úderu/odrazu (*Gentile – van Gijn 2019*), ale za předpokladu, že známe složení a následné opracování kovu. Specifikem traseologické analýzy mečů, respektive mečů s litou rukojetí, je opotřebením výzdoby v místě úchopu rukojeti. V případě používaných mečů vykazuje výzdoba litých rukojetí opotřebením pouze v místech, kde dochází ke styku s dlaní.

PRŮZKUM KOVU

Při předpokladu meče jakožto praktické zbraně bude jeho vnitřní struktura splňovat požadované vlastnosti, např. kvalitní odlití, minimální vnitřní fraktury a dutiny, prokování ostří, tvrdost. Všechny tyto aspekty vyhodnocujeme skrze optickou metalografii, tedy analýzou vnitřní struktury kovu a slitin s cílem zviditelnit jednotlivá zrna (struktury) a jejich následného pozorování pomocí mikroskopů (*Scott 1991, 57*). A to nejen v otázkách samotné funkce a mechanických vlastností předmětu (*Hermann et al. 2020a; 2020b; Mödlinger et al. 2020*), ale i v zaměření se na samotné řemeslo a dovednosti metalurgie v době bronzové (*Kuijpers 2013; 2018b*) nebo důležitost barvy při zpracování kovu (např. *Berger 2012; Mödlinger et al. 2017; Radivojević et al. 2018; Meller 2019*). Průzkum kovu je destruktivní metodou, která se provádí na vyleštěném nábrusu v perfektní rovině. Dokumentace všech fází a změn struktury jednotlivých zrn však napomáhá

obr. 1.1.2 Optická metalografie fragmentu meče, zvětšeno 200× (meč č. 13678.1 Lažany; Křišťuf et al. v přípravě).

k interpretaci stop poškození, na které má finální úpravu zbraně značný vliv (Soriano-Llopis – Gutiérrez-Sáez 2009), a tím i zmírnit možné proměnné při výrobě či využití replik, jako např. nedostatečné prokování ostří apod. (obr. 1.1.3).

VÝROBA REPLIK

Je potřeba charakterizovat konstrukční prvky, které byly navrženy a rozhodnuty před výrobou (Molloy 2011, 69). Navržení podoby meče není otázkou libovolnosti a individuality řemeslníka, ale je dána působením hned několika faktorů, jako jsou kulturní a technické vlivy, bojové techniky či náboženské aspekty (Mödlinger 2011, 193). Chápeme-li každý meč jako jedinečný artefakt vyráběný pro konkrétního bojovníka (Melheim – Horn 2014, 5), není zde prostor pro sériovou výrobu, a tedy pro stálou podobu licí formy. Využívaly se tedy pravděpodobně formy jednorázové, např. dvoudílné pískové formy, jejichž úspěšnost a ideální vlastnosti pro odlévání těchto typů artefaktů byly ověřeny i experimentálně (Pellegrini – Scacchetti 2014; Ježek – Havlíková – Holásek 2020). V otázkách dalšího nakládání s odlitým výrobkem je třeba využít výsledky metalografických analýz. V první fázi jde však o odstranění nálitků, vzduchových kanálků, vtokového kanálu a mechanického broušení a leštění čepele. Pro finální úpravu ostří lze využít kamene nebo pískovce (Ježek – Havlíková – Holásek 2020, 35).

Každý meč bývá originál, s jinou hmotností, vyvážením, tvarem i velikostí jílce, i když se může jednat pouze o minimální odlišnosti. Všechny tyto proměnné sice ovlivňují výslednou experimentální bojovou sekvenci, avšak výroba v době bronzové také vždy závisela na dovednostech dotyčného řemeslníka a vztahu materiálových vlastností kovu ke kulturním „normám“ toho, jaký meč měl být ve své finální podobě (Kuijpers 2018a; 2018b). Tyto odlišnosti vidíme v každém bronzovém předmětu, zbrani, i přes snahu striktní uniformní výroby, a odráží tak více tehdejší realitu v konfliktu meč vs. meč.

*Obr. 1.1.3 Aplikování komparačních experimentů bojové techniky s bronzovými meči v kontrolovaných a nekontrolovaných podmínkách. Experiment provádí Ingo Petri a Julia Gräf v prostorách historického parku Bärnau-Tachov (v rámci realizace studie *Haulíková – Ježek v přípravě*).*

KOMPARAČNÍ EXPERIMENTY

Individualita boje s meči je fakt, který bude vždy ovlivňovat výsledky podobných experimentů. Meč je zbraní, která vyžaduje znalosti techniky boje a manipulace. Stejně jak je tomu v mladších obdobích, šerm s meči je specifický styl boje a jednotlivé kombinace je nutné trénovat od útlého věku, především za předpokladu praktického užití v reálném boji. Se-stava základních kombinací a schopnost ovládat efektivně bronzový meč má také eliminovat nežádoucí proměnné především v simulovaném boji. Jde např. o rozdílnou geometrii, váhu, bod rovnováhy, tvar rukojeti apod. Stejně jako je každý meč v určitých, i když drobných, prvcích odlišný, je tomu tak u samotných bojovníků. V souboji, především v duelu mezi dvěma bojovníky na bitevním poli, nedocházelo ke střetnutí dvou válečníků se stejnou váhou, výškou, stavbou těla či tréninkem boje. Tyto aspekty je nutné brát v úvahu i při experimentálním boji a nevytvářet umělé (laboratorní) prostředí s jednotnými vlastnostmi, jelikož jde o vytváření (umělých) proměnných, které experiment také ovlivňují (více *Eren et al. 2016*).

DISKUSE

Meče z našeho kontextu vykazují známky praktického užívání (*Haulíková 2017; Haulíková – Křišťuf 2019*) a identifikované stopy lze srovnávat s komparačními experimenty ze zahraničí (*Molloy 2006; 2007, 90–111; 2008; Gentile – van Gijn 2019; Hermann et al. 2020a; 2020b*), tak s vlastními výsledky (*Haulíková 2022*). Na ostřích lze identifikovat a rozlišit několik typů záseků, zduření a vyhnutí kovu, fraktur a rýh (viz *Hermann et al. 2020a, 1053–1061*). Pro interpretaci jednotlivých stop poškození je nutná experimentální verifikace, v případě bronzových mečů se tak podařil určit původ jednotlivých vyčleněných stop, a tím interpretovat styl boje (*Gentile – van Gijn 2019; Hermann et al. 2020a; 2020b; Haulíková – Ježek v přípravě*). A to i v situaci meč vs. meč, respektive duelu, kdy experiment vycházel z techniky Royal Armouries Ms. I.33 (Walpurgis Fechtbuch; viz např. *Kenner 2014*) ze 14. století (*Hermann et al. 2020a*).

Je však nutné brát v úvahu odlišnosti bronzového meče, jeho kratší délku, váhu, chybějící záštitu a odlišné vlastnosti kovu, který se při namáhání chová rozdílným způsobem (např. deformace čepele a nutnost jejího narovnávání; *Haulíková – Ježek v přípravě*). Aplikovat proto mladší techniku na rekonstrukci stylu boje s meči v době bronzové lze jen v určité míře, respektive pouze v základní rovině kombinací, které lidé v době bronzové mohli znát. Boj je složen z množství reakcí, které jsou vzájemně propojené (pohyby útoku a obrany, akce a reakce) a které dohromady tvoří druh komunikace. Na boj lze pak pohlížet jako na nepřátelský dialog se svým protivníkem, který je vyjádřen skrze zbraně (*Horn 2013, 23*). Dominantou je však vždy samotné tělo. To je hnacím prvkem boje a tvoří jeho podobu či styl. Dále hrají důležitou úlohu mentální a fyzické schopnosti a predispozice konkrétního jedince, ale i úroveň jeho „trénovanosti“. Stejně tak důležitý vliv na bojovou techniku mají kulturní či společenské faktory a normy. Meč byl elitní zbraní elitní vrstvy válečníků, mezi kterými nejspíše platila při použití některých typů úderů či technik nepsaná pravidla a tabu.

Dalším faktorem, který ovlivňuje podobu boje, je existence vícero podob bojové interakce. Kdybychom zůstali u souboje jeden na jednoho, tedy duelu, setkáme se se dvěma základními rovinami. Duel v rámci komunity a duel vzniklý přirozeně v rámci boje. Zatímco v první variantě lze pracovat s předpokladem dvou bojovníků se stejnou výbavou (meč proti meči), v druhém případě je dle našeho názoru malá pravděpodobnost, že se v boji setkali dva válečníci se stejnou výzbrojí. Jak potvrdila studie Hermanna a kolektivu autorů (*Hermann 2020a*), stopy na mečích vznikly často od jiného typu zbraně (nejčastěji kopí). Stejného názoru byli naši šermíři, z jejichž zkušeností vyplývá, že při souboji dojde nejčastěji ke kontaktu meče s kopím. To však může být zapříčiněno pouze bojovou technikou při souboji meč versus meč, nikoli tím, že k takovému duelu docházelo jen výjimečně.

V této souvislosti se nabízí otázka, do jaké míry (pokud vůbec) lze experimentálně realizovat boj v době bronzové (*Gentile 2022*). Příručky středověkého šermu vycházejí vždy z konkrétní situace, nemluvě o zcela jiném sociálním prostředí a specifické fyzické technice. Specifická znalost boje a přístup k němu je pro každou společnost jedinečná (*Crellin et al. 2018*). Stejně tak vlastnosti oceli a slitin mědi jsou zásadně odlišné. Existuje tedy několik překážek, které hovoří proti předpokladu, že takový experiment

může mít smysluplnou vysvětlující hodnotu. R. Hermann ve své studii (*Hermann et al. 2020a*) konstatuje, že tyto překážky lze překlenout traseologickou analýzou. Především jde však o reprodukovatelnost prováděných experimentů tak, aby se daly ověřit i v jiném prostředí.

ZÁVĚR

Otázka praktického užití bronzových mečů skrze traseologickou analýzu je rezonujícím tématem v současné evropské archeologii (*Molloy 2007; 2008; Anderson 2011; Gentile – van Gijn 2019; Knight 2019; Hermann et al. 2020a; 2020b*). Její propojenost s experimentální archeologií s sebou přináší nové aspekty porozumění meči jakožto efektivní zbraně. Ale také spoustu proměnných, které jsou i nevědomky implementovány v realizaci experimentů, tak následných interpretací (*Gentile 2022*). Tento text v obecné rovině pojednával o komplexním studiu bronzových mečů v otázkách jejich praktického užití s cílem rekonstruovat pravděpodobný styl boje. A to s přihlédnutím ke stopám poškození, ke zjištěným vlastnostem kovu, jeho zpracování a také dovednostem konkrétního šermíře. Boj s mečem je individuální záležitost, ovlivňovanou sociálními, symbolickými aspekty společnosti, tak fyzickými aspekty bojovníka. Pro eliminaci chyb či zobecňování výsledků je důležitá dokumentace a replikace jednotlivých experimentálních postupů, které umožní vyšší počet realizovaných experimentů.

DVĚ RANĚ STŘEDOVĚKÁ NÁKONČÍ POCHEV MEČŮ Z PODHRADÍ HRADIŠTĚ PRÁCHEŇ (OKR. KLATOVY)

1.2

Martin Pták

ÚVOD

V souvislosti s dlouhodobým zájmem autora o raně středověké hradiště Prácheň, které je situováno nedaleko Horažďovic (okr. Klatovy), je mimo záchranných odkryvů a povrchových sběrů (shrnutí např. *Pták – Ptáková 2018; Pták 2020; 2022; Pták v tisku*) aplikován na předhradí a především na podhradí této výjimečné lokality detektorový průzkum záchranného a preventivního charakteru. Úkolem následujících řádků je prezentace dvou do jisté míry unikátních nálezů nákončí pochev mečů z detektorových průzkumů podhradí v letech 2021 a 2022.

HRADIŠTĚ PRÁCHEŇ: SHRNUTÍ DOSAVADNÍCH POZNATKŮ

Vznik hradiště je dáván do souvislosti s přemyslovskou územní expanzí, která nastala po upevnění moci ve středních Čechách v 10. a 11. století. Z hradiště pochází též zlomky keramiky, z kterých nelze vyloučit dataci o století starší. Není ale jasné, zda tyto nálezy indikují starší (středohradištní) fázi hradiště, případně nějakou jinou aktivitu. Z okolí je známo několik sídlišť z tohoto období (*Hůrková – Pícka 2005; Eigner – Fröhlich – Lutovecký 2009*), zdá se, že region byl tedy minimálně v závěru středohradištního období stabilně osídlen. Otázkou zůstává jeho vazba na dnešní sousední Strakonicko, kde v 9. století fungoval útvar, který byl spravován a chráněn sítí čtyř hradišť, která byla nejspíše počátkem 10. století rozvrácena nepřátelským nájezdem (např. *Michálek – Lutovecký 2000, 232–243*).

Výrazné návrší Prácheň se vypíná nad pravým břehem řeky Otavy jižně od Horažďovic (okr. Klatovy) (*obr. 1.2.1*). Vrchol leží v nadmořské výšce 512 m, převýšení nad řekou Otavou činí přibližně 80 m. Opevněné raně středověké centrum se skládá ze dvou částí – severní akropole a jižního předhradí (*obr. 1.2.2*). Celková opevněná plocha hradiště Prácheň činí necelé 3 hektary, přičemž délka opevnění je cca 1100 metrů. Předhradí je na východní straně opevněno dvojitým valem s příkopem, v jeho centrální části stojí kostel sv. Klimenta. Akropole hradiště byla ve vrcholném středověku silně pozměněna stavbou hradu Prácheň (např. *Durdík 2000, 446*). Na východní straně se k hradišti

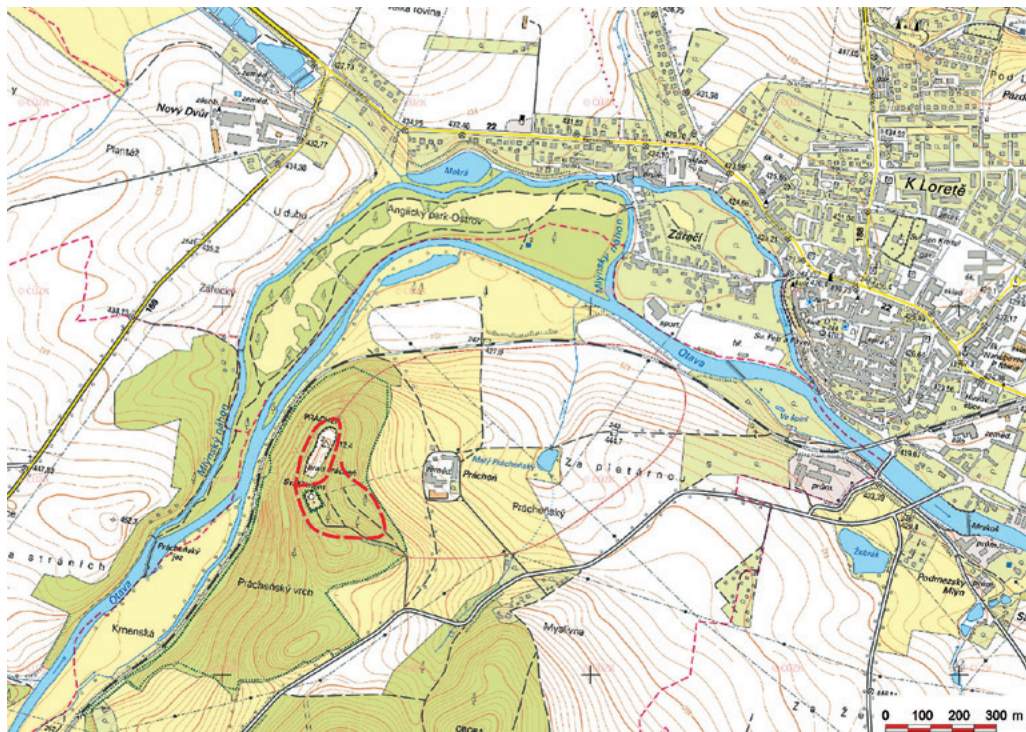
Obř. 1.2.1 Hradiště Prácheň. Poloha lokality na mapě ČR.

přimykalo v raném středověku rozsáhlé podhradí, které se později transformovalo do vrcholně středověké vesnice, která později zanikla.

Na hradišti proběhla od přelomu 19. a 20. století řada drobnějších archeologických akcí, bohužel ne všechny byly řádně dokumentovány. Nálezy jsou částečně dochovány z výkopů a sběrů místních nadšenců (částečně publikováno in: *Želízko 1900*), dále z akcí B. Dubského z let 1920 a 1927 (*Dubský 1921*, 31; *Pták 2020*), E. Šimka v letech 1949–1950 a několika sběrových akcí A. Beneše ze šedesátých let. Zásadní archeologické akce probíhaly v sedmdesátých letech v souvislosti s narušením předhradí hradiště (*Beneš 1975*; *Braun – Klápště 1978*) i naoráním situací v podhradí (*Květouň 1976*). Po roce 1990 proběhlo několik sběrových akcí (*Hůrková – Pícka 2005*; *Eigner – Fröhlich – Lutovský 2009*) a drobnější záchranná akce (*Přerostová 2011*). V posledním desetiletí se hradištěm Prácheň a přilehlou aglomerací soustavně zabývá autor této kapitoly. Zatím provedl mimo opakovaných povrchových sběrů a rekognoskací několik záchranných odkryvů předhradí (sezony 2016, 2018) a podhradí (sezony 2016, 2020). Předmětem bádání se opakovaně stala i otázka zázemí hradiště (*Braun – Klápště 1978*; *Eigner – Fröhlich – Lutovský 2009*; *Mařík 2009*, 153–155; *Čapek 2014*).

DETEKTOROVÝ PRŮZKUM LOKALITY

Vzhledem k lesní těžbě na předhradí, orbě a nelegálním aktivitám hledačů s detektory kovů byl aplikován plošný detektorový průzkum především na západní části předhradí a v prostoru podhradní osady. Pod vedením autora byly zatím s pomocníky

Obr. 1.2.2 Hradiště Prácheň a přilehá raně středověká aglomerace na Základní mapě 1:10.000. Zdroj czukz.cz, upraveno.

z řad studentů archeologie, hledačů a zájemců o archeologii¹ provedeny detektorové průzkumy o celkové dotaci cca 250 hodin, které mimo několika pravěkých nálezů a množství novověkého odpadu přinesly i řadu předmětů souvisejících s existencí raně středověkého hradiště s podhradní aglomerací i pozdějšího hradu a jeho zázemí. Během průzkumů není zasahováno do intaktních situací, pro budoucí revizi jsou zachovávány i nálezy zdánlivě recentní povahy. Byl získán soubor nálezů, které dokládají především neagrární činnosti v podhradí a v případě pojednávaných nákončí pochev mečů možnou přítomnost elity. Oba níže popisované nálezy byly vyzvednuty z povrchové humózní vrstvy, ve výkopu nebyla zjištěna archeologická situace. Nyní jsou části podhradí, kde k nálezu došlo, trvale zatravněny a užívány jako pastvina, v minulosti ale byla nákončí zřejmě poškozena a vyjmuta z původních kontextů orbou.

¹ Na tomto místě bych rád poděkoval především horažďovickým nadšencům Václavu Burdovi a Zdenku Bílkovi za soustavnou spolupráci během prospekce.

Obr. 1.2.3 Nákončí nalezená v podhradí hradiště Prácheň. Foto autor.

POPIS NÁLEZŮ NÁKONČÍ

1. Neúplné, zřejmě ohněm poškozené nákončí. Dochovaný bok nákončí se zdá být v horní části rozezlán a je v něm dochován zbytek železného nýtu. Z boku vybíhá přibližně v polovině výšky nepatrný výstupek, zřejmě pozůstatek pásku či výběžku vnitřního členění nákončí. Nálitek ve spodní části je omezen na nevýrazný pahrbek. Rozměry: výška 31 mm (kompletní), šířka 32 mm (současná), max. tloušťka 13 mm, hmotnost 12,2 g (současná). *Obr. 1.2.3:1.*
2. Téměř kompletní, mírně poškozené a zohýbané nákončí. Pod horní vodorovnou páskou jsou po stranách svislého pásku dva podvěšené půloblouky. Nálitek ve spodní části je poměrně výrazný. Rozměry: výška 38 mm, šířka 34 mm, max. tloušťka 14 mm, síla stěn 1,5–2 mm, hmotnost 12,1 g. *Obr. 1.2.3:2.*

PRVKOVÁ ANALÝZA (XRF)²

Obě nákončí byla v laboratořích Jihočeské univerzity analyzována pomocí metody rentgenové fluorescence (XRF) za účelem zjištění jejich přibližného prvkového složení. Měření probíhalo pomocí ručního spektrometru Niton XL2 GOLDD s velkoplošným Silikon Drift Detektorem (SDD) a nízko-výkonovou rentgenovou lampou (45 kV/2W). V případě silně

² Za provedení XRF analýzy jsem zavázán J. Johnovi z Archeologického ústavu FF JU.

patinovaného nákončí č. 1 bylo měření provedeno na drobné plošce odřené na čistý kov během vyjímání nálezu, aby nedošlo ke zkreslení výsledků měření povrchové oxidované vrstvy, obdobně bylo postupováno i v případě lépe dochovaného nákončí č. 2. Složení popisovaných nálezů se zásadně liší v procentuálním zastoupení prvků (tab. 1.2.1). Nákončí č. 1 je vyrobeno prakticky z čisté mědi, kdežto nákončí č. 2 je z bronzu s výraznou příměsí olova a cínu.

	Sn	Pb	Zn	Cu	Fe
nákončí 1	0,18	0,85	0,14	97,68	0,44
nákončí 2	16,05	19,30	0,79	62,82	0,95

Tab. 1.2.1 Výsledky XRF analýzy nákončí pochev z podhradí hradiště Prácheň. Hodnoty jsou uvedeny v procentech.

TYPOLOGICKÉ ZAŘAZENÍ, ANALOGICKÉ NÁLEZY, INTERPRETACE A DATACE

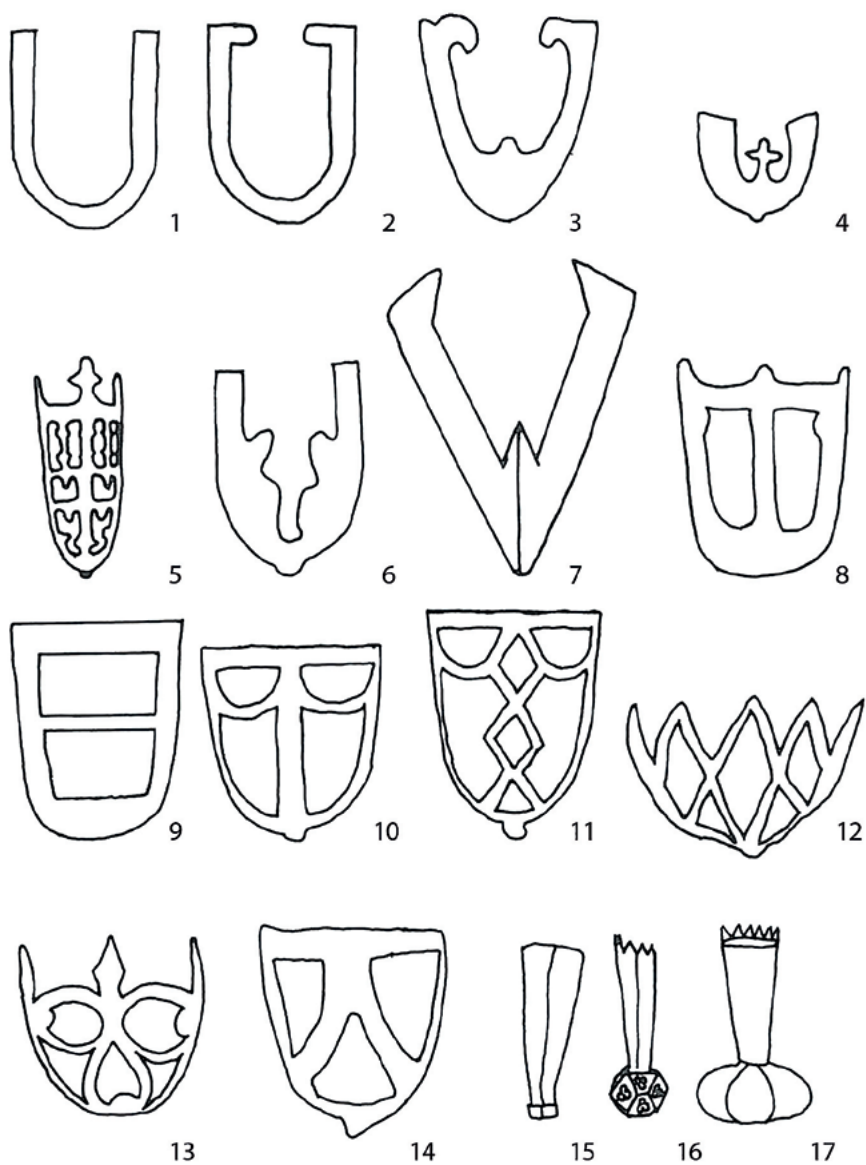
Popisované nálezy (zcela jistě č. 2) odpovídají západoevropské skupině nákončí (k nákončím pochev mečů např. *Koch 1986; Krabath 2001*, 60–68; *Korený 2012; Profantová – Štolba 2012; Sankiewicz 2012; Čechura 2017*). Pro středověká nákončí pochev mečů byla *R. Kochem (1986, 197–199)* sestavena typologie o pěti skupinách, na čtrnáct skupin (*obr. 1.2.4*) ji následně rozšířil *S. Krabath (2001, 60–68)*.

První popisovaný nález nelze bohužel vzhledem k poškození přesně zařadit. S jistotou se ale jedná o typ U podle Kochova členění. Vzhledem k dochovanému výběžku přichází v úvahu typy 6, 12 a 14 podle Krabathova členění. Druhé prácheňské nákončí lze již jistě zařadit do skupiny U a typu 2 podle třídění R. Kocha a do typu 10 podle S. Krabatha. Na obou nákončích absenteje jakákoli tepaná nebo rytá výzdoba.

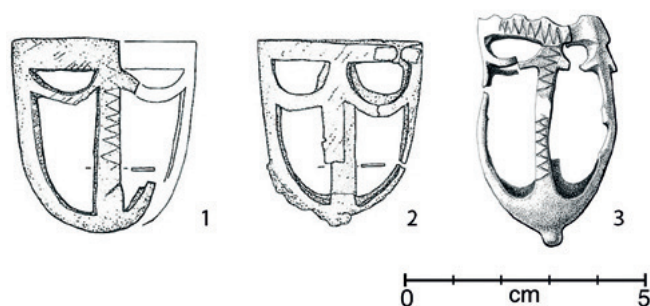
Pro téměř kompletní nákončí č. 2 nacházíme analogie především v německém prostředí (*obr. 1.2.5*), jmenujme např. nález z lokality Straubing, případně Pichl bei Manching (*Koch 1986*). Poněkud volnější česká analogie pochází z okolí Stříbra, okr. Tachov (*Čechura 2017, 40–41, obr. 2, 3*).

U nákončí pochev i předmětů obdobného charakteru, které nebyly nalezeny přímo v jasné datované archeologické situaci (kde i tak po vyloučení možnosti intruze datujeme *ante quem*) je přesnější datace problematická. Je nutné počítat s faktory, jako je chronologická neukotvenost jednotlivých typů nebo předpoklad delšího časového úseku, kdy byl meč i s pochvou užíván. Další možností je datace jednotlivých typů podle ikonografie (např. *Klučina – Romaňák 1983, 123*).

V případě nálezů pojednávaných v tomto příspěvku je možné předpokládat dataci do mladohradištního období, vzhledem ke kontinuitě osídlení (středověký hrad a vesnice) je ale nutné počítat i s datací mladší (13. století). S jistotou není možné odpovědět na otázku, zda jsou oba předměty shodného nebo výrazně odlišného stáří. S obdobnou opatrností je nutné přistoupit k interpretaci nálezů. Není jasné, kdy se nejspíše ještě jako součást výzbroje příslušníka elity, kořist nebo obchodní artikl na podhradí Prácheň

*Obr. 1.2.4 Základní typologie středověkých nákonců pochev.
Podle (Krabath 2001), upraveno.*

Obr. 1.2.5 Analogie k nákončí č. 2.
1 Straubing; 2 Pichl bei Manching,
3 Stříbro. 1, 2 podle Koch 1986,
3 podle Čechura 2017, upraveno.

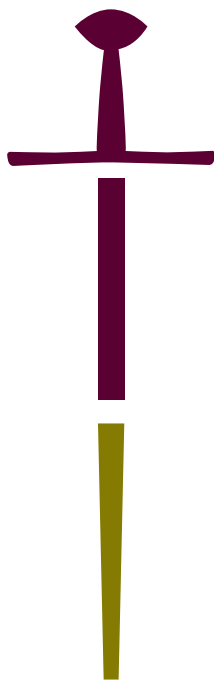
dostaly, ani kdy a za jakých okolností došlo k jejich depozici. Vzhledem k relativně nízké četnosti této kategorie nálezů na našem území se potvrzuje předpoklad vůdčí úlohy Práchně v rámci regionu.

ZÁVĚR

Nákončí pochev mečů se donedávna jevila jako méně častá kategorie mlado- a pozdněhradištní hmotné kultury na našem území (z Čech jich byly doposud publikovány necelé dvě desítky³). Zdá se, že se časem množství těchto nálezů ztelně rozšíří díky novým výzkumům a průzkumům, revizím sbírkového fondu i detektorovým nálezům. Jako zásadní se jeví osvěta mezi spolupracujícími hledači, aby nálezy, mnohdy dochované pouze ve zlmcích, neunikaly pozornosti, byly uloženy v muzejních sbírkách a publikovány.

³ Před deseti lety publikoval nález z Dobroměřic R. Korený (2012, 946) s konstatováním: „... nález se zatím v našem prostředí jeví jako výjimečný...“.

MEČ A TECHNOLOGIE

ÚVOD

Chladné zbraně bývají v muzejních sbírkách a v publikacích většinou prezentovány bez svého nepostradatelného příslušenství, kterými jsou ochranné pochvy pro zbraně a systémy zavěšení. Zbraně samostatně bez pochev a dobře konstruovaného systému zavěšení jsou ovšem jen omezeně použitelné. Originální pochvy dlouhých i krátkých chladných zbraní jsou většinou konstruovány a vyrobeny tak, aby vydržely denní užívání a chránily čepel před poškozením. Každý druh zbraně měl navíc svůj specifický způsob zavěšení, který odpovídal tradici i módě. Vždy musel být funkční a poskytovat uživateli v pěším nebo jízdním boji dostatek komfortu. Uživatel tak mohl mít svoji zbraň vždy po ruce a nebyl jí zbytečně obtěžován, když ji nepotřeboval.

TERMINOLOGIE

Hovorová čeština zná dnes pro obaly čepelí zbraní i nástrojů dva výrazy: „*pouzdro*“ a „*pochva*“. Pouzdro na ochranu čepelí pobočných zbraní se nazývá pochva (Krajč 2003, 178). U laické veřejnosti se častěji používá slovo pouzdro. Stará čeština znala výraz „*pošva*“ (Havránek 1989), pro pochvu na nože máme zaznamenán výraz „*nožnice*“ (Winter 1906, 826). Pojem pochva se v moderní češtině vztahuje jak na pouzdra s dřevěným jádrem, tak na prosté kožené pochvy nožů (Figura 2020, 84). V anglickém jazyce je pro pochvy s dřevěným jádrem vyhrazen pojem „*scabbard*“. Jednovrstvé pochvy pro nože jsou v angličtině popisovány slovem „*sheath*“ (Volken – Goubitz 2020, 9). Pro popis pochev, řemení a jejich součástí se v posledním desetiletí díky sociálním sítím ustálily v hovorové řeči nové výrazy jako specifická terminologie. „*Nákončí pochvy*“ je pojem, který se vztahuje ke kování, které zpevňuje spodní část pouzdra na zbraně. „*Vázání*“ je pojem, který se vztahuje k upevnění pochvy na boku nebo rameni uživatele. „*Úvaz*“ je specifický druh vázání používaný ve 13. století a na počátku 14. století. Některé cizojazyčné výrazy jako „*rainguard*“, který popisuje ochranný prvek ústí pochvy, se vžily natolik, že se již nepřekládají.

TECHNOLOGIE VÝROBY POCHEV

Základem pochev pro dlouhé zbraně bylo jádro lepené ze štípaného dřeva (Müller 1957, 35). V raném středověku se kombinovaly vrstvy usně, textilu, příže a filcu (případně kůže, usně s chlupem). Vnitřní část dřevěného jádra raně středověkých mečových pochev pak

tvořila výstelka z usně a textilu (Košta 2005, 189; Volken – Goubitz 2020, 56). Pro vztužení a zavěšení se používalo kování ze slitin mědi nebo železa. Celokovové pochvy nalézáme typicky v době železné (Volken – Goubitz 2020, 32) a následně až v 19. století (Konopiský – Moudrý 1991). Pro nože a dýky se užívaly prosté pochvy z přeložené a zašité usně nebo pochvy lepené z více vrstev (Figura 2020). Jednoruční tesáky mohly mít usňové pochvy v různých formách – prosté z tvrzené usně, z prosté usně nebo v kombinaci s dřevěným jádrem. Celé zbraně s pochvami a řemením můžeme vidět v náleзовých souborech a muzejních sbírkách, jejich popisy se nacházejí v dobové literatuře a graficky jsou znázorněny v uměleckých dílech (Oakeshott 1960, 139–152; Žákoušský 2013, 326–331).

Vrcholně středověké pochvy byly vyráběny z jednoduchého dřevěného jádra potaženého usní se švem na zadní straně. V průběhu středověku se začínají objevovat pochvy pro zbraně s vloženým nožem. Od vrcholného středověku jsou běžné pochvy s více noži, případně kombinace nůž a jiný nástroj. V 15. století se běžně vyrábí tesáky s pochvami, kde jsou přidané kapsy pro nože, našité na vnitřní stranu usně. Stejný postup nacházíme při výrobě mečových pochev s vloženým nožem, jen s tím rozdílem, že se stihl z usně s našitými pochvami natáhl na dřevěné jádro a za vlhka se natvaroval (Figura 2020; Hoch 2020; Volken – Goubitz 2020). Oproti ranému středověku byly ve vrcholné fázi tohoto období brány jednoduché pochvy nejspíše jako běžné spotřební, a proto velmi často nacházíme kusy usní z poškozených pochev v odpadových vrstvách mezi použitým odpadem. Někdy se v archeologickém materiálu nacházejí části pochev s koženým obšítem tvořené tak, aby se odstranila ta část, která byla namáhána a byla nahrazena novou usní (Dorst – Hoevenber – Paalman 2014, 74; Driel-Murray 2017; Hoch 2020, 110).

Zajímavé doklady o práci řemeslníků ve středověku poskytují spory mezi cechy. Každý cech si žárlivě chránil nárok na zhotovování celých výrobků, ale také polotovarů a komponent pro ostatní řemeslníky. Proto můžeme sledovat celou řadu sporů, kdy pochváři žalují koželuhy za nedovolenou výrobu pochev, nožíři žalují pochváře atd. (Winter 1906). Díky tomu také víme, že pochváři se hádali s touláři o to, kdo může zhotovit pochvy. Toulář bylo označení řemeslníka, který pracoval se dřevem, vyráběl toulce pro lukostřelbu a jiné dřevěné komponenty, včetně dřevěných jader pochev (Winter 1906, 825–826). Pochvář naopak pracoval především s usní. S tou však pracovali i mečíři, protože v cechovním systému směli obšívat rukověti mečů a pochvy.

MATERIÁLY PRO VÝROBU POCHEV A ZÁVĚSNÝCH SYSTÉMŮ

Nejpoužívanějším materiálem pro výrobu všech druhů pochev a pro většinu závěsných systémů je vyčištěná kůže – useň. Ve středověkých kožedělných dílnách se rozlišovaly základní čtyři druhy usní – tmavé tříslo činěné usně v odstínech od světle hnědé po černou a tři druhy bílé usně, jírchy, zámiše a pergameny. Každý druh usně má odlišnou technologii výroby a také jiné výsledné vlastnosti. Užití bílých usní z pochev a úvazů zbraní známe hlavně z iluminací, méně na vzácně dochovaných originálech ze středověku. V souborech archeologických usní znesnadňuje jejich identifikaci náchylnost

Obr. 2.1.1 Tkaný hedvábný pás (autorka V. Pilná). Ražené mosazné ozdoby. Foto archiv autora.

k rychlému rozkladu. Naproti tomu tříslo ve vlhkém a redukčním prostředí vydrží velmi dlouho (*Figura 2020*). Tříslo se obecně hodí pro namáhané výrobky, jako obuv, sedla, postroje. Díky kyselému pH a vlastnímu tmavému zabarvení se špatně barví přírodními barvivy a dochází i k silnější reakci způsobující korozi kovů. Bílé usně nejsou tak pevné a v porovnání s tříslem jsou dražší kvůli náročnější technologii výroby, ale dobře se barví přírodními barvivy. Předpokládáme, že z jednotlivých druhů bílé usně se k výrobě řemení a úvazů používaly jírchy a hlavně zámiš. Zámišové řemení se například nachází na zbrojích. Díky své pružnosti a neutrální reakci s kovem je to ideální materiál pro přímý kontakt s plechem. Pergameny a tenké jírchy se používaly pro potažení dřevěných jader pochev (*Heinrich 1879, 10; Oakeshott 1960, 241; 1991, 70*).

Vedle usní se od raného středověku pro výrobu pochev používal i textil. Dochovaly se pozdně středověké a raně novověké pochvy, kde luxusní textil tvoří dekorativní povrch (*Temesváry 1982, 57; Oakeshott 1991, 109; Šach 1999, 121*). Dalším textilním materiálem, který přichází do obliby od 16. století, jsou textilní pásy (*obr. 2.1.1*). Úzké tkané pásy zhotovené hlavně z hedvábí můžeme vidět u pochev šavlí a palašů, kde tvoří specifický systém zavěšení. Velmi oblíbené byly takové hedvábné tkané řemeny hlavně v Polsku, v Uhrách a v Osmanské říši, příkladem jsou mnohé dochované pochvy šavlí s řemením (*Miller et al. 1982, 32; Zigułski 1984, 51; Šach 1999, 121*).

Posledním oblíbeným materiálem pro výrobu upevnění zbraně byly textilní šňůry tkané opět z hedvábí. Textilní pásy i tkané šňůry se běžně používaly již ve středověku pro použití na oděvu (*Březinová – Kohout 2016*). Od 18. století začínají být šňůrové závěsy šavlí běžné v turecké říši, což znovu inspirovalo výrobce zbraní v Evropě.

Důležitým materiálem užívaným při výrobě pochev a příslušenství jsou kovy. Nejvíce se na pochvách uplatňují v podobě tvářeného plechu a odlitků. Plechové komponenty se zpracovávaly za tepla i za studena. Spojení plechových částí se provádělo pájením a někdy nýtováním. Prosté kování se zhotovovalo ze železa, které se následně mohlo pocínovat. Nejpoužívanější druhem kovů na pochvách jsou slitiny mědi. S oblibou se užívaly žluté slitiny se zinkem typické pro římskou produkci. Velké množství mosazných komponent nalézáme mezi sortimentem opaskových kování od 14. století, a stejně tak je tomu i u zbraní (*Bourgarit – Thomas 2012; Figura 2019*). Od 16. století tvořily mosazné odlitky a plechy základ pro výrobu kovových součástí pochev a řemení k šavlím.

Ceremoniální zbraně byly vždy samostatnou kapitolou. Tento druh zbraní se vyráběl velmi nákladně a nepočítalo se s tím, že bude sloužit svému majiteli v běžném životě. Díky jejich výjimečnosti se u takových zbraní a jejich pouzder setkáváme s drahými kovy, drahokamy a velmi náročnými uměleckými technikami. Mnoho ceremoniálních zbraní se dnes jeví spíše jako skládačky řady dekorativních komponent z různých dob (*Schulze-Dörrflamm 2012*). Další specifickou kategorií jsou reprezentativní zbraně z vlastnictví známých osob uchovaných nebo nalezených v dobrém stavu v pohřebních komorách jako součást nákladných pohřebních výbav (*Oakeshott 1991*).

TYPOLOGIE A CHRONOLOGIE POCHEV A ZÁVĚSŮ VE STŘEDOVĚKU

Při výrobě a dlouhodobém užívání replik chladných zbraní se ukazuje, jak důležitá je poloha a množství bodů, kde je pochva uchycena k řemení. Při výrobě pochev a řemení se musí pracovat jak s těžištěm zbraně v pochvě, tak s těžištěm samotné pochvy po vytasení zbraně. Rozdílné požadavky jsou kladeny na zavěšení zbraní pro jízdu a pěší bojovníky, jinou pozici na boku bojovníka vyžaduje šavle a meč. Důležité byly i módní trendy, které se šířily Evropou různou rychlostí.

Podle bodů uchycení závěsů lze pochvy dělit na exempláře se závěsy na jeden bod, dva, tři a čtyři body. Dále lze jednobodové zavěšení rozlišovat na přední a zadní, dvoubodové na jednostranné a dvoustranné. Tří a čtyř bodové zavěšení je dvoustranné vždy.

JEDNOBODOVÉ ZÁVĚSY

Přední i zadní typ jednobodového závěsu upevňuje zbraň v těžišti nebo za těžištěm směrem k záštitě. Zadní jednobodové upevnění může dávat pevné spojení při provlečení opasku úchytem na pochvě nebo volnějším spojením pomocí řemínku přivázaným na opasek, stejně jako u středověkých pochev dýk a nožů. Zadní způsob zavěšení mečových pochev je typický pro celokovové laténské pochvy (*Czarnecka 2017; Weller et al. 2020*), v době římské (*Miks 2017*) a v době stěhování národů jej můžeme vidět u rekonstrukcí náleзовých mečů s pochvami (*Oakeshott 1960, 109; Droberjar 2002, 176*). Tento typ si získal znovu oblibu od druhé poloviny 14. století v celé Evropě (*Dorst – Hoevenber – Paalman 2014, 90*). Přední typ závěsu byl podle nálezů oblíbený od 2. století u mečů typu gladius a nosil se na pravé straně. Od 3. století se vyskytuje meč typu spatha nošený na levém boku a zavěšený přes pravé rameno (*Miks 2017; Volken – Goubitz 2020*,

35–37; *Weller et al. 2020*, 27). V různých provedeních se tento typ zavěšení pravděpodobně používal i v průběhu raného středověku (*Nickel 1974*, 163; *Roesdahl et al. 1981*; *Volken – Goubitz 2020*, 58–61).

DVOUBODOVÉ ZÁVĚSY

Jednostranné a dvoustranné závěsy na dva body byly používány po celý středověk a v raném novověku. Dvoustranný typ se dá rozlišit na dvě varianty, oba body v jedné rovině a body ve dvou rovinách. Zavěšení dvoubodové dvoustranné ve dvou rovinách bylo nejvíce používaným typem po celý středověk. Tento typ závěsu nejvíce pracuje s těžištěm zbraně v pochvě. Dle nastavení může meč svírat úhel zhruba 45°. Dvoubodové dvoustranné upevnění v jedné rovině mezi těžištěm a záštitou zbraně vytváří pouze polohu kolmou k zemi. Dvoubodová uchycení ve dvou rovinách jsou typická pro úvazy, vázání a kovové objímky s očky (*Oakeshott 1991*, 88). Jednostranný dvoubodový závěs je typický pro šavle, kde lze regulovat polohu zbraně do vodorovné pozice až do 45°. Pro funkční závěs tohoto typu je nutné, aby těžiště zbraně bylo vždy mezi dvěma body tohoto typu uchycení zbraně.

TŘÍBODOVÉ ZAVĚŠENÍ

Upevnění na tři body bylo pravděpodobně v raném středověku používáno na různé provedení pochev mečů. Na rozdíl od vrcholného středověku není tolik obrazových pramenů pro přesnou rekonstrukci podoby těchto upevnění (*Volken – Goubitz 2020*, 56–58). Velkomoravské hroby bojovníků ukazují na specifický druh jízdních válečníků s úzkými a dlouhými meči, které pravděpodobně byly upevněny v pochvách v tříbodovém provedení. Pro upevnění řemení sloužilo specifické karolínské kování (*Robak 2018*, 157–158; *Poláček et al. 2020*, 322–325). Dalším obdobím, kdy jsou tříbodové závěsy v oblibě, byl vrcholný středověk.

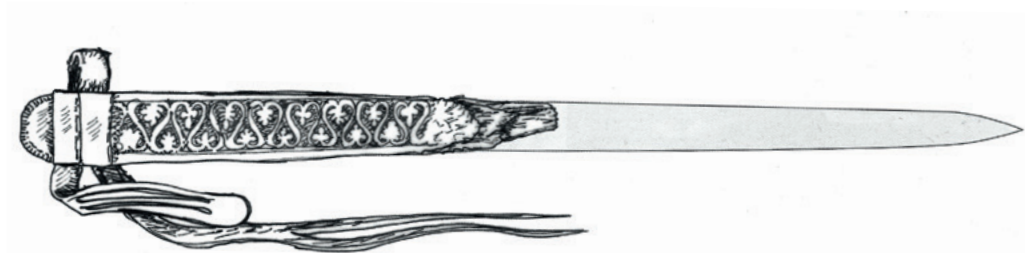
ČTYŘBODOVÉ ZAVĚŠENÍ

Asi nejznámější provedení zavěšení na čtyři body jsou pochvy z republikánské až rané císařské periody (*Miks 2017*; *Volken – Goubitz 2020*, 34–35).

POCHVY A ZÁVĚSY ZBRANÍ VE VRCHOLNÉM STŘEDOVĚKU A RANÉM NOVOVĚKU

Jak bylo uvedeno výše, od začátku vrcholného středověku můžeme sledovat řadu dokladů k vývoji hmotné kultury obecně. Od 13. století se po antice znovu setkáváme s detailně propracovaným sochařským uměním, nově pak s obrazy a iluminacemi. Také se zvyšují počty dobře datovaných nálezových souborů usní a dřevěných součástí zbraní.

Do konce 12. století lze vidět na iluminacích, freskách a obrazech různé neurčité druhy upevnění z usně (*Klučina 2004*, 115–135). Prvním dobře doloženým systémem je

Obr. 2.1.2 Rekonstrukce pochvy z počátku 13. století. Katedrála Bamberk. Podle *Volken – Goubitz 2020, 76*.

úvaz. Tento typ závěsu je velmi dobře doložen na ikonografii, v archeologických nálezech i dobře zachovaných originálech ve sbírkách. Nejstarším typem úvazu je jeho provedení na pochvě z katedrály v Bamberku datovaném do počátku 13. století (*obr. 2.1.2*). Jde ještě o zjednodušený typ úvazu pochvy z bílé usně a dřevěného jádra. Obšití jádra pochvy má rainguard obšitý textilem (*Heinrich 1879, 91*). S klasickým typem úvazu se setkáváme na pochvě meče připisované sv. Mořici, která se dnes nachází v Turíně. Pochva i řemení jsou datovány do první poloviny 13. století. Pochva sv. Mořice byla vyrobena jako kombinace dřeva s našitým pergamenem nebo jírčovou usní zašitou na boku. Na ústí pochvy je opět typický rainguard. Úvaz je zde zhotoven pravděpodobně z jírčy nebo zámiše (*Oakeshott 1964, 240–241; Volken – Goubitz 2020, 75–77*).

V druhé polovině 13. století a v první třetině 14. století je možné vidět kontrastní kombinaci černé pochvy a bílého úvazu (*obr. 2.1.3*). Příkladem může být dochovaný meč s pochvou nalezený v hrobu Fernanda de la Cerda ve španělském Burgosu. Useň na dřevěném jádře je černěna, má u ústí opět rainguard a je zašita na zadní straně (*obr. 2.1.4*). Jedná se tedy o typické provedení vrcholně středověké pochvy (*Oakeshott 1991, 70*). Velmi názorně zachycují detaily úvazů také dochované sochy z katedrály v Naumburgu (*Oakeshott 1991, 70; Drief-Murray 2017, 42*).

Úvaz postupně mizí ze soch i z ikonografie v první třetině 14. století. Ve střední Evropě však zůstává v užívání nadále, jak nacházíme na stránkách tzv. Codex Manesse a Velislavovy bible. Nejpozději okolo poloviny 14. století mizí i z českého prostředí. Pravděpodobně nejpozdější vyobrazení úvazu v bílé barvě lze najít na Kaufmannově ukřižování (*obr. 2.1.5*), datovaném kolem poloviny 14. století (*Matějček – Pešina 1950, 33*).

Archeologicky lze úvazy identifikovat podle specifických stop na náleзовých usních z pochev mečů. Samotný úvaz se skládá ze dvou pruhů vyříznuté usně, které jsou nařezány do řemínků a postupně se do sebe provlékají. Spojení těchto dvou pruhů usně je rozebíratelné. Nálezy usní z obšití pochev s rainguardem, zadním švem a stopami po úvazu nejsou vzácností. Pro příklad lze uvést třeba velký náleзовý soubor z Dordrechtu (*Dorst – Hoevenber – Paalman 2014, 75–76*) a Leidenu (*Drief-Murray 2017*). Z českých zemích se tyto stopy nacházejí na nálezu z Jihlavy. Horní část obšití pochvy se zářezy

Obr. 2.1.3 Replika pochvy s úvazem (vytvořeno podle Oakeshott 1991, 70). Foto archiv autora.

Obr. 2.1.4 Zadní šev pochvy. Foto archiv autora.

Obr. 2.1.5 Úvaz z bílé usně. Kaufmannovo ukřižování z doby kolem roku 1350. Podle Matějček – Pešina 1950, 33.

Obr. 2.1.6 Uzlové vázání. Foto archiv autora.

pro úvaz byla vyměnitelná. Díky švu, který odděluje horní část od zbytku usně na pochvě, bylo možné vždy tu nejvíce namáhanou část vyměnit, aniž by se sundávala useň z celé pochvy (Hoch 2020, 114).

Další vývojovou fází úvazu lze nazvat vázáním. Rozdíl je v tom, že úvaz se skládá ze dvou řemenů, ale vázání je tvořeno jedním řemenem. Vázání mohlo mít velmi mnoho forem a na pochvách v průběhu 14. a 15. století nelze mnohdy přesně zjistit jejich podobu. Starší druhy vázání od druhé poloviny 14. století nelze přesně identifikovat na ikonografii ani na nálezech usní z pochev. V této době zanechává řemen vázání na pochvách různé stopy ve formě otláčků a prořezů, které však nemají jednotnou formu jako u staršího úvazu (Kock – Roesdahl 2005, 143; Volken – Goubitz 2020, 96–101). Zatím se tyto stopy nepodařilo identifikovat pro možnou rekonstrukci. Na obrazech a iluminacích není možné tyto typy vázání také identifikovat.

V průběhu 15. století, hlavně v jeho druhé polovině, můžeme identifikovat tzv. uzlové vázání (Oakeshott 1960, 317). Jde o jednoduché využití dlouhého řemenu s přezkou a nákončím, což vytváří specifický tvar, který je na obrazech a iluminacích dobře rozpoznatelný (obr. 2.1.6). Velmi detailně lze vidět tento druh vázání na soše Guy de Chaources z let 1462 až 1469 v kostele Saint-Sylvestre, Malicorne-sur-Sarthe, ve francouzském kraji Sarthe (obr. 2.1.7).

Obr. 2.1.7 Uzlové vázání. Socha Guy de Chaources z let 1462 až 1469 v kostele Saint-Sylvestre, Malicorne-sur-Sarthe. Foto archiv autora.

Uzlové vázání nenechává na pochvě otlaky a může se převázet na míru uživateli a posouvat na těžišti, jak uživatel uzná za vhodné. Typická pochva z druhé poloviny 15. století a v první třetině 16. století dostává svůj typický tvar a dekoraci (*obr. 2.1.8*). Rostlinné motivy se většinou táhnou od ústí pochvy po celé délce, aniž by se počítalo s tím, že se poruší dekor instalací starších typů vázání nebo objímkami. Nejznámějším představitelem těchto zbraní je meč s pochvou, uložený v mnichovském Bayerisches Nationalmuseum (*Oakeshott 1991, 191*). V 15. století se objevuje další forma uzlového vázání, která je tříbodová. Jedno vázání bylo u ústí pochvy a druhé níže za těžištěm směrem ke špičce pochvy přivázané dalším řemínkem, který se napojoval na horní řemínek v oblasti zad uživatele. Tato forma, mnohdy s přezkami pro regulaci délky bočních větví, bývá k vidění i na obrazech a sochách především v druhé polovině 15. století. Vrcholnou formou tohoto typu vázání je užití posuvné přezky s háčkem na spodní straně, kam se připevní přes kování dvě boční větve jdoucí od pochvy (*obr. 2.1.9*). Z tohoto typu vázání se postupně vyvíjí klasický závěs na rapíry v 16. století.

Souběžně s tím, jak mizí úvaz jako hlavní typ závěsu mečů na počátku 14. století, začíná se prosazovat upevnění řemenů na pochvách pomocí objímek s očky (*obr. 2.1.10*). Nejstarším provedením takového typu zavěšení zbraně na bok uživatele je pochva s mečem z katedrály v Toledu datovaná před rok 1319. Upevnění je dvoubodové (*Oakeshott 1991, 109–110*). Dalším zajímavým nálezem je meč s tříbodovým závěsem z hrobu Can Grande della Scala ve Veroně. Zde se dochoval meč s pochvou i s kováním i řemením (*Oakeshott 1991, 71*). Dalším zajímavým dvoubodovým uchycením ve dvou rovinách je meč zvaný také meč sv. Jiří uložený v Kolíně nad Rýnem (*Oakeshott 1991, 88*). Zajímavé kování pochvy bylo nalezeno v řece Temži. Jde o dvě objímky s třemi kroužky

Obr. 2.1.8 Vázání mečových pochev, druhá polovina 15. století. Převzato z Müller 1957, 48.

Obr. 2.1.9 Rekonstrukce pochvy z druhé poloviny 15. století. Foto archiv autora.

Obr. 2.1.11 Provedení pochvy z první třetiny 14. století. Palazzo Pubblico Siena od Simone Martini datovaného do roku 1328. Podle Held 1973, 23.

Obr. 2.1.10 Rekonstrukce pochvy z poloviny 14. století. Foto archiv autora.

Obr. 2.1.12 Rekonstrukce pochvy z počátku 15. století. Foto archiv autora.

napájenými na objímky, tedy tříbodový systém zavěšení (*Oakeshott 1991, 132*). Detailní vyobrazení, jak vypadaly pochvy s objímkovým upevněním na nobilitě, můžeme vidět na obraze v Palazzo Publico Siena od Simone Martini datovaného do roku 1328 (*obr. 2.1.11; Held 1973, 23*).

Od poslední třetiny 14. století se začínají užívat zadní jednobodové závěsy ve formě plechových objímek tzv. obústků (*obr. 2.1.12*). Tento typ závěsu souvisí pravděpodobně s používáním rytířského opasku (*Wachowski 2002*). Typická mečová pochva v této době měla širokou objímku u ústí pochvy s úchytem na zadní straně, který sloužil pro uchycení řemínkem k opasku bojovníka. Tento druh upevnění meče s pochvou je zachycen na soše sv. Jiří na Pražském hradě, případně na náhrobcích šlechty po celé Evropě (*Stothard 1876, 64; Klučina 2004, 330–389*). Na meči z Teylingen (*Volfen – Goubitz 2020, 94*) se na vnitřní straně pochvy dochovalo uchycení řemínkem vedené zářezy v usni. Další ukázkou je meč s pochvou připisovaný Zikmundu Lucemburskému (*Nickel 1974, 165*). Dobře vidět je tato část pochvy s kovovým obústkem u pozdějšího meče datovaného k roku 1502, který měl vlastnit král Vladislav II. (*Temesváry 1982, 56*). Na začátku 16. století můžeme nalézt i řešení, kdy opasek je uchycen na vnitřní straně, ale obtáčí obústek pochvy, jak to ukazuje obraz Wiltener Kreuzigung z galerie Belveder Wien (*Naredi-Rainer – Madersbacher 2007, 336*).

Obr. 2.1.13 Rainguard s vnitřním obšitím. Rekonstrukce pochvy z první třetiny 14. století. Foto archiv autora.

RAINGUARD

Název převzatý z anglického jazyka se ujal v původní formě, neboť překlad není úplně přesný. Rainguard lze rozdělit do dvou typů, pochvový a jílcový. První a nejstarší typ představuje cíp usně u ústí pochvy, který se nenašívá, ale vytváří se přímo z usně našité na dřevěném jádru pochvy. Nejstarší známé provedení se nachází již na pochvě z katedrály v Bamberku, kde je tvořena obloukovitým kusem usně podšitým textilem na vnitřní straně, který ze dvou stran chránil ústí pochvy a část záštity a jílec meče. Typickým provedením používaným od první třetiny 13. století až do třetí třetiny 14. století je trojúhelný cíp usně na obou stranách pochvy s našitým textilem nebo usní na vnitřní straně přiléhající ke zbrani. Tak je to vidět na dochovaných pochvách a na archeologických nálezích (*obr. 2.1.13*).

Druhým typem je tvarovaný kus usně připevněný na jílcí a kryjící záštitu a ústí pochvy. Jílcový rainguard měl dvě varianty. První varianta se vyskytuje dříve, a to někdy po polovině 14. století. Je tvořena dvěma polokruhy, které jsou přišity k jílcí a přecházejí přes záštitu (*obr. 2.1.14*). Po zasunutí do pochvy přecházejí oba polokruhy přes ústí pochvy. Jílcový půlkruhový rainguard pravděpodobně není dochován v původní podobě a mnoho originálních zbraní ve sbírkách má tento typ ochrany dodělaný dodatečně v minulém a předminulém století. Půlkruhová jílcová varianta i podle zkušeností při

Obr. 2.1.14 Repliky mečů počátku 15. století. Foto archiv autora.

užívání rekonstrukcí zbraní nemá dlouhou životnost. Na obrazech, sochách a iluminacích knih lze tento typ ochrany identifikovat podle specifického tvaru a výzdoby. Většinou se setkáváme s výzdobou evokující tvar mušle (*Naredi-Rainer – Madersbacher 2007, 336*). Některé varianty mečů jsou vyrobeny s pevným plechovým rainguardem, který se dochoval na zbraních dodnes (obr. 2.1.14; *Oakeshott 1991, 139, 141, 219*). Druhý typ je nejdokonalejší a nejmladší. Začíná se objevovat v poslední třetině 14. století (obr. 2.1.6). Je tvořen jedním kusem usně, který je přišit k jílcí meče, natvarován a sešit tak, aby po zasunutí meče do pochvy dokonale zakryl ústí pochvy po celém obvodu. Jílcový celoobvodový raingard se nachází na dochovaných originálech (*Oakeshott 1991, 191*), nálezech mečů se zachovaným jílcem (*Kock – Roesdahl 2005, 141; Dorst – Hoevenber – Paalman 2014, 90; Volken – Goubitz 2020, 94*) a v nálezových souborech usní odpadních depozitů (*Dorst – Hoevenber – Paalman 2014, 90; Driel-Murray 2017, 44; Volken – Goubitz 2020, 93*). Obě varianty jílcových rainguards se používaly současně až do počátku 16. století a současně je můžeme najít na mečích, dlouhých mečích i falchionech (*Hahn 1925, 44; Trimm 1971, 24, 29*).

ŠAVLOVÉ POCHVY

Ve střední a východní Evropě se šavle po různých epizodách natrvalo zabydlela až od začátku tureckých válek v 15. století (*Klučina 2004, 597*). Nový typ zbraně byl přijat a nově vyráběn evropskými výrobci podle východních vzorů včetně původní konstrukce pochev a zavěšení. O tom, jak původní pochvy ve středověku na východě vypadaly, nám

Obr. 2.1.15 Replika kování šavle z konce 16. století.
Foto archiv autora.

dává představu nález kumánské šavle s nožem a pozůstatky pochvy ze sbírek Národního Muzea Historie v Sofii (*Inkova 2013*). Pochva má závěs dvoubodový jednostranný ve formě pásu ze železa, který je natvarován a obtočen kolem těla pochvy (*obr. 2.1.15*). V horní části pochvy je plech opatřen dvěma otvory proti sobě a do nich je roznýtována tyčka s očkem. Na zadní straně směrem k nositeli je očko opatřeno kroužkem. Tyčinka je roznýtována tak, aby držela částečně v dřevěném jádru pochvy, ale nezasahovala už do dráhy čepele šavle, která se pohybuje v dutině pochvy. Vzniká tak pevné spojení nezávislé na tvaru pochvy.

Mečová pochva fungovala na principu kónusu, kdy objímky a kování se nasouvaly a fixovaly díky tvaru pochvy, který se k ústí rozšiřoval. Tento typ nýtovaných plechových objímek se používal od 16. století v Uhrách a Polsku (*Krenn 1997, 37*) až do začátku 18. století (*Šach 1999, 143*). Dalším způsobem, zřejmě také převzatým z tureckých vzorů, je upevnění objímek pochev fixací provázky nalepenými kolem okraje objímky na dřevěném jádře a následným oblepením usní a zašitím na zadní straně (*Dořínek – Durdík 2008, 57*).

JAK OBSTOJÍ CVIČNÝ SOUČASNÝ MEČ Z PRUŽINOVÉ OCELI Č. 14260 PROTI KOVÁŘSKY TVRZENÉMU BRONZOVÉMU MEČI?

Jaroslav Pavelka

ÚVOD

Funkčnost bronzových mečů se poměruje často jejich tvrdostí, i když to není jediná důležitá vlastnost meče. Je důležité, aby se meč v boji nezlomil, nemůže být příliš křehký. Musí také vydržet namáhavé zacházení a ostří musí být schopno vydržet delší souboj nebo bitvu. I když je třeba zdůraznit, že reálné souboje byly obvykle krátké, na rozdíl od filmových zpracování. Mluvíme o funkčních zbraních nikoliv o dekoračních či ceremoniálních kusech. Ty však mohou být součástí hrobové výbavy a při nesprávné interpretaci jsou někdy považovány za původní zbraně pro boj. Autor je přesvědčen, že mnohé současné repliky pro rekonstrukce funkce bronzových mečů patřičné kvality nedosahují. Autora by například hodně zajímalo, proč experimentátoři mají často mnohem masivnější repliky, než jsou originály, které není zas tak obtížné zvážít či potěžkat v ruce, aby se zjistilo, jak je zbraň vyvážená. Pokud je zbraň příliš těžká a špatně vyvážená, tak samozřejmě po šermu dochází k zjištění, že taková zbraň je náročná na používání a bolí zápěstí. Ale to není náplní této práce, tím je výdrž prokované repliky. Je třeba zdůraznit, že u nalezených originálů můžeme dobře analyzovat tvar a hmotnost, ale nikoliv kvalitu původní čepele. Podle našich zjištění dochází u starých kovových předmětů zpevněných kováním k stárnutí a tečení kovu („creep“; *Mohan – Marschall 1998; Guoa – Shaa – Vaumousseb 2003; Castellero et al. 2008; Fiala et al. 2013*). V běžných environmentálních teplotách se v kovu vyskytují pomalé procesy, které lze pozorovat jen na velmi starých objektech. Stárnutí kovů bylo dříve obvykle studované jen při vysokých teplotách (např. *Angelini – De Benedetti – Rosalbino 2004*).

Starověké kovy představují vhodné materiály pro testování stárnutí, protože změny struktury kovů vzniklé za mnoho staletí jsou velmi významné a snadno měřitelné. Vnitřní struktura kovů není v standardní archeologické praxi obvykle podrobně zkoumána, pouze je někdy určována tvrdost materiálu. V průběhu času dochází k rekrytalizaci, tj. spontánní změně struktury pevné látky. Rekrytalizace snižuje vnitřní energii pevné fáze odstraňováním a rekonfigurací strukturních defektů, čímž mimo jiné eliminuje deformační zpevnění, ke kterému dochází tvářením (*Fiala – Kocich 2006*). Z hlediska nalezených kovových artefaktů (bronz, ocel) to znamená, že za dlouhou dobu, která uplynula od jejich výroby, pevnost vyvolaná jejich kováním zčásti odrelaxovala a předměty

změkly. Že k něčemu takovému může dojít, je v archeologických kruzích málo známe a také v technických oborech se s rekrytalizací většinou počítá jen za zvýšených teplot, kdy probíhá samozřejmě mnohem rychleji než za pokojové teploty (zvýšením teploty o každých 10 °C se rychlost rekrytalizace zdvojnásobí; tedy zvýšením teploty o 100 °C se rychlost rekrytalizace zvětší 100krát, zvýšením teploty o 200 °C 1 000 000krát!).

Změny ve struktuře nejsou dostatečně patrné při sledování optickým mikroskopem (velikost sledovaných krystalků je 0.1–10 µm). Naproti tomu transmisní elektronová mikroskopie pracuje s rozlišením příliš velkým (100 nm) a je obtížné získat informaci o objektech o velikosti 10 µm nebo větších, a především samotná příprava vzorku pro sledování, kdy je nutno připravit velmi tenkou prozářitelnou folii, může značně změnit krystalickou strukturu původního materiálu (Fiala et al. 2002). Nejúčinnější metodou sledování rekrytalizace je rentgenografie (Fiala – Kocich 2006). Po dopadu na polykrystalický materiál je záření difraktováno a vytváří soustavu kuželových ploch, jejíž společnou osou je primární (dopadající) paprsek. Toto záření můžeme zaznamenat a získáme tzv. difraktogram (Fiala et al. 2002).

Rentgenografická difrakční analýza již byla použita pro výzkum vnitřní struktury starověkého kovu. Takto byla analyzována slavná měděná sekera ledového muže „Ötziho“. Sekera byla nalezená na ledu s mumií datovanou přibližně 5 200 BP (Artioli et al. 2003; Artioli – Dugnani 2004). Zdá se, že tam rekrytalizace pozorována nebyla, dokonce ani na ostří, i když během výroby tam pravděpodobně došlo k deformaci kovu. Stupeň rekrytalizace v dané teplotě a časové periodě závisí na stupni a způsobu deformace materiálu. Jestliže deformace leží za kritickou úrovní odpovídající zvýšení termodynamického potenciálu materiálu, nemůže dojít k pozdější rekrytalizaci. Také nedojde k rekrytalizaci, pokud je vnitřní napětí příliš velké, pak je potřebná aktivační energie pro rekrytalizaci příliš vysoká.

Cílem této studie je určit odolnost prokované bronzové repliky oproti současné vysoce kvalitní pružinové oceli. Podle rozšířených představ by měla kvalitní ocel bronzový meč rychle poškodit a vyřadit. Ověříme, zda je to skutečně pravda. Populární videa např. na YouTube, kde jsou ukázky výroby bronzových mečů¹, prokazují velmi nekvalitní kovářské tvrzení bronzových mečů. Tvrzení bronzových mečů není snadná záležitost, podrobnostmi se ale chceme zabývat jinde (Křišťuf – Pavelka v přípravě).

MATERIÁL A METODY

První otázka výroby je, kolika procentní bronzovou surovinu je třeba použít. V minulých experimentech se osvědčila 10–12% slitina. 10% slitina je lépe prokovatelná, 12% je přirozeně tvrdší, ale křehčí. Lití se osvědčilo do svislých, ale spíše mírně našikmo postavených forem, a to jak do písku, tak do keramických forem. Lepší zatékání do forem způsobuje malá přísada fosforu, kterou lze v přírodních podmínkách získat

¹ https://www.youtube.com/watch?v=V28ltY0K9ts&ab_channel=HowToMakeEverything;
https://www.youtube.com/watch?v=Uf23-Fjqkoc&ab_channel=BlackBeardProjects

přidáním určitého vhodného množství kožího trusu do taveniny. Pro navození původního charakteru slitiny bylo do taveniny přidáno malé množství arzenitové rudy, aby čepel nebyla tvořená současnou vysoce čistou mědí a cínem. V experimentálních podmínkách příliš nezáleží, zda použijeme pec s dřevěným uhlím, nebo modernější plynovou výheň.

Kování bronzového meče je poměrně náročné. Meč je po odlití nejdříve nutno nahrubo ohladit, v době bronzové zřejmě pomocí brusných kamenů, pak následuje fáze kování a konečně finální úprava povrchu, která zahrnuje nové broušení a následně leštění povrchu a výrobu rukojeti. Někdy je nutno kování a broušení střídát, podle typu meče a tloušťky nálitku. Samotné kování je relativně dlouhodobá činnost, ne to, co vidíme na videích YouTube (viz pozn. 1), a záleží hodně na zkušenostech kováře. V místě kování se čepel deformuje a zbraň se ohýbá. Pokud je tento proces na jednom místě zpočátku příliš důkladný, už nelze zakřivení narovnat. Je proto nutno prokovávat celou čepel po částech a opakovaně, aby k zhutnění materiálu docházelo postupně a deformace se vzájemně vyrovnávaly. Je nutno prokovat celou čepel, nejen ostří. V místě středu žebra dojde k menšímu stupni nahutnění, což má klíčový význam pro kvalitu meče (viz kapitola Výsledky a diskuse). Stupeň prokování lze poznat podle zvuku, jakmile čepel začne zvonit zvukem připomínajícím běžný zvon, je třeba postupovat opatrně, nebo v daném místě s kovááním definitivně přestat. Krystaly kovu už jsou zhutněny na maximum, a pokud dojde k dalšímu kováání, místo dalšího stlačování materiálu dojde ke vzniku mikrotrhlin a pak velkých trhlin a prasknutí čepele.

Samotné kování bylo provedeno na současné kovadlině, ocelovým kladivem. Domnívám se, že na tvrzení bronzových mečů nemá velký vliv, zda je kovadlina a kladivo kamenné, či ze současné oceli, ale pro další experimenty je plánováno vyrobení kamenné kovadliny a kladiva z vhodného materiálu, obdobného jako u archeologických nálezů, aby bylo dosaženo větší autenticity replik. Tvrdost recentních replik i původního materiálu (halštát) byla měřena na Vickersově tvrdoměru. Tvrdost podle Vickerse se vyjadřuje bezrozměrně a je určena poměrem vtlačovací síly F a povrchu vtisku. Platí: $HV = 0,189 \cdot (F/d^2)$; F – síla vtlačování; d – úhlopříčka vtisku. Zkoušky tvrdosti byly prováděny v mechanické zkušebně Škoda Plzeň (ŠKODA VÝZKUM s.r.o., Tylova 1/57, 316 00 Plzeň). Výsledná měření byla srovnávána s obdobnými údaji v literatuře.

Meč z pružinové ocele byl zakoupen od firmy Fabri Armorum². Meče této firmy jsou většinou vyrobeny z pružinové oceli č. 14260. Pro čepele nožů je doporučená tvrdost pružinové oceli 52–58 HRC, pro dlouhé čepele, jako jsou mačety a meče, je nevhodnější tvrdost 52–56 HRC³. Protože tvrdost bronzového meče byla měřena ve zkušebně Škody Plzeň v jednotkách HV (dle Vickerse), bylo nutno uskutečnit převod. Převod tvrdosti byl uskutečněn dle podle ASTM E 140–97 na internetových tabulkách⁴. Převod z tvrdosti 52 HRC (Rockwell C 150 kgf) na tvrdost HV (podle Vickerse) činí 543. Analogicky z 56 HRC na HV je 612.

² <https://www.fabri-armorum.com/cs/domovska-stranka/>

³ <https://nozirske-oceli.cz/nozirske-oceli/oceli-nekorozivzdorne/14-260-2>

⁴ <http://www.converter.cz/tabulky/tvrdost-online.htm>

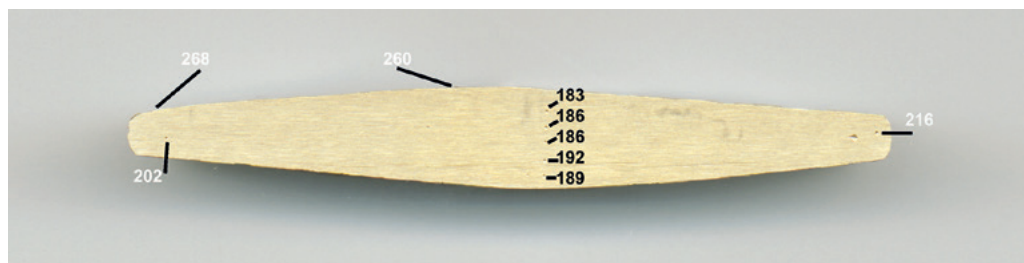
Proti bronzovému meči máme meč ocelový o tvrdosti 543–612 HV. Oba meče byly pro experiment použity jako zcela nové a nikdy předtím nepoužité.

VÝSLEDKY A DISKUSE

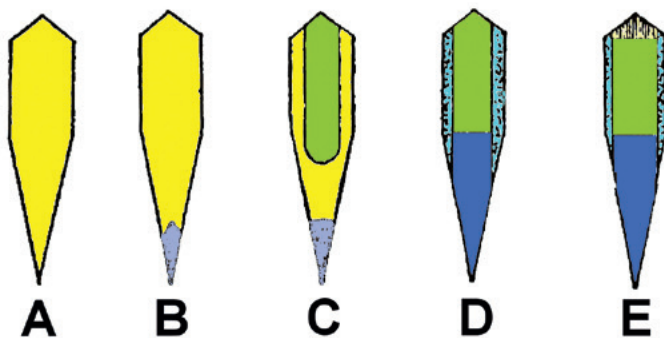
Důkazy, že původní meče či dýky byly kovány, lze i přes silnou rekrytalizaci kovového materiálu najít při měření tvrdostí originálů na břitu a v jádru meče. Při měření na povrchu nejsou rozdíly pochopitelně výrazné. Břit 140–150 HV, uprostřed meče 125–135 HV (meč z Albrechtic nad Vltavou; viz *Fiala et al. 2013*). Pokud se podařilo měřit na průřezu meče, byly výsledky přesvědčivější: 59–96 HV v jádru meče a 140–144 HV na povrchu blíže břitu (*Grömer – Mödlinger 2005*). I další práce prokazují podobné výsledky (*Shalev 2004; Grömer – Mödlinger 2005; Mödlinger 2005*). Je výhodou, že lze změny tvrdosti vůbec zaznamenat, protože bronz taje při podstatně nižší teplotě (900 °C), než železo (1540 °C). Rekrytalizace bronzu tak probíhá za jinak stejných podmínek při běžné podnební teplotě rychleji, než rekrytalizace železa (rychlost rekrytalizace je dána tzv. homologickou teplotou, tj. poměrem aktuální teploty a teploty bodu tání v stupních Kelvina). U bronzu dojde k rekrytalizaci a změkčení ještě více než u železa.

Na *obr. 2.2.1* můžeme vidět tvrdosti u současné kované repliky. V jádře byla tvrdost 185–192 HV a 260–268 HV na břitu. Tento meč nemá středové žebro, což se ukázalo jako chyba. Díky žeburu není možno meč silně prokovat v jádru. Tím v této části zůstane měkký. Při správném zpracování má meč nejtvrdší břity, méně tvrdý plášť ve středu meče a poměrně měkké jádro. Kde můžeme vidět nejlépe analogickou situaci? Je to například katana (viz *obr. 2.2.2*). Proč mají meče tvrdé břity a měkká jádra? Je to kvůli tomu, že občas je nutno krýt silnou ránu jiným mečem, sekýrou, holí, ale i mnohým kopím se dá seknout. Pokud je meč celý tvrdý, je zároveň křehký a je vysoká pravděpodobnost, že se zlomí. Půlka meče pak není příliš efektivní. Pokud se meč jen trochu ohne, dá se s ním bojovat dál a později ho kovář snadno narovná. Toho lze dosáhnout měkkým jádrem. U nožů není nic takového třeba, nožem se obvykle seky neodráží.

Na *obr. 2.2.3* až *2.2.5* lze vidět stupeň poškození obou zbraní po cvičném boji. Seky byly úmyslně vedeny s co největší silou, aby se otestovaly obě čepele. V reálném boji se krytí pokud možno provádí tak, aby došlo k co nejmenšímu kontaktu vlastního ostří. Tímto způsobem bychom ale příliš neotestovali maximální zatížení obou čepelí, ke

Obř. 2.2.1 Průřez silně prokované moderní repliky bronzového meče s údaji o tvrdosti v jednotlivých částech.

Obr. 2.2.2 Průřez různými čepelemi katany. Upraveno dle Hurník 1995.

A – maru-gitae z jednoho kusu materiálu, používaná při masové výrobě; B – wariba-gitae tvrdší ocel je použita na ostří; C – makuri-gitae měkké jádro s pláštěm z tvrdé oceli; D – hon-sanmai-awase-gitae konstrukce z tří druhů materiálů měkké jádro, tvrdé ostří a plášť; E – shiho-zume-gitae podobně jako D, ale je použit další materiál k výrobě hřbetu meče. Obecně platí, čím kvalitnější meč, tím složitější konstrukce.

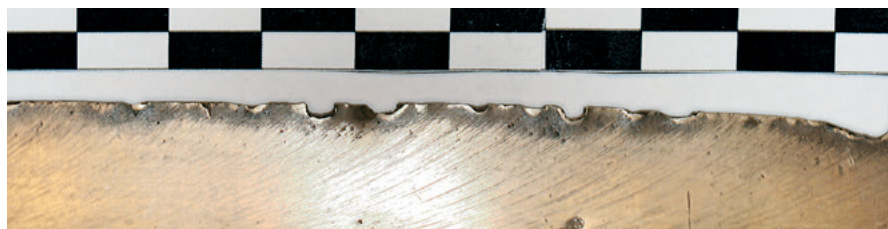
kterému občas dochází i v reálném boji. Na rozdíl od videa na YouTube (viz pozn. 1) došlo k mnohem menšímu poškození u bronzového meče. Bylo dosaženo značně odlišných výsledků, protože šlo o silně prokovaný meč. A to přesto, že se střetla tvrdost oceli 543–612 HV s tvrdostí 260–268 HV bronzu. Bronzový meč je sice skutečně poškozen více, ale zůstal zcela funkční, lepší šermíř by s ním snadno vyřadil horšího šermíře s moderním ocelovým. Je také třeba vzít v úvahu, že reálné souboje byly většinou krátké, extrémně silné seky ostří na ostří se neprováděly. Zkušený šermíř, pokud nemá jistý zásah, neprovádí sek plnou silou, protože v případě, že nezasáhne, nezvládne rychle zareagovat na soupeřův protiútok. Bronzové meče jsou také častěji spíš bodné zbraně, i když některé typy můžeme označit za sečné.

Jaké jsou výhody ocelového meče? Je lehčí. Surovina je snadněji získatelná. Bronzový meč nekoroduje a oproti prvním železným jen lehce nauhličeným mečům byl zřejmě i kvalitnější. Ale je výrazně dražší. Bronz je dražší než železo dnes i v minulosti. Další pokusy by měly mít za cíl vyzkoušet meč z nikoliv kvalitní oceli o tvrdosti 543–612 HV, ale srovnat bronzový meč s co nejvěrnější kopíí prvních železných mečů o správném tvaru i složení. Tedy musí být nikoliv z oceli, ale z nekvalitního železa s malým množstvím uhlíku. Je velmi pravděpodobné, že kvalitně prokovaný bronzový meč si povede při podobném testu mnohem lépe než takovýto železný. Proč tedy nahradily železné zbraně bronzové? Na začátku byla ke kvalitní oceli ještě dlouhá cesta a podle dosažených výsledků to asi nebyla často proklamovaná vyšší kvalita železných zbraní.

Co se děje na konci doby bronzové v Evropě? Zánik či oslabení středomořských civilizací, vpády Kimmerijců a později Skythů. S tím zřejmě souvisí i úpadek obchodu a finančních možností obyvatel. Ložiska mědi a cínu jsou daleko a jen na některých místech.

Obr. 2.2.3 Oba použité meče po cca 15 minutovém cvičném boji.

Obr. 2.2.4 Detail ostří bronzového meče.

Obr. 2.2.5 Detail ostří „bastardu“ z pružinové oceli.

Železné rudy jsou mnohem dostupnější. A zbraně jsou potřebné. Rozvíjí se tedy železná metalurgie. Situace např. v Číně je poněkud odlišná, ale to je na delší rozbor, který přesahuje zaměření této kapitoly.

Je třeba také poznamenat, že při diskusích o výhodách bronzového a železného meče se často zapomíná, že ve válkách byl zejména pro pěchotu meč až sekundární zbraní, takže v bitvách bylo často klíčovější využití kopiníků, než kvalita sekundárních zbraní. Považuji za velmi pravděpodobné, že nahrazení bronzových zbraní železnými bylo v první fázi z ekonomických důvodů a k návratu k bronzu v pozdějších dobách nedošlo pro už všeobecné zavedení železných zbraní a díky jejich postupnému zlepšování.

ÚVOD

Nedostatečná a nepřesná dokumentace vzácných sbírkových předmětů ztěžuje policejní pátrání, pokud dojde k jejich odcizení. Komplikuje také badatelskou a vědeckou práci badatelů i kurátorů sbírky. Pokud jde o tematický požadavek, je badatel často odkázán pouze na autorský katalog v případě, že zná požadovaného autora, nebo na vizuální paměť kurátora.

Mnoho evropských muzeí nevěnuje dokumentaci chladných zbraní náležitou pozornost. Exponáty jsou v publikacích a na internetu často zobrazovány velmi ledabyle, například meče s čepelemi ukrytými v pochvách. Naproti tomu japonská muzea předkládají svým on-line návštěvníkům i v publikacích velmi detailní pohled na každý exponát.

Dokumentace dlouhých předmětů, zejména čepelí mečů a šavlí, je velmi problematická. Při použití fototechniky dochází k velkému zkreslení skutečného tvaru a proporcí čepele. Úskalím je také správné nasvícení zejména zrcadlově vyleštěné čepele, aby nedocházelo k nežádoucím odleskům.

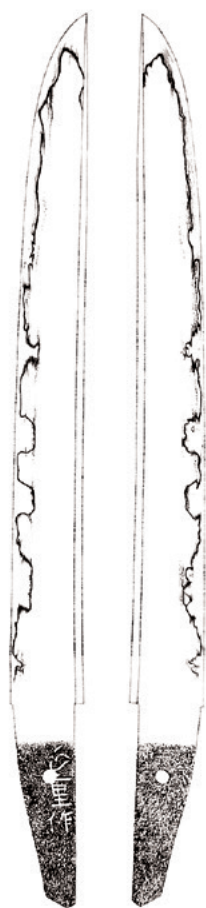
U japonských mečů je zapotřebí zadokumentovat nejen celkový tvar a proporce čepele, ale také detaily na povrchu čepele, které jsou signifikantní pro identitu konkrétního meče. V této oblasti po léta dominovali japonští fotografové, ale i ti v posledním desetiletí přešli na techniku skenování.

Český internetový portál o názvu „eSbírky“ je určen k online prohlížení digitalizovaných muzejních artefaktů. Obsah eSbírek je tvořen vybranými exponáty ze sbírek padesáti českých muzejních institucí (<http://www.emuseum.cz/digitalizace-sbirek/>). Obrazová dokumentace je zde v případě čepelí mečů jen velmi orientační a badatelé povětšinou není schopni nabídnout dostatečně kvalitní detaily.

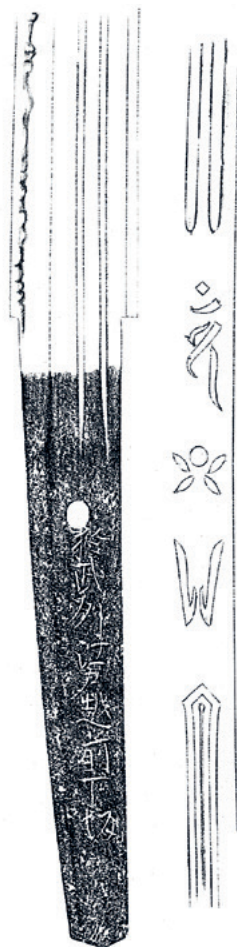
Kupříkladu v Národním muzeu v Praze se digitalizují především dvojrozměrné sbírkové předměty, jako jsou grafiky, plakáty do rozměru A3, kramářské tisky a korespondence. Z trojrozměrných dřevorytové, mědirytové a zinkografické štočky menších rozměrů, které nejsou příliš vysoké. K digitalizaci se používá barevný scanner velikosti A3. Při 2D skenování se používá ochranná fólie proti UV záření a generovanému teplu (<https://www.nm.cz/povinne-zverejnovane-informace/vyrocní-zpravy/vyrocní-zprava-za-rok-2021/informacni-systemy-a-digitalizace>).

KRESBA

V archeologii je běžně používána dokumentace nálezových předmětů perokresbou, která podléhá daným pravidlům (<https://erca.cz/odborna-kresebna-dokumentace-stipane-industrie/>). Je prováděná zpravidla volnou rukou a vyžaduje značné

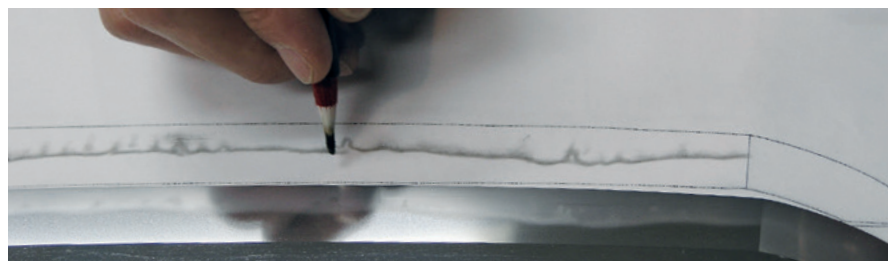

岩崎正重作
 刀長尺二寸五分
 明治

Obr. 2.3.1 Velká ōigata celé
 čepele.

Obr. 2.3.2 Malá ōigata.

Obr. 2.3.3 Kreslení linie *hamon* (Ishii Akira).

kreslířské dovednosti. Pro využití k publikačním účelům je obvykle nezbytná i spolupráce s profesionální kresličkou. Kresba umožňuje znázornit nejen základní tvary, proporce a detaily artefaktu, ale například při studiu technologie výroby štípané industrie lze zaznamenat i směry odbití předchozích úštěpů. U nejstarších kreseb byl objem artefaktu naznačen uměleckým stínováním, později hustým šrafováním. Pracnost této dokumentační metody je vysoká. U archeologických nálezů čepelí mečů a fragmentů kovových zbraní je asi nejvhodnější dokumentační technikou.

OŠIGATA

Z Japonska pochází nejstarší dokumentační technika přesného nákresu čepele, kterou dosud nepřekonala žádná moderní technologie. Je velmi náročná na čas a pečlivost při práci. Po staletí byla a dosud je používána především japonskými brusiči a odbornými hodnotiteli mečů. V tokijském Muzeu mečů se tomuto vpravdě historickému umění dokumentace čepelí profesionálně věnuje mnoho let pan Ishii Akira.

V praxi se ošigata vytváří pro celou čepel z obou stran (velká ošigata; *obr. 2.3.1*) anebo v případech tzv. zkrácené (malé) ošigata se dokumentuje pouze přední část čepele s její špičkou (oblast *monouchi* – cca 20 cm) a zadní část čepele, řap (*nakago*) se signaturou, zpravidla z lícové strany (*obr. 2.3.2*). Případně se touto technikou dokumentují i významné detaily na čepeli, například výzdobná rytina (*horimono*).

Technika zhotovení ošigata spočívá v přenesení obrysu čepele a vyznačení signifikantních prvků v měřítku 1:1 na speciální tenký, bílý, japonský papír. Provádí se suchou a tekutou tuží. Tužovým „kamenem“ čokovitého tvaru se nejprve zvýrazňují všechny hrany čepele na papír, který je na čepel shora přiložen a fixován v neměnné poloze. Následně se zvýrazní povrchová plocha řapu a signatura mečíře.

Ještě náročnější je práce tekutou tuží, prováděná speciálními štětečky, která se podobá technice kaligrafie a tužové malby *sumi-e*. Pomocí štětečků se pečlivě dokumentují specifické prvky na povrchu vyleštěné části čepele, jako je kalící linie *hamon*, kováč a kalící známky *hada*, *hataraki*, *ucuri* atd.

Papír se základní kresbou čepele, zhotovenou suchou tuží, se rozprostře na stůl s tenkou podložkou z tkaniny bránící sklouznutí a čepel se položí na papír, co nejbližší odpovídající dokumentované části čepele. Nejdříve se štětečkem vykresluje kalící linie *hamon* se všemi svými zvláštnostmi a jedinečným tvarem (*obr. 2.3.3*). Poté je podobně dokumentováno vše ostatní, uvedené výše. Přesná práce štětcem dovoluje zachytit i ty nejjemnější odstíny šedi kovacích a kalicích známek.

Při práci je velmi důležité optimální nasvícení povrchu čepele. Zhotovení velké ošigata dlouhé čepele trvá zkušenému umělci asi týden. Tímto způsobem dokumentace lze dosáhnout trvalé dokladace tvarů, rozměrů a detailů čepele. Tuž kresby postupně stárne, tvrdne a je téměř nezničitelná. Dokladem jsou ošigata (ale i kaligrafické svitky či obrazy *sumi-e*) staré několik staletí.

POUŽITÍ FOTOTECHNIKY

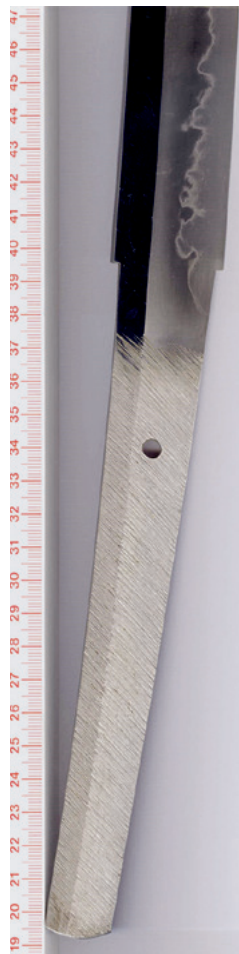
Dokumentace sbírkových předmětů je dnes obvykle realizována digitálním fotoaparátem. S ohledem na kvalitu použitého objektivu dochází k distorzi neboli zkreslení obrazu a také k vinětaci (jasovému zkreslení při okrajích obrazu). Zkreslení je jednou ze základních optických vad každého objektivu. U levných objektivů bývá výrazné, u dražších někdy téměř neznatelné. Může být celkové, nebo se projevuje místním zklenutím – distorzí pole. U fotografie dlouhé čepele se projeví na dlouhých liniích. U dlouhé a úzké čepele také nastává problém s optimálním nasvícením, zejména pokud jde o podrobné zadokumentování textury povrchu.

3D SKENERY

Trojrozměrné sbírkové předměty, jako vázy, nábytek, ale i veliké předměty, jako například automobily či celé budovy, lze skenovat moderními 3D skenery. Jejich intenzivní vývoj probíhá v souvislosti s komerční nabídkou 3D tiskáren. Na trhu existuje nepřeberné množství 3D skenerů (optické i laserové). Od nejdražších, studiových, přes ruční a existuje i možnost jednoduchého skenování mobilním telefonem.

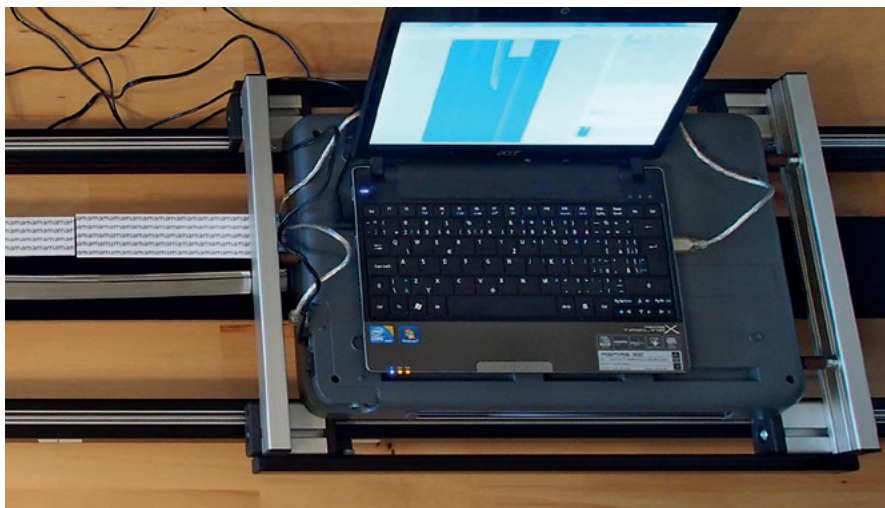
SKENOVÁNÍ ČEPELE

Asi první informace o skenování japonských mečů pochází z roku 2005 (*Ide – Manabe et al. 2005*). Použit byl standardní stolní skener formátu A3, na který se postupně pokládala dlouhá čepel, a tím vznikla sekvence obrazů, které se následně spojily pomocí vhodného SW. Úskalím bylo přesné nastavení polohy čepele a náročný postprocesing při spojování jednotlivých obrazů. Také ne každý skener je schopen leštěný povrch správně zobrazit. Při neopatrné manipulaci na stolním skeneru také někdy docházelo k poškrábání povrchu čepele.

Obr. 2.3.5 Naskenovaná část čepele (*nakago*).

Obr. 2.3.6 Naskenovaná čepel.

Obr. 2.3.4 Přístroj LUCIA-SwordScan.

LUCIA-SWORDSCAN

V roce 2012 sestrojila česká firma LIM (Laboratory Imaging; https://www.forensic.cz/cs/products/lucia_forensic) speciální skener LUCIA-SwordScan, který slouží k digitální 2D dokumentaci dlouhých, úzkých a plochých předmětů, zejména lesklých čepelí chladných zbraní. Přístroj zobrazí přesný tvar rovné i zakřivené čepel a dovolí zaznamenat nejmenší detaily jejího povrchu v optimálním nasvícení, bez rušivých odlesků. Skenovaný předmět není ohrožen UV zářením ani teplem skeneru (obr. 2.3.4).

Je to lehký a přenosný systém kontinuálního skenování plochy velikosti 1500 × 300 mm, s automatickým, SW postprocesem optimalizace finálního obrazu na počítači, v aplikaci programu LUCIA Forensic. Dlouhý předmět se položí na pracovní plochu jen jednou a skener pojíždí těsně nad jeho povrchem. Lze skenovat jak ploché 2D předlohy (obrazy, tisky), tak 3D předměty vysoké až 3 cm. Uplatnění může nalézt zejména v muzeích a galeriích.

LUCIA-SwordScan tvoří tuhá mechanická sestava podobná ležícímu žebříku o rozměrech 1700 × 500 mm, na kterou se shora, na plochou podložku, položí dlouhá čepel. Měkkou podložku pod čepelí lze volit černou anebo šedou, případně bílou. Vedle čepel se položí dlouhé ocelové měřítko a po celé délce se rozloží pomocný kontrastní rastr. Mohou to být například ústřížky z novin s textem. Po tomto „žebříku“ se ručně posouvá trubkový vozík o rozměrech 550 × 700 mm, který je přesně veden čtyřmi ložiskovými kolečky. V jeho lůžku je obráceně „vzhůru nohama“ usazen plochý, studený skener A4. Na skeneru je umístěn notebook, do kterého přicházejí přes USB skenovaná data, nasnímaný obraz povrchu čepel ve vysokém rozlišení (2400 × 4800 dpi). Záznam povrchu může být monochromatický anebo RGB s barevnou hloubkou 48 bit.

Snímání povrchu probíhá tak, aby každý další úsek překrýval předchozí část asi o 3 cm. Naskenované části se pak ve speciálním SW automaticky dokonale sešijí, takže na výsledném obrazu celé čepele nejsou původní hranice znatelné. Zaznamenány jsou jak přesné tvary a proporce celé čepele, tak textura jejího povrchu, případně nápisy a značky na čepeli (*obr. 2.3.5–2.3.6*). Ne každý skener se dokáže vyrovnat s odrazivostí povrchu vyleštěné čepele, LUCIA-SwordScan ano.

MEČ

A

SYMBOLIKA

SAMSON MEČEM OPÁSANÝ. ZBRAŇ JAKO BRÁNA DO STŘEDOVĚKÉ PŘEDSTAVIVOSTI

Antonín Kadlec

PROLOG

V muzeu Plantin-Moretus v belgických Antverpách patří mezi nejvýznamnější exponáty dvojdílný rukopis Bible bohemikálního původu.¹ Nikdy nedokončená, tzv. *antverpská Bible*, jinak nazývaná *Bible Konráda z Vechty*, patří mezi nejluxusnější ukázky středověké rukopisné malby obecně. Jak konkrétně se rukopis dostal do Antverp, není přesně objasněno. Neznámý osud po roce 1419 je nakonec společným činitelem velkého množství bohemikálních rukopisů, které byly v Čechách shromažďovány v době vlády Karla IV. a Václava IV. *Bible Konráda z Vechty*, ač nikdy nebyla dokončena, obsahuje na dvě stě deset vyobrazení, nepočítaje v to bohatou výzdobu v bordurách. Inspirací výzdoby byla patrně rovněž nedokončená *Bible Václava IV.*² Na výzdobě *Bible Konráda z Vechty* se podíleli i někteří z ilustrátorů královských rukopisů. Více než polovina vyobrazení se přímo kryje s tématy zachycenými i ve zmíněném šestidílném exempláři německy psané *Bible krále Václava IV.*, která je v současnosti uložena ve Vídeňské národní knihovně (*Krása* 1990, 204 ff.). Ilustrace jsou však pojaty nově a nejedná se o pouhé precizní přenesení kompozic z výpravněji pojatého rukopisu. Rukopis využívá obdobných motivů i schémat, ale jednotlivé iluminace jsou vskutku unikátním souborem, který se od jiných rukopisů své doby liší, jsou osobité a autoři vyobrazení do některých obrazů vložili unikátní detaily. Jedno konkrétní vyobrazení bude předmětem i následujícího textu.

„ČELISTÍ OSLA OSLŮM JSEM ČELIL, ČELISTÍ OSLA TISÍC JICH SKOLIL!“³

V ekumenickém překladu Bible čteme následující slova: „*Oslí čelistí jsem pobítl hromadu, dvě hromady, oslí čelistí jsem pobítl tisíc mužů*“ (Sd 15,16). Tímto veršem vrcholí vyprávění o boji Samsona proti přesile Pelištejců, a právě tento okamžik se rozhodl

¹ *Bible Konráda z Vechty*, Museum Plantin-Moretus, Antverpy, M.15.1, 1–2, přibližná datace: 1402–1403.

² *Bible Václava IV.*, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod. 2759–2764, přibližná datace: 80.–90. léta 14. století (*Greifenfelder* 2002; *Hlaváčková* 2003). Edice: Wenzelsbibel 1–8, Dortmund 1990. Bible v kontextu dalších rukopisů Václava IV.: *Krása* 1971.

³ Bible 21 Sd 15, 16. Dostupné na <https://www.bibleserver.com/> [citováno dne: 26. 9. 2023]; „Bible, překlad 21. století“.

Obr. 3.1.1 Samson pobíjí Pelištejce oslí čelistí. Bible Konráda z Vechty, Museum Plantin-Moretus, Antwerpy, M.15.1, 1–2, přibližná datace: 1402–1403. Foto: Antonín Kadlec 2014.

autor ilustrace, stejně jako mnozí před ním, zachytit i na příslušné stránce antverpského rukopisu (*obr. 3.1.1*).⁴ Spodní třetinu obrazu tvoří neutrální šedá země bez jediného dalšího motivu. Zbývající dvě třetiny zaujímá umělecky velmi působně pojaté pozadí. Rudá barva je protkána krouženým akantovým vzorem zhotoveným ze zlata, a to natolik hustě, že červená barva pouze prosvítá skrz umělecky zdatně vytvořenou florální strukturu zadního plánu obrazu. V pravé části vyobrazení leží doslova na hromadě sedm ozbrojených mužů. Jejich výstroj je neuchráněna před Samsonovými ranami a někteří z nich krvácejí z hlavy, ač je jich většina chráněna různými typy přileb. Nejvýznamnější postavou vyobrazení je samotný Samson. Biblický vlasáč oděný v poměrně volném civilním oblečení zelené barvy s modrou podšívkou stojí vzpřímeně nad hroutícími se těly nepřátel. Opásán je úzkým hnědým páskem a na bedrech mu sedí zlatcený rytířský pás. Po své levici má v pochvě připravený meč. Levá ruka kontroluje jednoho z vojáků, zatímco pravá ruka je napřažená k dalšímu úderu. V pravici, v souladu s biblickým textem, Samson třímá oslí čelist. Ta zastupuje dominantní a nejvýznamnější místo v ose vyobrazení, jedná se o nejvýše posazený předmět zachycený v ilustraci.

⁴ *Bible Konráda z Vechty*, Museum Plantin-Moretus, Antwerpy, M.15.1, 1–2, I. svazek, fol. 148r.

SAMSON A STŘEDOVĚKÉ INSPIRACE

Jedná se o pouhý zlomek Samsonova příběhu, který je celý popsán v kapitolách 13 až 16 knihy Soudců. Samsonův příběh inspiroval řemeslníky a umělce po celý středověk, ale i v mladších obdobích (viz např. *Royt* 2007, 255–257). Například i v již zmíněné *Biblí Václava IV.* je možné narazit na Samsona pobíjejícího Pelištejce, tomu však předchází scéna jeho spoutání, ze kterého se před nerovným bojem s Pelištejci osvobodí.⁵ Ve stejném rukopisu je možné Samsona spatřit i ve městě před domem nevěstky. V dalším výjevu Samson z města, ve kterém byl obklíčen, utíká. Zcela v souladu s biblickým příběhem vytrhl bránu města i s veřejemi a nese si ji na zádech.⁶ Následují vyobrazení, na kterém Samsona stříhá Dalila, a další, na němž je holohlavý Samson, zbavený své ohromné síly, krutě oslepen a zajat.⁷ Samotnou smrt Samsona zachycuje ilustrace z *Bible Konráda z Vechty*. Slepý Samson, již krátkovlasý, se opírá o pilíře chrámu, který se pod Samsonovým nápořem hroutí.⁸

Biblický hrdina může být snadno zaměněn s antickým hrdinou Herkulem (*Cohen* 1970, 131–141). Podobně jako on bojoval se lvem, kterého porazil vlastníma rukama. Tento motiv je možné spatřit na hlavicích románských sloupů (např. Palencia, mezi lety 1175–1200), nebo na vrcholku sloupu slavné bernské kašny Simsonbrunnen datované krátce před polovinu 16. století (*obr. 3.1.2*). Samsonova kašna je k nalezení také v centru náměstí Přemysla Otakara II. v Českých Budějovicích.⁹ Tradice spojení kašny a postavy Samsona souvisí právě s příběhem hrdinova boje s Pelištejci. Biblický příběh totiž uvádí, že po litém boji dostal Samson žízeň a prosil Boha o vodu. Bůh rozpoltil skalní kotlinu v Lechí a z ní vytryskl pramen.¹⁰

Herkula může připomínat i postava Samsona nadnášejícího kazatelnu. Jedná se rovněž o poměrně rozšířený motiv. Velmi výpravnou ukázkou této inspirace je například kazatelna v kostele sv. Jiří v Sélestatu z konce druhé dekády 17. stol. (*obr. 3.1.3*). Samson zde drží celou kazatelnu na svých ramenou, podobně jako Herkules nadnášel zemskou sféru. Aby byl celý příběh hrdiny dokreslen, leží mu u nohou oslí čelist připomínající jeho boj s Pelištejci, a přes hlavu má přehozenou lví kůži upozorňující na jeho hrdinný zápas s hrůzu nahánějící šelmou. Samsonův příběh samozřejmě není jediným příkladem příhodné adaptace antického mýtu. Wright například popisuje transformaci Théseovského mýtu do křesťanského prostředí. Podobně jako se Samson stává předobrazem Krista při zápasu se lvem, tak je Théseus bojující s Minotauřem v Labyrintu spojován

⁵ *Bible Václava IV.*, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod. 2759–2764, II. svazek, fol. 19v.

⁶ *Tamtěž*, II. svazek, fol. 20r.

⁷ *Tamtěž*, II. svazek, fol. 21r.

⁸ *Bible Konráda z Vechty*, Museum Plantin-Moretus, Antwerpy, M.15.1, 1–2, I. svazek, fol. 149r.

⁹ Kašna je na místě bývalého pranýře. Přibližná datace: 1720–1727 (viz *Poche et al.* 1977, 208).

¹⁰ Sd 15, 18–19.

Obr. 3.1.2 Postava Samsona ze Simsonbrunnen, Bern, přibližná datace: před polovinou 16. stol. Zdroj: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bern_121.jpg.

Obr. 3.1.3 Samson podírající kazatelnu, kostel sv. Jiří, Sélestat, přibližná datace: 1619. Foto: Antonín Kadlec 2022.

s ideálem statečného bojovníka se zlem (Krista s ďáblem) a výklad bludiště nejednou směřuje k paralele se složitostí lidské pouti životem.¹¹

Samsonovy příběhy byly vnímány v duchu středověkého typologického paralelismu jako předobrazy dalších událostí. Samotné narození Samsona bylo analogií ke Zvěstování. I jeho matku Manóachu ze Soreje, považovanou za neplodnou, navštívil anděl a sdělil jí, že porodí osvoboditele národa (Royt 2007, 255). Samsonův zápas se lvem byl zase podle Isidora Sevilského vnímán jako předobraz vykoupení spravedlivých z chřtánu pekelné stvůry Leviatana. Boj se lvem pak připomínal boj Krista s ďáblem (Royt 2007, 256). Samson nesoucí vrata byl interpretován jako předobraz nesení Kříže. Není divu, že jeho příběhy inspirovaly i jiné umělce než sochaře a malíře.

Kolem roku 1331 sepsal Guillaume de Dequileville knihu *Pout' lidského života*. Její příběh ještě roku 1678 John Bunyano parafrázuje ve svém díle *Poutníková cesta*. Během

¹¹ Komplexní výklad podává právě Wright 2008.

Obr. 3.1.4 Bellifortis Konráda Kyesera, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen, Cod. MS philos. 64a Cim, přibližná datace: 1402, fol. 96r.

pozoruhodné cesty se poutník stává vojákem Kristovým. Spolu s personifikovanými ctnostmi (Zbožnost, Štědrost, Prozíravost ad.) vstoupí do zbrojnice, kde jsou novému rytíři představeny rozličné zbraně proti zlu: Davidův prak a kámen, Jaelino kladivo a kolík a rovněž oslí čelist, se kterou Samson vzdoroval strašlivé přesile (Wright 2008, 174).

Samsonovův příběh použil i „bavorský Da Vinci“ Konrád Kyeser, který na samém počátku 15. stol. sepsal pozoruhodný kodex *Bellifortis*.¹² V rukopise, který se v zásadě zabývá různými vojenskými technologiemi a postupy, nabízí jako příklad Samsonovu válečnou lest, kterou použil pro zničení úrody Pelištejců: „*Odešel a pochyťal tři sta lišek. Potom vzal pochodně, otočil vždy dvě lišky ocasy k sobě a mezi ně připevnil pochodeň. Pochodně zapálil a lišky pustil do nepožatého obilí Pelištejců. Zapálil jak kopky, tak nepožaté obilí, dokonce i vinice a olivy.*“¹³ Nakolik vážně svou radu Konrád Kyeser, často vnímaný spíše jako fantast, myslel, není snadné odpovědět. Poměrně výmluvně

¹² Rukopis *Bellifortis* se dochoval v celé řadě opisů. Nejstaršími jsou: *Bellifortis Konráda Kyesera*, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen, Cod. MS philos. 64a Cim, přibližná datace: 1402 a Cod. MS philos. 63, kol. 1405. Více k problematice rukopisů *Bellifortis* např.: Kolektiv autorů 2000; Cermann 2013. Edice: Qötz (ed.) 1967; Krása 1971, 56–57; 1990, 224–230.

¹³ Sd 15, 4–5.

o jeho představách vypovídají související ilustrace, na kterých zvěř s pochodněmi přivázanými k ocasu vbíhá do polí a stodol (*obr. 3.1.4*).¹⁴

Samson byl inspirací i pro rytíře 14. století. Geoffroi de Charny ve svém pojednání *Liore de chevalerie* staví Samsona jako příklad „muže ve zbrani nejvyšší hodnoty.“ Nevnímá jej sice jako bezchybného bojovníka, jakým byl „vynikající rytíř“ Juda Makabejský, staví ho však vedle Caesara, Abšolona či Šalamouna (*Geoffroi de Charny 2022, 68*). Samsonův příběh byl v mysli středověkého člověka velmi živý a statečné skutky Samsona jej mohly inspirovat. Vztah umělce či zadavatele k Samsonovi se pak mohl zpětně odrazit i v umělecké produkci své doby, a to právě aktualizací narativu Samsonova příběhu v podobě příkladu unikátního vyobrazení, které se nachází v *Biblii Konráda z Vechty*.

MEZI OBRAZEM A TEXTEM

Středověká vyobrazení biblických dějů jsou zpravidla plná různých předmětů a v minulosti se jimi zabývala celá řada autorů. Pro Panofskiho je správná identifikace zobrazovaných předmětů základem pro interpretaci uměleckých děl (*Panofski 1981, 33 ff.*). Zobrazovaným předmětům věnoval mimořádnou pozornost i Francastel. Ten rozlišuje zobrazené předměty na figurativní a materiální (*Francastel 1984, 57*). V prvním případě se jedná o předměty, které podávají jistou informaci o obraze: mají roli symbolickou, a pomáhají v interpretaci uměleckého díla. Druhý typ předmětů odráží představy umělce či zadavatele o světě jejich současnosti a tyto předměty spíše doplňují vyobrazení, aby působilo autenticky.¹⁵ Francastel na základě řady příkladů rozlišuje situace, kdy je předmět součástí tzv. kombinatorického řádu díla, a kdy není. Předměty, které jsou součástí kombinatorického řádu, jsou zjednodušeně ty, které scénu pomáhají přímo identifikovat. Na vyobrazení Samsona pobíjejícího Pelištejce se jedná například o oslí čelist. Meč za pasem starozákonního hrdiny je zcela jistě možné vnímat jako předmět mimo tento řád, a můžeme ho tedy označit za předmět materiální. Francastel si všímá realisticky zobrazených předmětů, které jsou sice mimo kombinatorický řád díla, a tedy působí jako předměty materiální, ale zároveň uznává, že některé z nich mohou mít hlubší významovou funkci mimo úroveň pouhého určení motivu vyobrazení, a stávají se tak rovněž předměty figurativními, podobně jako na sebe v jiných případech figurativní předměty berou podobu materiálních. Rovněž Huizinga upozorňuje na skutečnost, že každá součást obrazu má svou významovou funkci, ale obdivuje umělce, kteří se v konkrétních detailech oprostí od konvencí, která umění ve středověku často úzce svazovala. (*Huizinga 2010, 313*).

Rukopisná malba je však do jisté míry odlišný formát.¹⁶ Středověk svazoval umění konvencemi, aby bylo pro soudobého člověka srozumitelné. Světec na deskové nebo

¹⁴ *Bellifortis Konráda Kyesera*, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen, Cod. MS philos. 64a Cim, přibližná datace: 1402, fol. 96r.

¹⁵ Tyto předměty jsou pak velmi hodnotné pro studium dějin hmotné kultury.

¹⁶ K rozdílu charakteru informací mezi jednotlivými typy malby např. stručně: *Bláhová 2017, 22–29*.

Obr. 3.1.5 Kain zabil Abela, hlas Abe-
lovi krve volá k Bohu. Bible Václava IV.,
Österreichische Nationalbibliothek, Wien,
Cod. 2759–2764, I. svazek, fol. 5v. Foto:
Antonín Kadlec 2011.

nástěnné malbě musel být vybaven určitými předměty, aby bylo možné jej bez průvodce či popisku jasně identifikovat. Vyobrazení mělo svůj kombinatorický řád a tím, že byl naplněn, mohl soudobý pozorovatel, který se v těchto konvencích vyznal, vyobrazení správně interpretovat. Rukopisná malba však často obsahuje výjevy, které na žádné z deskových maleb nenalzáme. Novými směry bylo možné postupovat právě díky tomu, že obraz je ilustrací textu a text, který je vyobrazení bezprostředně přítomný, mu dává základ. Vedle typických konvenčních prvků vyobrazení, kterých se umělec většinou v případech tradičních vyobrazení plně nevzdal, tak středověké iluminované kodexy poskytují přímý vhled do toho, jak si daný umělec či zadavatel konkrétní událost představoval a jak ji chtěl předávat dál. Vedle zažitých konvence je tak možné spatřit vskutku nápadité převody literárního jazyka do jazyka vizuálního (Eco 2002, 428).

Výmluvně působí například Ábelova smrt v *Bibli Václava IV.* V ekumenickém překladu Bible je možné se dočíst: „I promluvil Kain ke svému bratru Ábelovi... Když byli na poli, povstal Kain proti svému bratru Ábelovi a zabil jej. Hospodin řekl Kainovi: „Kde je tvůj bratr Ábel?“ Odvětil: „Nevím. Cožpak jsem strážcem svého bratra?“ Hospodin pravil: „Cos to učinil! Slyš, prolitá krev tvého bratra křičí ke mně ze země.“¹⁷ (obr. 3.1.5).

Je patrné, že se autor pokusil co největší část příběhu vměstnat do jediného obrazu. Kain se tak objevuje na obraze dvakrát. Sledovat je možné i úrodu zeměděle i stáda

¹⁷ Gn 4, 8–11; *Bible Václava IV.*, Cod. 2759–2764, I. svazek, fol. 5v, *Kain zabil Abela, hlas Abelovy krve volá k Bohu.*

Obr. 3.1.6 Noemova archa. Bible Václava IV., Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod. 2759–2764, I. svazek, fol. 8v. Foto: Antonín Kadlec 2011.

pastýře. Poměrně nekonvenčním prvkem ve vyobrazení je pak diagonální krvavá linka spojující čelo Ábela a Boha Otce. Nejedná se však o dramatické znázornění smrtelné rány, ale o precizní transformaci slov: „*Slyš, prolitá krev tvého bratra křičí ke mně ze země!*“ do obrazu.

Velmi obdobně postupoval umělec i v případě vyobrazení Noemovy archy ve stejném prameni. Koráb zde spíše připomíná svým tvarem poschoďovitou pyramidu či mastabu. Bylo by chybné předpokládat, že umělec neviděl loď nebo jiné vyobrazení Noemovy archy. Daleko spíše se opět jedná o přepis jazyka literárního do jazyka vizuálního. Slova „*Uděláš ji takto: archa bude 300 loktů dlouhá, 50 loktů široká a 30 loktů vysoká. V arše necháš průzor a o loket výše ji zastřešíš; do boku archy také vsadíš dveře. Uděláš v ní spodní, druhé a třetí patro.*“¹⁸ umělec transformoval do vyobrazení s nebyvalou pečlivostí (*obr. 3.1.6*). Opět je možné sledovat, že se autor opět pokusil vměstnat do obrazu maximální množství informací o celém příběhu. Patrné jsou vlny, útesy Arraratu, havran i holubice.

Podobných případů je poměrně velké množství. Snad nepřekvapí, že Rudé moře, které pohřbívá faraonovy muže, má v témže prameni barvu červenou.¹⁹

Zdá se, že umělec²⁰, který formoval pojednávané vyobrazení se Samsonem pobíjejícím Pelištejce, se určité tradice držel, a to tím spíše, že obraz zároveň plně konvenuje s textem příběhu. Zároveň ale narušuje konvenci tím, že za pás Samsona vložil meč,

¹⁸ Gn 7, 15–17; *Bible Václava IV.*, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod. 2759–2764, I. svazek, fol. 8v, *Noemova archa*.

¹⁹ *Bible Václava IV.*, Cod. 2759–2764, I. svazek, fol. 68r, *Přechod přes Rudé moře*.

ačkoliv ten v příběhu nijak nefiguruje. Naopak meč ani jinou zbraň Samson v textu neměl, a proto bere do ruky neblíží použitelný předmět, tedy oslí čelist. Autor tedy přistupuje k uměleckému dílu novátorsky a invenčně.

SAMSONŮV MEČ

Dle mého názoru lze zcela jistě vyloučit, že by meč na vyobrazení neměl žádnou úlohu a byl pouze materiálním předmětem bez hlubšího významu. Meč v minulosti nesl řadu symbolických významů a dodnes si některé z nich drží (meč je například součástí log různých vojenských institucí, oddílů atd.).

Některé sémantické významy jsou pozitivní, jiné negativní. V rukách Hospodina může být meč symbolem trestu, ale i spravedlnosti. Může být symbolem vojenského vítězství i úskočné řeči.²¹ Nezřídka je spojen s vojenskou tematikou, s postavou bojovníka, zastánce spravedlnosti v pozemském světě. Tímto způsobem byl vnímán především v rukách *bellatores*, členů ideální společenské kategorie v tradičním středověkém konceptu společnosti dělené na tři řády (blíže viz *Duby 2008*; pro české prostředí např. *Iwańczak 2011*). S meči jsou tak vyobrazováni králové, ale i členové různých úrovní šlechty, rytíři. Starozákonní postava Samsona by do tohoto konceptu společnosti jistě velmi dobře zapadala. Mohl být vnímán jako součást společenské vrstvy, která měla chránit ostatní řády. Nakonec i on sám byl starozákonním soudcem (*Sedláček 1910*, 1. svazek, 277), zastáncem spravedlnosti. Zároveň se však choval jako bojovník. Geoffroi de Charny jej obdivoval pro jeho fyzickou zdatnost a autor *Poutníkovy cesty* jej oceňoval jako neohroženého bojovníka proti zlu. Rovněž byl obratným taktikem a jeho vojenská lest se odrazila i v *Bellifortis* Konráda Kyesera. Jeho příběhy jsou předobrazy událostí Kristova života, byl biblickým hrdinou, a tedy sám předobrazem středověkého rytíře.

Autor patrně popřel narativ příběhu zcela záměrně, jelikož chtěl podpořit soudobé vnímání Samsona. Jedná se o příklad pozoruhodné aktualizace biblického příběhu pomocí ilustrace. Samson byl vnímán jako rytíř, měl být vzorem pro správné křesťany a rytíře, a tak je také jako rytíř zobrazen, proto je, dle mého názoru, Samson opásán nízko sedícím rytířským pásem a u jeho boku je zavěšena zbraň, která je dodnes s rytířstvím a rytíři spjata nejsilněji, totiž meč.

EPILOG

Příspěvek je do jisté míry mikrohistorickou sondou zabývající se jediným vyobrazením. Obraz Samsona pobíjejícího Pelištejce vychází z tradičního zobrazování sledované scény, zároveň lze ale sledovat jistou invenci autora, který aktualizuje výjev tím, že

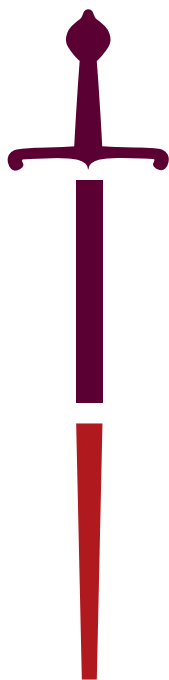
²⁰ Patrně se však mohlo jednat i o více umělců. Konceptor, osoba připravující podkresbu, autor pozadí vyobrazení a figur pravděpodobně nebyl jedinou osobou.

²¹ Více např. *Lurker 1999*, 141–142. Symbolika meče je natolik široká, že není možné se jí na tomto místě komplexně zabývat.

za Samsonův pás vloží meč. Samsona opásaného rytířským pásem je možné spatřit již dříve, například ve vzpomínané *Bibli Václava IV.*²², Samson s mečem je ale ojedinělý obraz. Samsonův příběh je poměrně často vzpomínáný i v jiných typech pramenů, od sochařství po literární díla. Na základě drobné sondy do těchto pramenů je možné sledovat i motivaci autora vyobrazení k tomu, aby Samsona mečem vybavil, ač je tento předmět v rozporu s literární narací zobrazeného příběhu. Meč za pasem biblického hrdiny nepoukazuje pouze na to, jak byl Samson autorem, respektive autory vyobrazení a společností obecně ve sledované době vnímán, ale i na to, že je možné i takové drobné detaily uchopit jako vodítko pro poznání myšlenkových pochodů středověkého člověka. Systém středověkého uvažování byl velmi komplexní, logicky postavený, ale výrazně odlišný od současného způsobu myšlení. Obraz je možné vnímat jako strukturu, která dává smysl pouze jako celek, nikoliv jako souhrn jednotlivostí. Stejně tak je ale nutné porozumět i jednotlivostem v obraze, aby bylo možné jej jako komplexní systém vnímat. Uvažování o obraze nutně musí překonat hranice jeho rámu a je zřejmé, že není možné postupovat bez zařazení jednotlivých jeho prvků do specifického kontextu své doby a prostoru. Právě o to se příspěvek pokusil a zároveň upozornil na to, jak důležité ale i přínosné je být o nejdrobnějším vyobrazení tímto způsobem uvažovat.

²² *Bible Václava IV.*, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod. 2759–2764, II. svazek, fol. 19v.

MEČ A SPOLEČNOST

Slovo „meč“ je všeslovanské. Staroslověnština měla výraz *mečb*, polština má *miecz*, chorvatština *mač*, atd. Jiné skupiny evropských jazyků vycházejí z různých základů, např. germánské jazyky mají společný základ v protogermánském **swerđan* (odtud německé *Schwert*, anglické *sword*, holandské *zwaard*, norské *sverd*, atd.; Orel 2003, 395), o společném základu keltských jazyků svědčí velšské *cleddyf*, gaelské *chlaidheamh*, irské *claiomh*, atd. Románské jazyky většinou vycházejí z jistého původního výrazu, který vůbec není románského původu, ačkoli pochází z latiny. Dnešní italština (*spada*), španělština, galicijština a portugalština (*espada*), francouzština (*épée*), katalánština (*espasa*) a ve výpůjčkách dokonce i jazyky mimo románský svět (baskičtina: *ezpata*, albánština: *shpatë*) používají slovo, jehož konečný původ spočívá v řečtině a jde o výraz *spatha* (starořecky σπάθη).¹ Jak se tento výraz dostal z řečtiny do latiny, je zřejmé: jde o výpůjčku, která někdy v průběhu antiky obohatila latinskou slovní zásobu.² Kdy a za jakých okolností k tomu došlo, se pokusíme vysvětlit níže. V předkládaném příspěvku se však především pokusíme vyložit, jaké výrazy pro meč (kromě zmíněné *spathy*) Římané měli, co přesně označovaly a jak se vyvíjela role meče v souvislosti se změnami taktiky a strategie římské armády v průběhu starověku.

Nejdříve se podíváme na všechny výrazy, které Římané pro své meče během celé své historie používali. V latině lze výraz meč vyjádřit slovy *gladius*, *ēnsis*, *ferrum* nebo *spatha*. *Ferrum* je prostě železo, metonymicky též meč, a nejde o žádný technický výraz, stejně jako *ēnsis*, což je poetický výraz, který se vyskytuje téměř výhradně u básníků, jako je Vergilius, Ovidius nebo jiní. Etymologie obou výrazů je nejistá.³ *Spatha*, jak jsme viděli, je prostě výpůjčka z řeckého *spathé* (σπάθη), které označovalo jakoukoli širokou čepel, a to nejen u meče (Liddell – Scott 1996, 1623). Zbývá nám výraz *gladius* (množné číslo *gladii*).

Opět, etymologie tohoto výrazu není zcela jasná, ale většinou se předpokládá, že jde o výpůjčku z keltských jazyků.⁴ Detaily převzetí tohoto výrazu jsou důležité, neboť

¹ Výjimkou je rumunština (*sabie*).

² V dnešní novořečtině tento výraz po určité proměně také zůstal (σπαθί).

³ Základ v italských jazycích byl patrně **ēnsi-* „meč“, který zřejmě pochází z praindoevropského *(*hie*)*ns-i-* „meč, velký nůž“. Oproti tomu je *ferrum* patrně výpůjčka ze semitských jazyků, nejspíše feničtiny (Tucker 1985, 94; de Vaan 2008, 214).

⁴ Tucker (1985, 110) zde stojí osamocen, protože navrhuje, že slovo může být i domácího, tj. italského původu.

nám mohou něco prozradit o době, místě a okolnostech přijetí tohoto výrazu do latiny, potažmo meče zvaného *gladius* do výzbroje římské armády. Etymologové porovnávají výrazy pro meč nebo obecně čepel ve velštině (*clddyf*), staroirštině (*claideb*), bretonštině (*kléz'e*) a jiných keltských jazycích a na tomto základě předpokládají existenci obecně keltského výrazu *kladjos, případně *kladimo-, které do latiny přešlo v podobě *gladius* (Pokorný 1959, 545; Oxford Latin Dictionary 1968, 765; de Vaan 2008, 263). Málokdo se však odváží odhadu, kdy nebo kde k přejímce došlo. Matasović rekonstruuje původní protokeltský výraz pro meč jako *kladiwo (což nemá žádnou souvislost se slovanským výrazem „kladivo“!), a předpokládá, že z goidelských jazyků (patrně v Irsku) se slovo dostalo na kontinent již v prehistorické době, tedy dávno předtím, než Římané zařadili svůj *gladius* do výzbroje (Matasović 2009, 205).

Otázkou je kdy. Řecký historik Polybios ve svém popisu římské armády doby punských válek prostě poznamenává, že římsí vojáci „mají meč, který nosí na pravém boku a označují jej jako ibérský. Má vynikající hrot a je s ním možno zasadit prudký úder z obou stran, protože má silnou a pevnou čepel.“⁵ Na základě této nejasné zprávy moderní autoři soudí, že Římané tento typ meče převzali během svých bojů v Hispánii v rámci druhé punské války (Burton 2014, 565).⁶ Ibérie je totiž jiný výraz pro Hispánii, tedy pro Pyrenejský či Iberský poloostrov. Mezi léty 210 a 206 př. n. l. se zde římskému vojevůdci Scipionovi Staršímu opakovaně podařilo porazit kartaginskou armádu a zajistit východní a jižní část tohoto poloostrova pro Řím. Je pravděpodobné, že během této kampaně převzali Římané v Hispánii od místních Keltiberů jejich meč, který se proto v našich pramenech nejčastěji objevuje jako „hispánský meč“ (*gladius Hispaniensis* nebo *gladius Hispanus*). Tento meč měl několik variant a stal se standardním mečem římské pěchoty v době vrcholné a pozdní republiky a také v raném císařství. Pokud tedy římsí autoři používají výraz *gladius*, mají většinou na mysli právě tuto zbraň (pokud není tento výraz použit jen v obecném smyslu jako jakýkoli meč).

Jako vždy a u všeho, pokud hovoříme o římské kultuře, je třeba se podívat k Řekům a zjistit, co zde Římané převzali nebo jak se inspirovali. Řekové měli dva typy rovných, oboustranných železných mečů: *xifos* (ξίφος) měl čepel o délce 45–60 cm, ale mohl být i kratší (až 30 cm); *machaira* (μάχαιρα) byla zpravidla delší než *xifos*. V rané republice měli Římané meče podobné těmto. Ale hlavní zbraní bylo 2,45 m dlouhé kopí, neboť Římané převzali od Řeků i taktiku falangy, tj. formace hluboké nejméně osm řad hoplitů čili těžkooděnců (později bylo vystřídáno slavným, cca 2 m dlouhým házecím kopím *pilum*, množné číslo *pila*). V době po druhé punské válce byly římské legie vražedným válečným strojem na bojišti a většinou nenalezly sobě rovné soupeře. Hlavními zbraněmi legionářů pro boj muže proti muži se staly *gladii*, přestože nedostatek nálezů

⁵ Polybios, Dějiny VI, 23, 6–7. Překlad Pavel Oliva (Polybios, Dějiny III, Praha 2011).

⁶ Srov. Goldsworthy 2003, 29 (“Debate continues to rage over when the Romans adopted the Spanish sword and precisely which type of native weapon was copied.”).

těchto zbraní z doby vrcholné republiky nedovoluje archeologům a historikům činit závěry ohledně přesné doby, kdy k tomu došlo (Goldsworthy 2003, 29–30).

Poněkud lépe jsme informováni o době raného císařství. *Gladius* tehdy existoval v několika podobách, dosvědčených archeologickými nálezy, podle kterých se tyto typy nazývají. Typ Mohuč (Mainz) byl dominantní počátkem 1. stol. n. l. Délka čepele byla 40–55 cm, šířka čepele (u jílce) 5,4–7,4 cm. Směrem k hrotu, který byl poměrně dlouhý, se meč zužoval a pak rozšiřoval. V průběhu druhé poloviny 1. stol. n. l. byl tento typ nahrazen typem Pompeje s rovnou čepelí a kratším hrotem (délka čepele 42–50 cm, šířka čepele: 4,2–4,5 cm). Stejně jako u předchozího typu se meč hodil stejně k sekání jako k bodání. Nosil se na pravé straně, s výjimkou centurionů a zřejmě i jiných důstojníků, kteří jej nosili nalevo (Goldsworthy 2003, 133–134).⁷ Ovšem legionáři nebyli jediní muži ve zbraní, které zaměstnával římský stát. Už v pozdní republice rostl význam pomocných jednotek, které byly často jízdní a bojovali v nich neobčané. I tito vojáci byli vyzbrojeni (mimo jiné) mečem, ale šlo o velmi odlišný typ: jejich zbraní pro boj z koně byla *spatha*. *Spatha* měla sice tvar *gladiu*, ale měla cca o 20 cm delší čepel (tj. cca 70 cm nebo více) pro boj na koni.⁸ Kvůli sílící konfrontaci mezi Římany a Germány a rostoucímu významu jízdy začala od konce 2. století *spatha* nahrazovat *gladius* i u pěchoty a v pozdní antice (od 4. století) jej zcela vytlačila (Goldsworthy 2003, 209).⁹

Pojďme se tedy podívat na to, jak změna strategie římské armády vedla také k odlišné taktice, jež vyžadovala i jinou výzbroj, konkrétně jiný typ meče. Je zřejmé, že římská armáda se dlouho nepotřebovala měnit, dokud si udržovala převahu na bojišti. A tak se až do poloviny 3. století n. l. stále skládala z menšího počtu mohutných legií, tvořených převážně těžce ozbrojenými pěšáky, jejichž výzbroj již byla popsána výše, a nastálo dislokovaných v pohraničních provinciích. Vzrůstající intenzita barbarských invazí a stálá hrozba občanských válek ve 3. století si vynutily tvoření menších, detašovaných ad hoc jednotek, snažících se důsledněji chránit římskou hranici. V souvislosti s tím stoupl význam lehké pěchoty a jízdy na úkor těžkooděnců; bylo zapotřebí rychle reagovat na krizové situace a všeobecně více armádu mobilizovat. Současně s tím se prosazovala i jiná tendence, kdy se císaři snažili vytvořit silnou rezervu, umístěnou pokud možno na strategickém místě, ale ne příliš blízko hranic, aby byli schopni čelit neočekávaným situacím. Kdykoliv se nepříteli podařilo prorazit ochranu hranic (a to se v průběhu 3. století stávalo v souvislosti s přesuny legií při občanských válkách až příliš často), nebyla už k dispozici žádná další síla, jež by mu zabránila proniknout hluboko do vnitrozemí a způsobit značné škody. Pokud měl být uskutečněn rychlý zásah proti vpádu barbarů

⁷ Experimenty prokázaly, že *gladius* lze snadno vytáhnout, i když je zavěšen na pravé straně.

⁸ Délka čepele *spathy* se pohybovala mezi 65 a 91,5 cm; šířka čepele byla obvykle méně než 4,4 cm. Navzdory své délce se jezdecká *spatha* někdy nosila i na pravé straně. Autor tohoto příspěvku je majitelem repliky jezdecké *spathy* a může potvrdit, že i meč o celkové délce 86 cm lze skutečně bez potíží vytáhnout z pochvy zavěšené u pravého boku.

⁹ *Spatha* tehdy pěšáci i jezdci již nosili zpravidla na levé straně, ale vyskytovaly se i výjimky, viz níže.

nebo proti uzurpátorovi, nebyl čas na shromažďování těžkopádných legií do kritického místa (Doležal 2008, 182–184).

Prvním císařem, který začal provádět změny, jež nakonec vedly k té podobě římské armády, jak ji známe z pozdní antiky a z období zániku římské říše na Západě, byl Gallienus (253–268, samostatně vládl od roku 260), který vytvořil sbor jízdy. Ve struktuře římské legie tvořila jízda jen malou složku a plnila jen podpůrné funkce. Kolem roku 260 vytvořil Gallienus nezávislý sbor jízdy, zřejmě stažením jezdeckých oddílů (*alae, cohortes equitatae*) z legií a přidáním nově vytvořených jízdních jednotek (Southern 2004, 88). Sbor byl umístěn u Milána (Gallienova hlavního města na počátku jeho samostatné vlády) a byl podřízen přímo císaři, pokud císař táhl do války; velení však Gallienus zřejmě často delegoval na svého velitele jízdy (Campbell 2008, 115). Sbor neměl název – prameny ho nazývají prostě jen *equites* (jezdci; Hebblewhite 2017, 200–201). Tento sbor použili i Claudius Gótský a Aurelianus, ale za Diokleciánovy vlády už po něm nenacházíme zmínky. Pravděpodobně tedy nebyl přímým předchůdcem mobilní armády tetrarchů a Konstantina (Doležal 2020, 116).

I další císaři pokračovali v této strategii a navíc využívali ve stále hojnější míře služeb barbarů. Koncem 3. století n. l. se Dioklecián v souvislosti s hlubokou administrativní reorganizací říše rozhodl důvěřovat nově získané politické stabilitě a přidělit každému ze svých spoluvládův v tetrarchii jednu menší polní armádu. Legie v té době sice ještě stále měly stav asi 5000 mužů, ale nově zaváděné elitní jednotky se speciálním posláním (např. Lanciarii, tj. jezdci vyzbrojení kopím, nebo Herculiani či Joviani, prvořádní pěší jednotky) čítaly už jen 500–1000 mužů. Současně byla ze zbytků starých legií vytvořena pohraniční vojska, nazývaná *limitanei* či *riparii*, která nesla hlavní zodpovědnost za ochranu hranic. Tato pohraniční vojska sestávala z pěších legií, kohort, auxilií a nových jednotek zvaných *numeri* a *milites*; jízdní jednotky se nazývaly *vexillationes, alae, cunei* či prostě jen *equites*. Aby mohla být rezerva vytvořena bez toho, že by byla oslabena obrana hranic, Dioklecián radikálně zvýšil počty armády. Zatímco v 1. a 2. století n. l. mohlo sloužit u zbraně nějakých 300 000 mužů a v době Septimia Severa 350 000–400 000 mužů, mohli tetrarchové počítat už s 400 000–500 000 vojáky (Doležal 2020, 407).

Je tedy zřejmé, že jezdecká *spatha*, zbraň původně omezená na relativně malý počet jezdců v římské armádě, zažila od doby 3. století svůj velký rozmach. Bohužel, tomuto vývoji naprosto neodpovídá úzus termínu *spatha* v římských zdrojích. Ohledně zmínek o mečích byli římsští autoři dost konzervativní a terminologií si většinou nelámali hlavu. Např. historik Ammianus Marcellinus používá ve svém díle *Res gestae* téměř výhradně výrazy *gladius* anebo – poněkud vzletněji, poetičtěji nebo rétoricky – *ferrum*. *Ensis* použije pouze jednou, výraz *spatha* nikdy (přestože v jím popisované době – 2. polovina 4. století n. l. – byla *spatha* samozřejmě už dlouho ve výzbroji římské jízdy a také pěchoty). Překvapivě se však výraz *spatha* objevuje v jedné zmínce u mnohem staršího historika, Tacita. Tacitus už kolem roku 100 n. l. dosvědčuje, že *spatha* byla tehdy ve výzbroji jezdeckých pomocných jednotek římské armády, když při popisu poslední bitvy britanského vůdce Carataca v roce 50 n. l. říká, že barbaři byli pobíjeni meči (*gladius*) a kopími (*pilum*) legionářů a meči (*spatha*) a kopími (*hasta*) vojáků pomocných

Obr. 4.1.1 Sousoší tetrarchů v Benátkách. Zdroj: https://en.wikipedia.org/wiki/Portrait_of_the_Four_Tetrarchs#/media/File:Ve-nice_%E2%80%93_The_Tetrarchs_03.jpg.

oddílů.¹⁰ Ve stejné době jako Ammianus popisuje Vegetius v díle *Epitoma rei militaris* zbraně ve výzbroji římské armády a běžně užívá výrazů *gladius* a *ferrum*; zmiňuje však též *spathu* a rovněž tzv. *semispathia* (jsou to dýky, doslova „polospathy“; tato zbraň byla dříve známa jako *pugio*).¹¹ Jediní dva další římsští autoři, kteří zmiňují *spathu*, jsou Aulus Gellius a Apuleius. První jmenovaný uvedl okolo 177 n. l. ve svém výčtu existujících zbraní meče (jako *enses*), dýky (tentokrát jde o výraz *sicae*), dále široké meče (použit je řecký výraz *machaerae*) a konečně dvoubřité meče (*spathae*).¹² Přibližně ve stejné době popisuje Apuleius ve svém románu *Zlatý osel* zbraně římského legionáře a pro

¹⁰ Tacitus, *Annales* XII, 35 (*gladiis ac pilis legionariorum, ..., spathis et hastis auxiliarium sternebantur*).

¹¹ Vegetius, *Epitoma rei militaris* II, 15: *gladios maiores, quos spathas uocant, et alios minores, quos semispathia nominant*.

¹² Aulus Gellius, *Noctes Atticae* X, 25, 2.

meč použije několikrát výraz *spatha* (jednou však také *machaera*); v jednom případě Apuleius dokonce specifikuje, že se jedná o jezdecký meč.¹³

Dobová vyobrazení samozřejmě dosvědčují přechod od *gladiu* k meči *spatha*, případně i způsob jeho nošení. Nejslavnějším příkladem je patrně sousoší zobrazující členy první tetrarchie, tj. císaře Diokleciána a jeho tři kolegy, kteří společně vládli v letech 293–305 (obr. 4.1.1). Sousoší bylo vytvořeno z porfyru, zřejmě kolem roku 300, a vystaveno v Konstantinopoli, odkud bylo odvezeno během 4. křížové výpravy do Benátek, kde se nachází dodnes. Všichni čtyři císaři jsou tu zobrazeni podobně, takže je od sebe nelze bezpečně rozeznat. Zdůrazněna je jejich bratrská harmonie, což odpovídá ideologickému konceptu tetrarchie. Císaři stojí ve dvou dvojicích vedle sebe, a všichni pevně třímají jednou rukou jílec *spathy*, zavěšené u boku, zatímco druhou rukou každý pevně objímá svého kolegu kolem ramenou.¹⁴ Je tím samozřejmě zdůrazněna nejen harmonie císařů, ale také jejich hlavní role: velení armádě a ochrana říše. V tomto případě je tedy *spatha* symbolem, a to velmi mocným symbolem autority a vojenské moci císařů doby pozdního císařství.

¹³ Apuleius, *Metamorphoses* I, 4: *aspexi equestrem spatham praeacutam*.

¹⁴ Každá z obou dvojic je uspořádána tak, že jeden císař drží levou rukou *spathu*, zavěšenou vpravo, zatímco jeho kolega drží levou rukou *spathu*, zavěšenou vlevo.

MEČ ANEBO MUŠKETA?

VOJENSKÉ VÝCVIKOVÉ MANUÁLY

17. STOLETÍ¹

Klára Andresová

ÚVOD

Cílem této kapitoly je „hledání meče“ ve vojenských manuálech 17. století. V této době, jak známo, byly meče ve vojenské praxi stále ještě využívány. Nejednalo se o zbraně hlavní, ale pouze sekundární, jimiž vojáci doplňovali svou výzbroj – v případě pěších bojovníků především píkы nebo muškety. Teprve na konci století se poboční zbraně – nejen meče, ale i tesáky, kordy atp. – začaly odkládat, jelikož je do určité míry nahradila novinka, která se po několika dekádách od svého vynálezu konečně prosadila: bajonet připevňovaný na hlaveň pušek.

Úvodem této kapitoly je třeba zkoumaný literární žánr blíže představit. Vojenské příručky jsou naučným žánrem, který je v Evropě doložen již v období starověku. Tyto publikace přečkaly antiku i středověk v rukopisné formě, a po vynálezu knihtisku se začaly šířit též jeho prostřednictvím. První vojenskou příručkou vytištěnou v Evropě bylo roku 1472 dílo italského architekta Roberta Valturia (1405–1475) *De re militari* (Valturio 1472). Ve střední Evropě, na kterou se v tomto příspěvku zaměřím, se tisky tohoto žánru začaly realizovat o tři roky později, přičemž jako první byla vydána kniha antického vojenského teoretika Flavia Vegetia Renata (4.–5. stol. n. l.), pojmenovaná rovněž *De re militari* (Vegetius 1473–1474).

Vojenské příručky o moderním válečnictví se ve střední Evropě začaly šířit v první polovině 16. století a se stále novými publikacemi tohoto žánru se zde setkáváme dodnes. Proto nepřekvapí, že se náplň daného žánru vyvíjela a proměňovala a že v různých dobách můžeme za vojenskou příručku označit odlišné typy knih. Zatímco v 16. století dominovaly vojenské správní příručky, krátce před rokem 1600 odstartovala perioda, která kladla důraz na publikace o vojenském umění. Jejich smyslem bylo čtenáře informovat o ideálním vybavení vojáků, způsobu výcviku, moderních válečných taktikách a strategiích; tyto poučky někdy doprovázely také informace o vojenské správě, organizaci a zaopatření armády.

¹ Publikace vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i., RVO: 67985921.

Autory knih o vojenském umění byli obvykle muži, kteří antické vojenské umění studovali, zkoumali a poznatky, které při četbě starověkých památek načerpali, uvedli do kontextu s dobovou vojenskou praxí. Zpočátku se jednalo o rukopisy, z nichž patrně nejvýznamnějším bylo dílo Johanna VII. Nassavsko-Siegenského (1561–1623), hlavního autora vojenské reformy, kterou v Nizozemí realizoval jeho bratranec Mořic Oranžský (1567–1625). Díky této reformě bylo nizozemské vojsko schopno úspěšně čelit armádám Španělska v pozdějších fázích osmdesátileté války (1568–1648). Johannův rukopis vznikl mezi roky 1589 a 1600, avšak přes svůj nezpochybnitelný vliv na tehdejší vojenské teoretiky, kteří z jeho učení čerpali, v průběhu raného novověku tiskem vydán nebyl (dnes je k dispozici ediční zpřístupnění: *Hahlweg ed. 1973*).

Pravděpodobně nejstarší tiskem vydanou knihou o vojenském umění byl ve středoevropském prostoru krátký spisek Mořice Hesensko-Kasselského (1572–1632) z roku 1600 (*Moritz Hessen-Kassel 1600*). Kniha vyšla pro potřeby válečné rady Hesensko-Kasselska, k níž se ve svém úvodu i v závěru přímo obracela. Dílo se věnovalo základním otázkám najímání a výcviku pěších vojáků a jejich využití na bitevním poli. Autor pojednal o výběru vojáků i důstojníků, o potřebném vybavení a jeho kontrole – tzv. mustruňku –, výcviku, organizaci vojenského tábora a o taktických formacích. Text doplňovaly jednoduché ilustrace složené z typografických značek, které srozumitelně zobrazovaly popisované formace.

VÝCVIKOVÉ MANUÁLY DO KONCE TŘICETILETÉ VÁLKY

Cílem této kapitoly je pojednat o vojenských výcvikových manuálech, jejichž éra přišla o něco později. Dosud představené publikace byly pouze zastávkami na cestě k jejich genezi. Spisec Mořice Hesensko-Kasselského ovšem byl první tištěnou středoevropskou knihou, která sice měla širší zaměření, avšak takřka polovinu obsahu tvořily informace k vojenskému výcviku. Výklad k výcviku vojáků, který byl doplněn schematickými ilustracemi taktických formací, jejich částí a pohybu vojáků v nich, byl logicky strukturován. Po kapitole o vybavení pěších vojáků autor zařadil text o vhodném místě a čase výcviku. Následně se zaměřil na zacházení jednotlivce se zbraní (mušketou, arkebuzou, píkou a halapartnou), na základní pohyby vojáků v řadách a zástupech, poté na pohyb v jednotkách a v jejich rámci mj. na kooperaci střelců a vojáků s tyčovými zbraněmi, na závěr pak na zformování a náležitosti bitevní sestavy celého vojska.

Mezi roky 1600 a 1650 vyšlo ve střední Evropě tiskem minimálně třicet dva různých děl o vojenském umění. Některá z nich byla vydána vícekrát, a tak se jednalo přinejmenším o padesát tři různých edic. Celkově bylo ve zkoumané oblasti a regionu vydáno asi

² Dalšími typy vojenských příruček v této době a oblasti byly knihy věnované pevnostnímu stavitelství (58), dělostřelectví (30), vojenské správě (15), vojenské matematice (8) a několik traktátů o válečnictví vycházejících ze středověkého přístupu k vojenské nauce (8).

sto sedmdesát dva vojenských příruček, z toho knihy o vojenském umění představovaly necelou třetinu.² Tento typ knih lze z hlediska jejich formálních rysů rozdělit na dvě základní skupiny – analytická pojednání a výcvikové manuály (toto dělení je převzato z publikace Lawrence 2008, 195). Až do poloviny 17. století jednoznačně převládala analytická pojednání, která – podobně jako průkopnický spisek Mořice Hesensko-Kasselského – obsahovala informace o výcviku vojáků i o dalších aspektech zajištění vojska na tažení. Oproti tomu byly výcvikové manuály v této době ve střední Evropě vytištěny pouze čtyři (přičemž dva z nich se v příslušném období dočkaly dvou edic).

První z nich byl bezpochyby nejvlivnější, v průběhu 17. století se dočkal několika vydání v řadě evropských zemí, ovlivnil vývoj nejen výcvikových manuálů, ale i vojenských analytických pojednání a dodnes je neznámější. Jedná se o spis *Wapenhandelinge van roers musquetten ende spiessen* o obsluze ručnice, muškety a píky, který byl vydán prvně roku 1607 v Nizozemí (dvakrát nizozemsky: *de Gheyn 1607a; 1607b*. Téhož roku také anglicky: *Gheyn 1607c*). Ačkoliv autorem textu byl patrně Johann VII. Nassavsko-Siegenský, dílo je známo pod jménem ilustrátora Jacquese Gheyn (asi 1565–1629). Ten vytvořil sérii sto sedmnácti mědirytů, které byly doplněny pouze krátkými komentáři. Ilustrace zobrazovaly jednotlivé kroky při obsluze hlavních zbraní pěchoty. Spis byl záhy přeložen do dalších jazyků, německo-francouzská verze vyšla prvně roku 1609 (*Gheyn 1609*). Stalo se tak pod Gheynovým jménem i přesto, že jeho mědiryty byly v tomto vydání nahrazeny dřevorezy, s nimiž jmenovaný ilustrátor patrně neměl nic společného. Publikace je rozdělena do tří částí, které se všechny věnují individuálnímu ovládnutí zbraní. První část je zaměřena na obsluhu arkebuzy, druhá muškety a třetí píky. Součinnost vojáků v rámci jednotky publikace nijak nereflextuje, a nerozebírá ani boj pobočními zbraněmi.

Gheynovými ilustracemi byly inspirovány mnohé z třiceti mědirytů, které doprovázely příručku Johanna Jacoba von Wallhausen (kol. 1580–1627) *Kriegskunst zu Fuß* (Wallhausen 1615) – nejznámější z analytických vojenských příruček pro pěchotu v první polovině 17. století v celoevropském měřítku. Kniha byla rozdělena do osmi částí, z nichž byly první až pátá částečně nebo kompletně zaměřeny na výcvik pěších vojáků individuálně i v rámci formací.

Wallhausen pro svou práci nevyužil pouze znalosti Gheynových ilustrací, ale i dalších zdrojů. Tento zkušený válečník začal svoji vojenskou kariéru roku 1599 ve vojsku Mořice Oranžského, kde se seznámil s vojenským zřízením navrženým Johannem Nassavsko-Siegenským. Rok po prvním vydání svého spisu o vojenském umění pěchoty navázal s Johannem úzkou spoluprací a společně vytvořili učební plán první evropské vojenské akademie v německém městě Siegen, kterou Wallhausen několik měsíců v roce 1617 vedl jako její ředitel (více o siegenské vojenské akademii: Brachthäuser 2016).

Pro nás je v tuto chvíli podstatné, že mezi devět různých příruček o moderním vojenství, které Wallhausen sepsal (čímž byl na svou dobu v produkci daného žánru zcela výjimečný), patří i jeden výcvikový manuál pro pikenýry – *Künstliche Picquen-Handlung*. Publikaci Wallhausen vydal roku 1617, tedy v době, kdy vedl siegenskou vojenskou školu, jejímž studentům dílo také věnoval (Wallhausen 1617, titulní list). Kniha mohla být v této škole využívána jako učebnice. Její text je rozdělen do třiceti osmi lekcí, z nichž každá měla být cvičena hodinu (Wallhausen 1617, 4). Jako hlavní důvody pro

vznik představovaného učebního spisku Wallhausen uvedl zvýšení rychlosti žáků, zlepšení dovedností v boji muže proti muži, příjemný pocit z pohybu, dobré zdraví a rovné držení těla, zábavu, kterou toto cvičení prý přináší, a teprve na závěr možné použití nacvičených pohybů v polní bitvě (*Wallhausen 1617*, 1–3). Válečné využití tedy nebylo primárním účelem publikace.

Kromě Wallhausena navázala na Gheyna i řada dalších vojenských teoretiků a ilustrátorů. Roku 1620 bylo vydáno dílo *Künstliche Waffenhandlung* s ilustracemi Petera Isselburga (1568/80–1630), který však pouze v menším formátu zkopíroval starší ilustrace od Gheyna i většinu textů, které Gheynova publikace obsahovala (*Isselburg 1620*). Převzetí textové i ilustrační složky slavného díla však Isselburg nepopřel, a naopak ho v předmluvě přiznal. Do svého spisu zařadil ale pouze části díla o mušketýrech a pikenýrech, nikoliv o arkebuzírech, kteří se dle jeho slov na bojištích v době nového vydání díla již neobjevovali (*Isselburg 1620*, 4–5).

Kompozičně Isselburg vytvořil vždy ze dvou původních samostatných ilustrací jednu desku o dvou výjevech. Vzhledem k tomu, že k mušketýrské tematice vytvořil Gheyn čtyřicet tři ilustrací, musel Isselburg doplnit poslední dvojilustraci o jiný převzatý výjev – důstojníka, který mušketýrovi zvedá hlaveň, s komentářem, že je třeba, aby její ústí směřovalo po nabití nahoru. K sudému počtu třiceti dvou původních Gheynových ilustrací o zacházení s píkou pak Isselburg nic dalšího doplňovat nemusel. O komerčním úspěchu této v podstatě nepůvodní publikace svědčí fakt, že po prvním vydání byla znovu vydána o osm let později (*Isselburg 1628*).

Čtvrtým a posledním středoevropským výcvikovým manuálem vytištěným před polovinou 17. století je anonymní *Scola militaris exercitationis* (1619). Na rozdíl od všech dosud zmíněných výcvikových manuálů se tato kniha vůbec nevěnuje obsluze zbraní, ale pouze součinnosti vojáků v rámci různých taktických a organizačních jednotek. Doplněna je, podobně jako spisek Mořice Hesensko-Kasselského, schematickými ilustracemi z typografických značek. Dřevořezy, které publikaci též doprovázejí, nebyly připojeny pro svou naučnou hodnotu, ale spíše z důvodu tzv. *horror vacui*, tedy ve snaze zaplnit prázdná místa v sazbě. Některé s vojenskou tematikou souvisí, ale zdaleka ne všechny.

Žádný z výcvikových manuálů vydaných mezi roky 1600 a 1650 se tedy boji s mečem nevěnoval.

VÝCVIKOVÉ MANUÁLY V DRUHÉ POLOVINĚ 17. STOLETÍ

Třicetiletá válka, ukončená roku 1648 vestfálským mírem, proměnila mnohé: politickou mapu Evropy, organizaci a vybavení armád, způsob vedení války, ale i kulturu. Forma i akcent vojenských příruček se v poválečném období proměnily. Převládající rozsáhlá analytická pojednání předchozího období, jejichž účelem byla primárně sebezprezentace jejich zpravidla urozených majitelů, kteří je zařazovali do svých reprezentativních knihoven, vystřídaly odlišné typy knih. Po třicetileté válce trh začaly zaplavovat výcvikové manuály, jejichž formát byl často kapesní, rozsah útlý, ilustrace jednoduché, a proto jejich výrobní i prodejní ceny byly nízké. Předpokládanými uživateli těchto příruček již nebyli šlechtici

vojevůdci, ale poddůstojníci nebo dokonce prostí vojáci. V mírové době se nebylo možné učit válečnictví přímo na tažení, proto byla větší poptávka po naučných knihách s touto tematikou. A s postupným úbytkem válečných veteránů se vojenské umění pro mnohé stalo spíše určitým cvičením, než otázkou přežití tváří v tvář nepříteli. Vzhledem k poválečnému nárustu počtu vydaných výcvikových manuálů není v možnostech tohoto příspěvku představit všechny střeoevropské příručky příslušného typu v dané době, proto bude představeno pouze několik zajímavých příkladů.

Cesta k novým výcvikovým manuálům vedla přes reedice starších, osvědčených kusů. Proto byl roku 1656, a pak znovu o osm let později, vydán známý ilustrovaný spisek Jacoba de Gheyn (*Gheyn 1656; 1664*). Připomeňme, že ve střední Evropě byl naposled pod Gheynovým jménem vydán roku 1610 a pod Isselburgovým roku 1628. Knihy z let 1656 a 1664 byly ve skutečnosti reedicí nikoliv Gheyna, ale Isselburga, jelikož v nich byly znovu použity jím vytvořené dvojilustrace a až na předmluvu byly totožné i textové pasáže. Obsah knihy byl už do značné míry neaktuální. Mušketýři již bandalíry s odměrkami na jednotlivé rány střelného prachu většinou nahradili patronaškami; takřka půlstoletí staré ilustrace to však samozřejmě nereflektovaly. Editor knihy si tento nesoulad uvědomoval a v předmluvě na něj upozornil. Jednalo se bezpochyby o jednodušší řešení než vytvoření nových obrazových kompozic. Potenciální problém, zda vynechat již neaktuální části knihy o arkebuzírech, vlastně nenastal. Jak bylo řečeno, nové knihy byly reedicemi Isselburgových vydání z let 1620 a 1628, v kterých již arkebuzířská problematika byla vynechána.

Nedlouho po konci války vyšla publikace, která se v určitém ohledu podobala Wallhausenově *Künstliche Picquen-Handlung*. Jejím autorem byl vzdělanec a pedagog Johann Georg Pasch (1628–1678), autor, který je svým významem srovnatelný s Gheynem nebo Wallhausenem. Oproti starším autorům zkoumaného žánru se netajil faktem, že neměl žádné válečné zkušenosti, a dokonce tento prožitek nepovažoval za nutný k pochopení problematiky ovládání zbraní a fungování vojenských jednotek. Roku 1657 vyšla poprvé jeho tematicky široce rozkročená publikace *Kurtze Unterrichtung Belangend Die Pique, die Fahne, den Jägerstock, das Voltesiren, das Ringen, das Fechten auff den Stoß und Hieb, und endlich das Trinciren*, která se zabývala řadou potřebných dovedností dobře vychovaného muže od cvičení s píkou přes jízdu na koni a šerm po porcování pokrmů. Kniha poněkud neobvykle neobsahovala žádné ilustrace. Jedná se o první publikaci, o níž je v tomto příspěvku řeč, která obsahovala pasáže zaměřené na šerm. Z kontextu však vyplývá, že se nejednalo o vojenské využití chladných pobočních zbraní. Šerm ve formě duelových soubojů, stejně jako avizované ovládání píky, jsou zde pojednány jako tělesná cvičení. Že je např. zacházení s píkou pojato čistě jako hra, potvrzuje rozdělení příslušné tematiky na jednotlivé „Piquen-Spiel“.

Paschovo *Kurtze Unterrichtung* tedy v podstatě nemůžeme označit za vojenský výcvikový manuál. Jinak je tomu v případě jeho o deset let mladšího spisu *Deutliche Beschreibung, Von dem Exerciren in der Mußquet*, který se, jak jeho název napovídá, věnoval ovládání muškety. Žádný text o bojovém využití meče tento spis ovšem neobsahoval. Ilustrace byly formálně podobné Gheynovým, avšak jednalo se o originální kompozice a postavy na nich byly oblečeny do oděvů dle aktuální módy. Ačkoliv byly modernizovány oděvy postav, neplatilo to o jejich výstroji. Střelci zde byli nadále vybaveni bandalíry,

nikoliv patronaškami. Tento fakt komentoval Pasch zmínkou, že existují obě možnosti vystrojení. Ač bez vlastních válečných zkušeností, Pasch pravděpodobně s ovládáním vojenských zbraní obeznámen byl. Např. zacházení s mušketou se údajně naučil od „zkušeného důstojníka“, snad plukovníka Hugha Hamiltona, v jehož službách působil jako učitel jeho dětí (Pasch 1667, 35).

Mezi autory výcvikových manuálů byl Pasch ve své době poměrně výjimečný. Nejen, že měl na svém kontě více knih, z nichž se většina dočkala několika přepracování, doplnění a opětovného vydání, relativně výjimečné je i to, že se ke svému dílu hlásil. Výcvikové manuály po třicetileté válce čím dál tím více tíhly k stručnosti, nízké či žádné ilustrativnosti, jednoduché typografické úpravě a velice často byly anonymní. Vzhledem k tomu, že mnohdy neobsahovaly víc než soupis povelů při obsluze zbraní, nejednalo se o literární umělecká díla, a zřejmě proto se k nim autoři často nehlásili. Ze stejných důvodů je mnohdy dokonce nemožné jejich autory identifikovat. To je mj. příklad bavorských výcvikových manuálů z let 1674 a 1682, které byly vydány na rozkaz tehdejších bavorských panovníků a vytiskl je tamní dvorní tiskař Johann Jäcklin (Reske – Benzing 2015, 627).

Anonymnost sice byla relativně častá, ale nebyla pravidlem. Někteří autoři čtenáře v předmluvách ke svým dílům informovali o sobě, výjimečně i o pramenech, které ke své práci využili. Jedním z nich je *Nützliche, gründliche und lustige Beschreibung deren bey der Infanterie ... Militarischen Exercitien* od Wendelina Backhausena z roku 1664. Toto dílo se neobrací k obligátnímu Gheynovi ani Wallhausenovi, ale netradičně k nejstarší tištěné střeoevropské příručce o vojenském umění, k již zmíněnému manuálu Mořice Henssko-Kasselského z roku 1600 (Backhausen 1664, 7–8).

Výcvikové manuály reflektovaly postupný vývoj dobového vojenství poměrně pomalu. Jak bylo zmíněno, zobrazovaly nabíjení z odměrek na bandalíru ještě dlouho poté, co ve vojenské praxi jednoznačně převládly patronašky. Většina příruček prezentovala ovládání doutnákových mušket, přestože ve výzbroji vojsk se postupně prosazovaly křesadlové zámky. Dlouhé bylo též čekání na reflexi bajonetu, který se poprvé ve střední Evropě ve vojenské příručce objevil až takřka na konci století – v roce 1697. Stalo se tak ve francouzské publikaci Pierra François Giffarta *L'Art Militaire Francoise, Pour L'Infanterie* (Giffart 1697).

Hledání meče – ostatně ani jiné chladné poboční zbraně – ve vojenských příručkách 17. století tedy nebylo úspěšné. Publikace se věnovaly zpravidla ovládání primárních zbraní – mušket, arkebuz a pík –, zatímco zbraně sekundární ignorovaly. Neznamená to však, že by 17. století neznalo naučné publikace zabývající se meči a šermem. Např. známé a úspěšné dílo šermířského mistra Salvatora Fabriho (1544–1618) *Scienza d'Arme* bylo sepsáno v posledním desetiletí 16. století, tiskem vycházelo opakovaně v průběhu 17. století a dočkalo se nových edic ještě ve století osmnáctém (první vydání: *Fabris 1606*). Smyslem duelových manuálů však nebylo poskytnout doporučení k využití zbraní na bitevním poli, ale v rámci soubojů, tedy převážně pro zábavu. Podobným případem je pak výše zmíněná publikace Johanna Georga Pasche *Kurtze Unterrichtung*. Ve výcvikových manuálech se s šermem nesetkáme vůbec a tuto skutečnost definitivně uzavřel výskyt bajonetu na stranách knih tohoto žánru, k němuž došlo prvně na konci 17. století. Ten symbolizoval definitivní úpadek šermu chladnými zbraněmi na bitevním poli. Je však třeba dodat, že v 18. století (a ještě výrazněji ve století následujícím) se právě boj bajonetem stal poměrně běžnou tematikou vojenských příruček.

MEČ A JEHO MÍSTO V DĚJINÁCH EVROPSKÉHO ŠERMU

Leonid Krížek

Naši předkové se zajisté potýkali nejrůznější zbraněmi či nástroji dávno předtím, než byla vyvinuta zbraň, kterou obecně nazýváme MEČ. V šermířské klubu Riegel – pamatuji se jako malý kluk – se po tréninku často vedla v pánské šatně debata na téma: byl první zbraní neandrtálce kyj, tedy zbraň úderná, anebo špičatý klacek, tedy zbraň bodná? A byl první šermířskou akcí sek (tedy úder kyjem), anebo bod? Jak uvidíme dále, otázku, která akce je vhodnější, řešili i učitelé šermu mečem (k tématu obecně *Kovářík – Krížek 2013–2015*).

První archeologické nálezy mečů pocházejí z doby mezi lety 1500 až 1000 př. Kr. z minojské Kréty. Další nálezy jsou z keltské Británie, z Egypta a z Itálie. Pro svou účinnost a ovladatelnost se meč velmi brzy stal specializovanou, výhradně válečnou zbraní. Jak vypadalo šermířské umění v té době, to se lze jen dohadovat, ale z egyptského chrámu Medínit Habu, postaveného Ramessem III. kolem roku 1190 př. Kr. v Horním Egyptě, se nám dochovala nástěnná malba, která je považována za nejstarší vyobrazení šermířského utkání (na oslavu vítězství faraona nad Libyjci; *obr. 4.3.1*).

Jiná nástěnná malba, z Hatšepsutina chrámu (15. stol. př. Kr.), zobrazuje dva bojovníky vyzbrojené párem mečů s dvoubřitou čepelí ve tvaru srpu, zvaných *chopeš*. Tato oblíbená zbraň se také stala symbolem moci faraonů. Egyptští vojáci procházeli výcvikem v boji muže proti muži různými zbraněmi, k nimž patřily mimo jiné i meče.

Za iniciátora šermu jako sportu se považuje asyrský král Ninus. Údajně také jako první používal šermířské mistry k výcviku svých vojáků. Výcvik v šermu pro účely války nepochybně praktikovaly i ostatní národy.

Naproti tomu Řekové výuce šermu nepřikládali žádný větší význam. Jedním z důvodů byla skutečnost, že jejich vojsko bylo tvořeno svobodnými občany podléhajícími brané povinnosti a nikoliv profesionálními vojáky. Toto miliční vojsko se v boji spoléhalo převážně na dlouhý kopí *sárisa*. Kromě toho měli Řekové ve výzbroji ještě štít (*hoplon*, podle kterého se jím vyzbrojení vojáci nazývali *hoplíté*) a krátký obousečný meč zvaný *xífos*.

Vojáci sešikovaní ve falanze bojovali jako semknuté těleso a k individuálnímu boji krátkým mečem se uchýlovali až jako k poslední možnosti. Také výcvik byl zaměřen na manévrování falangy, popřípadě na schopnost účinně vrhat kopí. Zasáhnout soupeře mečem v boji zblízka se nepovažovalo za velké umění.

Obr. 4.3.1

↑ A – nástěnná malba šermířského utkání z egyptského chrámu Medínit Habu, asi 1190 př. Kr.;

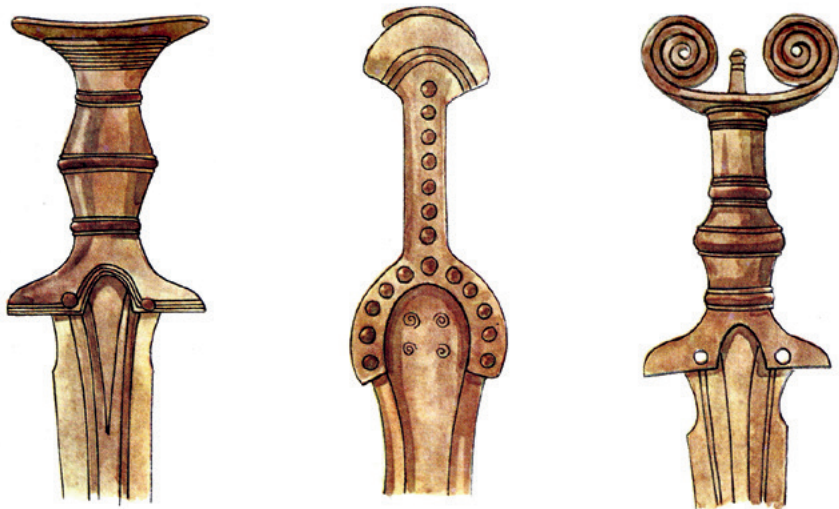
← B – bojovníci s holemi, z egyptského chrámu Medínit Habu, kolem roku 1190 př. Kr. Obrázky v celé této kapitole jsou převzaty z práce Kovařík J. – Křížek L. 2013–2015, pokud není uvedeno jinak.

Obr. 4.3.2

← A – Achilles (vlevo) bojuje s králem Memnonem, detail z antické hliněné nádoby, kolem roku 480 př. Kr. (Britské muzeum);

→ B – Achilles v boji s Hektórem.

Obr. 4.3.3 Bronzové meče z období 900–750 př. Kr. Kresba Eduard Wagner. Archiv autora.

Obr. 4.3.4 Oxyrhynchuský papyrus.

Řecké bronzové meče s rovnou, oboustranně broušenou čepelí byly odlity z jednoho kusu a byly 60–90 cm dlouhé, s úzkým řapem, na který se připevňovaly střenky. Tyto první bronzové meče neměly záštitu (obr. 4.3.3).

Nejstarší známou písemnou památkou, která se věnuje evropskému bojovému umění, je bezpochyby tak zvaný *Oxyrhynchuský papyrus*, zlomek řeckého zápasnického manuálu z 2. století, součást obrovské sbírky papyrových textů nalezených při vykopávkách jižně od Káhiry. Originál je nyní uložen v knihovně Kolumbijské univerzity v New Yorku (obr. 4.3.4).

S objevem zpracování železa nastává významný přerod jak v kvalitě zbraní, tak šermu. Pěšáci římských legií užívali meč zvaný *gladius* (obr. 4.3.5), římské jezdecktvo užívalo meč zvaný *spatha* (obr. 4.3.6). Tyto zbraně převzali od Římanů i jejich nepřátelé Frankové. Původně se meče vyráběly z měkkého a ohýbaného železa. Když se ohnuly,

Obr. 4.3.5 Římský gladius.

Obr. 4.3.6 Římský meč spatha.

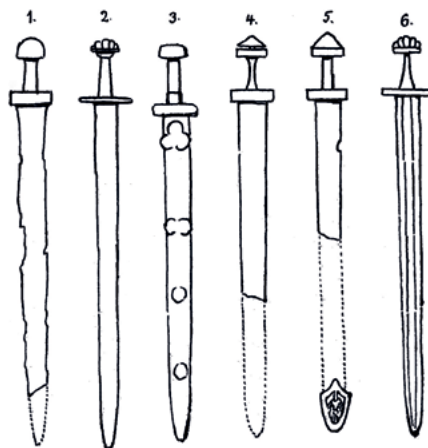
Obr. 4.3.7 Výcvik římského legionáře v šermu u kůlu.

Obr. 4.3.8 Šermíři z římské mozaiky.

bylo je možné opět narovnat. Římský historik Polybios nás v té souvislosti ve svém díle informuje o tom, že se čepele keltských mečů často ohýbaly již při prvním seku. Když se keltští bojovníci snažili čepele narovnat (nohou nebo o kameny), stávali se snadnou obětí římských vojáků s pevnými meči.

Římané věnovali šermu daleko více pozornosti než Řekové. Náročný výcvik v šermu prodělávali gladiátoři. Byli cvičeni ve speciálních školách, jejichž majitelé a často i trenéři v jedné osobě se nazývali *lanisté* anebo také *doctores armorum*. Bývali to staří a zkušenější gladiátoři, kteří své znalosti a zkušenosti předávali mladším. Doporučovali bod hrotem před sekem ostřím, neboť je smrtelnější. Spor o to, zdali je účinnější bod či sek, se povleče historií šermu jako příslovečná červená nit.

Obr. 8. 113. Meče z nálezů slovanských. 1. Hohenberg, 2. Koljany u Vrličky, 3. Jaro hněvice, 4. Kyjev na Podolu, 5. Gnězdovo, 6. Odra u Golcowa.

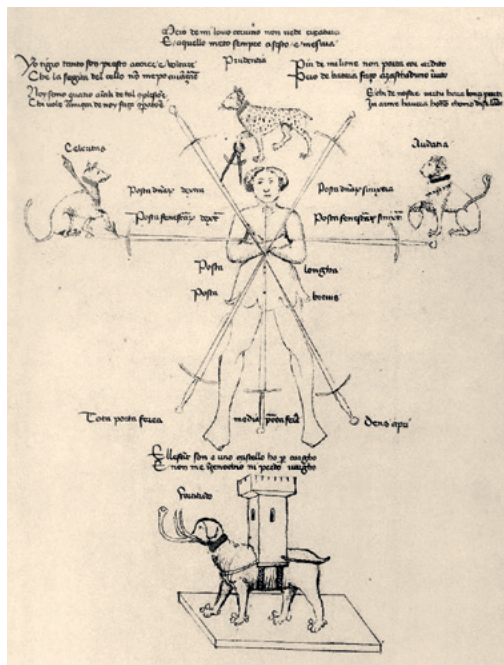
Jednu z nejstarších informací o výcviku mečem nám zanechal Valerius Maximus, který píše o tom, že konzul Publius Rutilius vyhledával přední gladiátory, aby zavedli systém výuky jak obrany, tak útoku a vyučovali jej římské vojáky¹. Výcvik nováčků ve zbraní se zavedl roku 648 př. n. l. a probíhal podle kohort. Cvičilo se zvláštní dřevěnou zbraní (*clava lignea*).

Jak takový nácvik boje mečem římského legionáře vypadal, o tom nás zpravuje Flavius Vegetius Renatus ve svém díle *Nárys vojenského umění* (konec 4. století po Kr.): „*Staří Římané, jak nacházíme ve spisech, cvičili nováčky tímto způsobem. Vyrobili okrouhlé štíty spletené z proutí, dvakrát tak těžké, jako je normální štít. Místo mečů dávali nováčkům dřevěné hole, také dvojnásobné váhy. S těmito cvičnými zbraněmi prodělávali výcvik u kůlu, a to dopoledne i odpoledne*“ (Vegetius Renatus 1977; srov. obr. 4.3.7).

V dílech římských spisovatelů se porůznu setkáváme také se zmínkami o Galech a Germánech, britských Keltech a Španělech a o jejich praktikách boje s chladnou zbraní. Tak například od Španělů, kteří měli kvalitní železné meče, se římsští legionáři (podle Plinia) naučili výhody bodu. Naproti tomu Keltové dávali přednost seku, před první ranou hrozivě mávali svými meči nad hlavami a povzbuzovali se bojovým pokřikem. Legionáři se tak naučili krýt první ránu štítem (obr. 4.3.8).

Raný středověk se svým ideálem rytířství nahrazuje gladiátorské hry turnaji, sloužícími vedle zábavy jako příprava na válku. Kromě toho přináší kuriozní formu řešení soudního sporu ordálem, neboli Božím soudem. Vedle kopí je potom vpravdě kultovní zbraní rytíře meč, který v případě nouze mohl posloužit i jako náhrada kříže během modlitby (obr. 4.3.9).

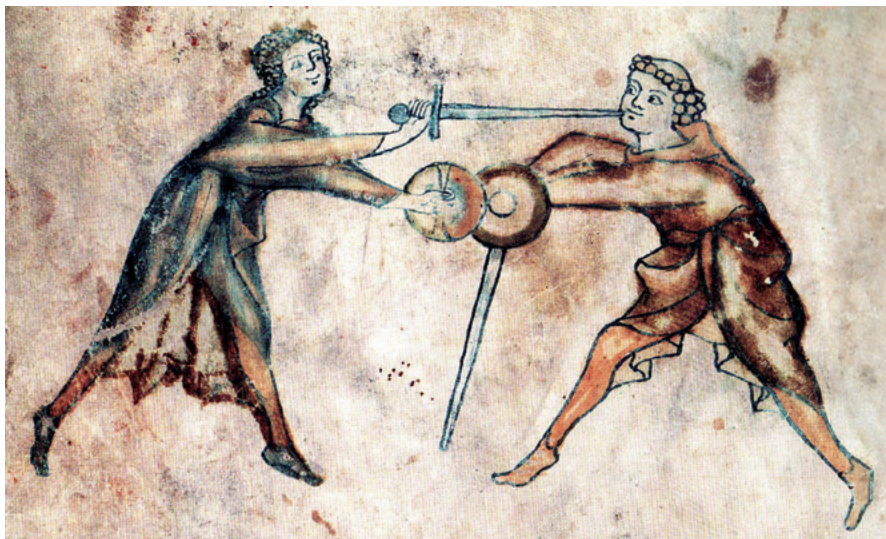
¹ Valerius Maximus, *Factorum ac dictorum memorabilium*, z roku 31 n. l.

Obr. 4.3.10. Diagram „sedmi mečů“ z pisánského faksimile rukopisu Il Fior di Battaglia.

Obr. 4.3.11 Rukopis MS I.33 z přelomu 13. a 14. stol.

Obr. 4.3.12 Valpruga (čarodějnice?) z rukopisu MS I.33 po vazbě soupeřova meče sráží štítky a útočí bodem.

Ještě donedávna panovala představa, že středověký šerm byl málo technický. Kategorický úsudek o nadvládě hrubé síly a absenci obratnosti ve středověkém šermu poopravují již první písemné zmínky o šermu chladnou zbraní. Je vcelku evropskou zvláštností, že již od raného středověku vznikaly rukopisné učebnice šermu, neboli tzv. *Fechtbüchy*, které popisují slovem, a hlavně obrazem šerm nejrůznějšími zbraněmi, jak pěší, tak na koni, a často také zápas či box. Nejsou to ovšem instruktážní publikace, které by popisovaly krok za krokem metodiku dobového šermu, ale dobře ilustrují použití jednotlivých zbraní, bohatství jejich forem a samozřejmě techniky boje. Některé jsou ovšem v duchu snahy po utajení výlučného umění psány tak, aby jim rozuměli jenom žáci daného mistra, jiné jsou pro svoji fascinaci geometrií a matematikou, do jejichž pravidel se snaží vměstnat pohyby šermířova těla, dnes nesrozumitelné (obr. 4.3.10).

Na dalším místě stojí knihy o válečném umění (*Kriegsbüchern*). Jejich námětem jsou teorie a metody vedení války a ilustrace zpodobňují zbraně, zbroj, metací a dobývací stroje a řadu dalších dovedností a nástrojů boha Marta. Mnohé rovněž přejímají rozsáhlé pasáže z šermířských manuálů. Nejznámějším příkladem takové knihy je slavná *Bellifortis* Konrada Kyesera, vzniklá v 15. století na území Čech.

Nejstarším dosud známým rukopisem pojednávajícím výhradně o šermu je středověký traktát patrně z přelomu 13. a 14. století. Originál je uložen v britském muzeu zbraní a zbroje (Royal Armouries v Leedsu) pod značkou MS I.33. Rukopis tvoří 64 zachovalých stran s kolorovanými kresbami „kněze (učitele) a žáka“ v nejrůznějších šermířských pozicích (obr. 4.3.11). Doprovodné latinské popisky (doplněné někde němčinou) názorně vysvětlují zobrazené akce a rozvádějí je o další varianty (*Forgeng* 2003).

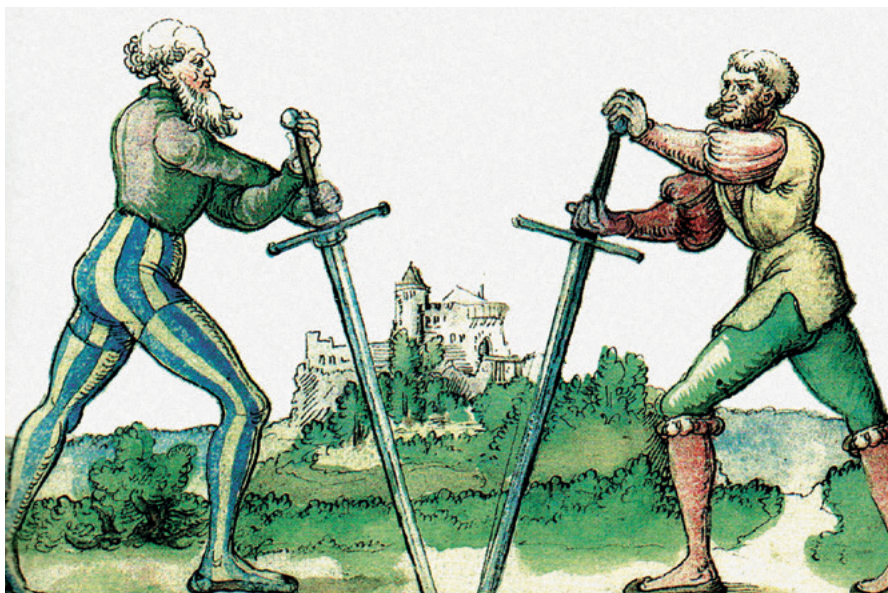
Obr. 4.3.13 Kachel se šermířskou scénou, druhá polovina 15. století, Brno, Dvořákova ulice č. 14.

Jednoznačně jde o výuku šermu jednoručním mečem a kulatým štítkem drženým v pěsti (puklířem) s využitím sedmi základních střehů, respektive pozic, vazeb a útoků. Systém definitivně vyvrací dnes již ojedinělý názor, že středověký šerm byl hrubý a primitivní (a mimo jiné také představu o nadřazenosti orientálního šermu nad evropským). Tento nejstarší známý písemný záznam šermu svědčí také o tom, že použité názvosloví a přinejmenším některé prvky metodiky musely být v době vzniku rukopisu vžité.

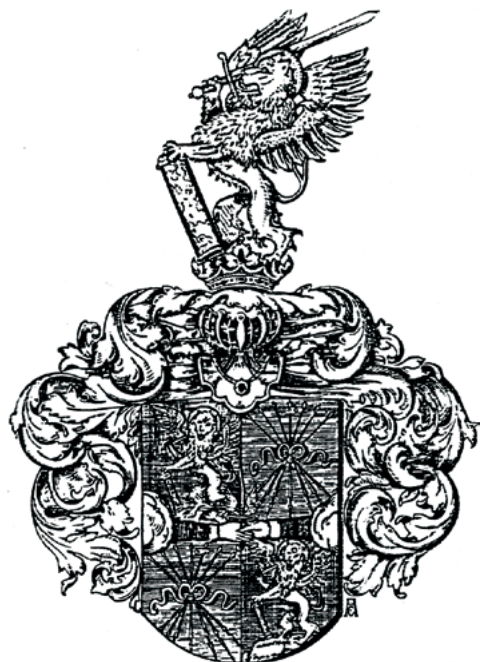
Překvapivé je také to, že se nejedná o traktát vzniklý na základě šermířské školy nějakého věhlasného mistra, ani o vojenskou příručku, ale o dílo vzniklé v klášteře. Badatelé nevylučují možnost, že výuku šermu zde prováděl nějaký vysloužilý voják či šlechtic, který se sem uchýlil na odpočinek a školil zájemce z řad civilistů, ať již jejich motivací byla příprava na pouť do Svaté země, či prostá snaha zvládnout umění sebeobranu. Na poslední ilustraci je dokonce záhadná postava ženy (Valpurgy = čarodějnice?) s mečem v ruce – zcela ojedinělý případ ve středověkých rukopisech (*obr. 4.3.12*).

Některé akce jsou vysvětleny na jedné ilustraci, jiné v posloupnosti až šesti obrázků. Pohyby nohou nejsou tak zřetelně patrné, nicméně z popisků je jasné, že účastníci mají jasnou povědomost o vzdálenosti, tempu, postavení těla a na některých ilustracích lze dokonce rozeznat jakýsi náznak výpadu.

Je ovšem nutné mít na paměti, že rukopis nebyl míněn jako učebnice šermu, spíše je to jakýsi vedlejší produkt samotné výuky. Kromě toho středověká kresba je v duchu dobové úrovně výtvarného umění stylizovaná, místy natolik „dvojezměrná“, že není jasné postavení rukou, a propracovanost úvodních scén postupně klesá. Text není vždy srozumitelný, místy poškození rukopisu jeho interpretaci dokonce znemožňuje. Kromě toho je zajímavé, že se zde objevuje termín „*ars dimicatoria*“, neboli „umění šermu“ – doklad toho, že výuka chladnou zbraní se pokládala za „dovednost“, kterou je nutno nacvičovat, nikoliv za jakousi výuku hrubého boje. Překlad těchto latinských řádků zní:

Obr. 4.3.14 Ilustrace z různých středověkých šermířských Fechtbuchů.

Obr. 4.3.15 Znak šermířského cechu Marxbruderů.

„Všimněte si, že umění šermu je popsáno takto: šerm sestává z vedení rozličných ran a je rozdělen do sedmi částí, viz zde“ (Forgeng 2003).

Snad jako první zmínku o šermířském umění v Čechách čteme koncem 14. století v seznamu umělců a řemeslníků na dvoře krále Václava IV. označení: šermíř (*dimicator*). Další záznamy jsou nečetné, především v důsledku husitských válek.

Zajímavou úvahu o pěstování a vyučování šermířského umění v Čechách a na Moravě v 15. století uvádějí ve své studii Irena Loskotová a Petr Žákovský (*Loskotová – Žákovský 2008*). Na základě studia kamnového kachle, uloženého v archeologické sbírce Muzea města Brna, na němž jsou proti sobě stojící mladíci ozbrojení meči (*obr. 4.3.13*), vyslovují předpoklad, *„že přinejmenším ve významných královských i orchnostenských rezidenčních městech alespoň v omezené míře fungovaly ať už pravidelné, či příležitostné šermířské školy“*.

Proslulým dílem je rukopis zachycující odkaz německého šermířského mistra ze 14. století Johannese Liechtenauera, zakladatele „tajného umění šermu dlouhým mečem“. Dříve se mělo za to, že středověkých děl o šermu je poskrovnu, dnes však díky internetu jsou známy výsledky rozsáhlé badatelské činnosti mnoha historiků, takže víme o mnoha desítkách rukopisných šermířských traktátů (*obr. 4.3.14*). Část těchto děl je anonymních a pocházejí ze 14. až 16. století, mnohé z nich jsou opisy děl předchůdců či jednoho konkrétního mistra, rozmožené a různě interpretované jeho žáky, jako je tomu v případě mistra Liechtenauera. O životě a škole toho mistra víme

Obr. 4.3.16 Znak šermířského cechu
Fedrfechtýřů.

málo, prakticky jen to, co se dá vyčíst z pozdějších prací jeho žáků a následovníků, například z anonymního rukopisu známého pod názvem *Hanko Döbringer's Fechtbuch* z roku 1389.

Kromě více či méně proslulých mistrů existovaly v Evropě šermířské cechy, které se sdružovaly již od 15. století (Kovařík – Křížek 2013–2015). Postupně si uzurpovaly takové postavení, že kdo chtěl vyučovat šerm, musel se stát jejich příslušníkem. Nejstarším z těchto cechů je bezpochyby Bratrstvo svatého Marka z Löwenbergu. Pražské „šermířské školy“ byly od nepaměti výsadou nožířského cechu a mistři šermu je pořádali veřejně, zpravidla v neděli.

Přibývaly další cechy, zajisté existovala konkurenční řevnivost, a starobylý monopol markusů bral za své (obr. 4.3.15). Nejslavnějším z těchto konkurenčních cechů se stali pražští „fedrfechtýři“, založení údajně v roce 1570. Ve Frankfurtu je navzdory protestům markusů uznali v roce 1575. Od toho roku se oba cechy těšily stejným privilegiím a fedrfechtýři dostali první potvrzení svého statutu 7. března 1607 od Rudolfa II. Císař jim zároveň udělil i erb (obr. 4.3.16). Toto šermířské bratrstvo, dlouho konkurující a soupeřící s podobnými bratrstvy v Německu, představuje významnou kapitolu v dějinách českého šermu.

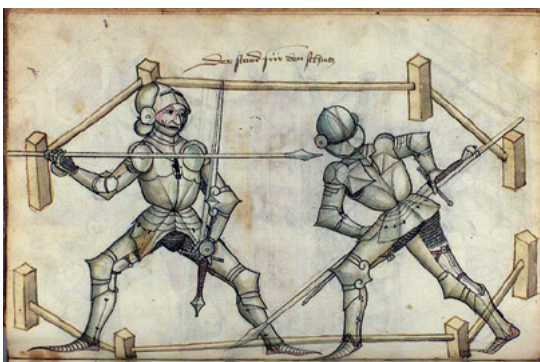
K nejproslulejším učebnicím šermu (nejen) mečem, a to i mezi šermíři, kteří jinak ke znalcům odborné literatury nepatří, lze rozhodně počítat dílo Joachima Meyera, vydané několikrát tiskem a dostupné i v českém překladu (Meyer 1570). Joachim Meyer (asi 1537–1571) byl německý šermířský mistr. Za svého života vyprodukoval nejméně tři šermířské učebnice; jako mnozí před ním vycházel z tradice mistra Liechtenaura, ale na svých cestách se seznámil i s jinými školami, například se

Obr. 4.3.17 Titulní list a ilustrace z Meyerova díla (Meyer 1570).

školou italskou. První rukopis sepsal v roce 1560; Meyer v něm popsal šerm dlouhým mečem, tesákem a rapírem. Z díla Joachima Meyera hojně těžili následovníci a těší se velké oblibě historických šermířů dodnes. Meyer je považován za nejproslulejšího z raných německých spisovatelů o šermu. Stejně jako předchůdci staví Meyer na nejčestnější místo dlouhý meč (který nazývá prostě *Schwerdt*) a považuje jej za „nejobratnější a nejmužnější ze všech zbraní“. Soudě podle dřevořezových ilustrací (obr. 4.3.17), sloužily však jeho dlouhé meče spíše přátelským potykům v šermířské škole; od poloviny 16. století se tato zbraň již ve srážkách na život a na smrt přestává užívat a ustupuje rapíru.

Obr. 4.3.18 Průběh ordálu s kopími a meči v plné zbroji a ve šraňkách na ilustracích Talhofferova rukopisu (1467) – od představení soupeřů až k hořkému konci.

Zmiňme se na závěr ještě o jednom autorovi, jenž měl překvapivý vliv na oživení šermu mečem v Čechách. Mám na mysli kodexy mistra Talhofferera. V Čechách jsou Talhofferovy rukopisy notoricky známy díky tomu, že reprinty tří z nich vydal koncem 19. století v Praze známý šermířský mistr Gustav Hergsell mladší (*Talhoffers Fechtbuch 1467*). Německý šermířský mistr Hanse Talhoffer vyučoval šerm v 15. století. Jako šermířský mistr figuruje i na listině privilegií, kterou německým „mistrům meče“ udělil 10. srpna

Obr. 4.3.18 (pokračování) Průběh ordálu s kopími a meči v plné zbroji a ve šraňkách na ilustracích Talhofferova rukopisu (1467) – od představení soupeřů až k hořkému konci.

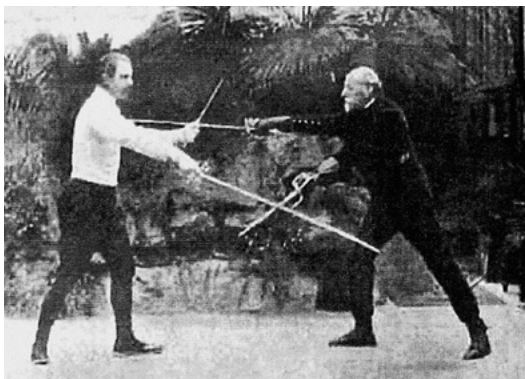
Obr. 4.3.19 Soudní duel mezi mužem a ženou.

1487 císař Fridrich III. Ve svých rukopisech popisuje a detailně zobrazuje techniky středověkého boje chladnou zbraní (*obr. 4.3.18*). Jsou to nejenom jedinečné historické dokumenty, ale také obrazové příručky boje, užitečné ve své době pro inscenátory Božích soudů, ale i pro současné adepty středověkého šermířského umění. Talhofferovy šermířské manuály s profesionálně vyvedenými ilustracemi zobrazují veškeré finesy středověkého duelového šermu, uplatňované rovněž během soudních soubojů, a to i mezi mužem a ženou (*obr. 4.3.19*).

Kromě ukázek šermu s jednoručním a dvouručním mečem ve zbrojích tu najdeme instrukce pro zápas a boj dřevcovými zbraněmi, krátkým i dlouhým mečem, dýkou, mečem a štítkem mezi soupeři neoděnými ve zbrojích, jakož i ukázky jízdního boje, anebo dosti kuriózní potyk s hákovými štíty. Na ilustracích jsou jak pěší bojovníci ve zbrojích či bez nich, tak na koních, jsou tu příklady soudních soubojů i prostých zápasů beze zbraní. Talhofferovy knihy, ač jsou velmi cenným zdrojem pro studium dobového šermu, neobsahují žádný ucelený systém a jsou spíše jakýmisi „katalogy“ akcí a technik určených pro již zkušené šermíře obeznámené s liechtenauerovým systémem šermu.

Meč jako bojová zbraň rytířstva s vývojem palných zbraní pozvolna ztrácí své místo ve válečném arzenálu. Ve svých modifikacích se stává jak duelovým rapírem, tak lovcovým nástrojem, ceremoniálním symbolem či sportovním náčiním (*obr. 4.3.20*).

Obr. 4.3.20 Počátky historického šermu v Anglii – stárnoucí Alfred Hutton předvádí šerm rapírem a dýkou.

Překvapivou renesancí zažil meč jako bojová zbraň s rozvojem tzv. historického šermu. Díky Hergsellovým reprintům byly Talhofferovy manuály na dlouho téměř jedinými díly, z nichž mohli novodobí šermíři čerpat inspiraci. I když snahy předvádět historické formy šermířského umění nalézáme již v 19. století v Anglii i jinde v Evropě, fenomén zvaný historický šerm má patrně původ v tehdejším Československu. V 60. letech vznikla v ČŠK Riegel první čs. SHŠ Mušketýři & Bandité, jejíž choreografové se inspirovali především právě Talhofferem. Úspěch skupiny, která vystupovala několik desítek let, způsobil lavinovitý vznik dalších českých a slovenských SHŠ a vývoj postupně dospěl k tomu, že místo naučených choreografií potyků chladnou zbraní dnes existují skupiny, které studují šerm (nejenom) mečem jako bojové umění.

Věru pozoruhodné zmrtvýchvstání té nejpозoruhodnější rytířské zbraně – MEČE.

Petr Turya

ÚVOD

Slovo meč je úzce spjato se společenskou vrstvou profesionálních válečníků, rytířů a v neposlední řadě také zločinců. Funkce meče ve shora uvedených vrstvách je nám relativně dobře známa. V následujícím obsahu se tu a tam dotkneme těchto známých funkcí meče. Nejvíce se však budeme věnovat méně známé vlastnosti tohoto fascinujícího předmětu a zbraně. Tou je funkce edukativní, vzdělávací.

Již ve vrcholném středověku, kdy docházelo k významnému rozvoji měst, vyvíjela se také společnost. V důsledku tohoto vývoje vznikl tzv. „čtvrtý stav“ neboli měšťanstvo. Obyvatelé měst začali tvořit významnou skupinu, která postupně přebírala i ty nejvyšší společenské role. Tento fenomén je již dobře patrný v přechodu pozdního středověku do novověku – renesance. Záměrně zde pomímám konkrétní datace, neboť z pohledu širší perspektivy docházelo ke kulturně společenskému vývoji v jednotlivých zemích více či méně rychle, a to v závislosti na lokálních dějích. Dostatečným příkladem stačí uvést husitské války a s nimi spojené kulturní „zdržení“, které např. českým zemím uštědřilo historickou ránu v podobě decimace obyvatelstva, odlivu mozků a řady dalších negativních vlivů.

Každá z evropských zemí se tedy svým vlastním tempem posouvá kupředu ve společenském vývoji. Ve chvíli, kdy území dospívá do fáze stabilní infrastruktury, obchodní tepny jsou funkční, lidé vykonávají svá řemesla a živobytí, města jsou rozvinutá a za svými zdmi relativně bezpečná, vzniká prostor pro nový význam meče.

Ať už chceme nebo ne, z dochované hmotné kultury je patrné, že fenomén rytířství a s ním spojená kultura velmi významně utvářely společnost po celá staletí. Nakonec král sám byl rytíř, tedy válečník – nikoliv kněz. K tomuto přenosu došlo již ve starověku. Lidé z pochopitelných důvodů asociovali kvality člověka s rytířským stavem – ať už byl či nebyl naplněný kýženými kvalitami v případech žijících jedinců. Spojení obojího, skutků udatných a bohabojných rytířů a toužebnou představu o tom, jaké kvality by člověk měl nejen jako rytíř mít, vedly šlechtu i měšťanstvo k vytvoření prostředí, kde bylo možné některé rytířské disciplíny zachovat a cvičit se v nich.

Zde již hovoříme konkrétně o 16. století. Podle písemných pramenů víme, že tato společenská snaha má původ na území Svaté říše římské – dnešní Německo, a v zemích Koruny České. Hovoříme o vytvoření měšťanských šermířských spolků. Tyto se často nazývaly bratrstvy (*Bruderschaft*) a byli zpravidla tvořeny lidmi znalými vojenského řemesla a členy řemeslných cechů. Z dosud známých zdrojů se zdá, že se jednalo o přirozený vývoj, kde si společnost sama vytvořila podmínky pro existenci těchto spolků. Za jejich existencí

stojí celá řada motivů a očekávání. Počínaje císařem Fridrichem III.¹, který vydal první oficiální císařské privilegium bratrstvu Sv. Marka v roce 1487² za účast v jeho vojenském tažení, a konče samotnými členy, šermíři z řad rozmanitých řemesel. Na vše se postupně vytvořila pravidla a regule, podle kterých tyto spolky fungovaly³. Tito „novodobí – novověcí“ šermíři jsou pro nás předmětem zkoumání, neboť jsou to oni, kteří cvičný meč povýšili na víc než jen tupou zbraň.

ŠERM, KDE NESMÍ NIKDO UMŘÍT

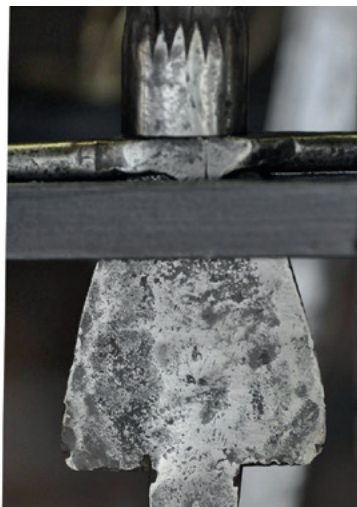
Základem výbavy umění boje pro rytíře byl zápas. Na jeho základech pak stojí další výcvik s „prodlouženou“ rukou v podobě ovládnutí chladných zbraní. Než přišel fotbal, lidé zápasili – tedy slovo sport neexistovalo a hry byly orientovány k napodobování válečnických archetypů. To nás nakonec neopustilo dodnes. V 16. století však mělo toto téma mnohem větší dopad než dnes. Potřeba přátelské (i nepřátelské) konfrontace je součástí lidského bytí. Zjišťovat a opakovaně se přesvědčovat o vlastních schopnostech v konfrontaci s druhými je cosi neoddelitelného od lidského projevu. Je proto pochopitelné, že za hradbami měst, kdesi na rynku či bokem na vhodném „placu“ se lidé věnovali hrám, které navazovaly na rytířský výcvik. Který měšťan by nakonec nechtěl být aspoň trochu rytířem?

„Mešťania sa venovali uskutku širokej škále herných činností. Časť z nich napodobovala zábavy šľachty, ktoré súvisely aj s vojenskou obrannou miest. Išlo o beh ku krúžku, strelbu na vtáka (organizovanú predovšetkým cechmi), šermiarske zápasy (v niektorých mestách existovali sermiarske bratrstvá) a strelbu z kusí a ručníc. ...Uvedené aktivity sú doložené aj v Kremnici. V kremnickom mestskom práve kodifikovanom v rokoch 1530 (1537) sa mešťanom odporúča, aby pestovali rytierske umenia (nariadenie

¹ Fridrich III. Habsburský (21. září 1415 Innsbruck – 19. srpna 1493 Linz) byl rakouský vévoda (jako Fridrich V.), římský král (jako Fridrich IV.) a od roku 1452 císař Svaté říše římské (jako Fridrich III.).

² Nejranější zmínky nazývají bratrstvo: „bratrstvo naší milé paní a čisté panny Marie a Svatého a mocného nebeského pána svatého Marka (německy *Bruderschaft Unserer lieben frawen und der reynen Jungfrawen Marien und des Heiligen und gewaltsamen Hyemelfursten sanct Marcen*). Po udělení privilegia Fridrichem III. bylo bratrstvo nazýváno Markusy, Markusáky, bratrstvo Svatého Marka („Marxbrüder“, „Bruderschaft des heiligen Marren“ nebo „Bruderschaft des St. Markus“). Zdroj: historicalfencer.com/origins-of-the-marxbruder/.

³ *“W rozkwétających miastach ale, gdzie więcej duch społeczenský panoval, powstały porządki k wyucowaniu w użycowaniu zbran, mezi którymiż towarzysztwo mistrzów szermiarskich, zřízené we swobodném městě Frankfurtě na Mohanu, ježto se nazývalo bratrstvo swatého Marka z Lowenbergu, bylo nejstarší a nejrozšířenější“.* Časopis Českého museum 1848, Svazek 22, Díl 1, Svazek 22, Díl 3, Zpráva dějepisná o výsadním počátku swobodných šermířů od péra, někdy v Praze bývalém od A. Šmída c. k. Apellačního rady, strana 303.

Obr. 4.4.1 Replika cvičného meče. Foto Martin Pulchart.

bolo motivované predovšetkým vojenskými pohnutkami, svedčí to však aj o voľnočasových aktivitách, majú sa cvičiť: vo strelbe, šermem zápase, boji s protivníkom... aby telo nezmlandavelo a aby sa cvičilo na boj s protivníkom)“ (Haas Kianička 2020).

Boj mečem, pro nás především dlouhým mečem, který je předmětem tématu tohoto článku, byl hned vedle zápasu hlavní disciplínou. Písemné prameny hovoří a vyobrazují tyto meče jako výcvikové pomůcky. Měly kulatý hrot, specifické rozšíření v části před záštitou tzv. Štít (*Schilt*) a tupé ostří. Tyto zbraně s malým „Z“ byly určeny především na výuku šermu a veřejná vystoupení (obr. 4.4.1).

Podle pravidel se šermíři nesměli ve svých střetech zabíjet. Jak moc se mohli zraňovat, je dosud otázkou pokračujícího výzkumu. Podrobný popis průběhu a pravidel sportovního a šermířského utkání v rámci těchto nejstarších Fechtschule se zatím dohledat nepodařilo (Vodička 2020, 16).

Dnes víme, že jedna z disciplín byla „šerm do první krve“. Máme řadu písemných dokladů o široké škále zranění, která se stala během veřejných „šermů“ (obr. 4.4.2). V popisech stojí, že u těchto událostí byli přítomni také ranhojiči. S drobnými zraněními se tedy patrně počítalo, i když vážná zranění a usmrcení se trestala. Fechtovalo se také tesáky, které mají též cvičnou podobu – dřevěnou, koženou i tupou kovovou.

KEIN BLUT – KEIN GELD

Bez krve žádná odměna, nebo chceme-li *bez krve ani „kačku“*. Ať už němečtí Markusové nebo čeští Fedrfechtýři (obr. 4.4.3) měli ve svém programu šerm pro veřejnost. Bylo to o nedělích po mši. Podle místa konání bylo vstupné a také sázky. Šermířské poučky jsou tradičně ve formě veršů a jejich výkladu. Později jsou knihy o šermu podrobně psanými

Obr. 4.4.2 Zranění při šermu. Ilustrace z Cod.Guelf.83.4 Aug.8°, folie č.5r.

kapitolami doplněnými buď starými či novými verši. Takřka vždy tam najdeme zmínku o tom, jak by se měl dobrý šermíř chovat. Jakých vlastností si podržet a čemu se vyhýbat.⁴

MEČ JAKO VÝUKOVÁ POMŮCKA

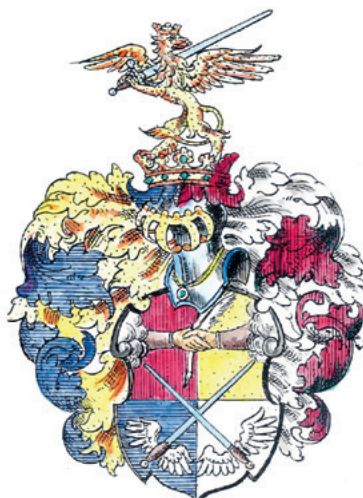
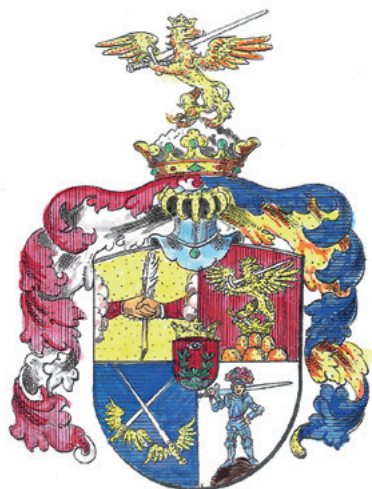
Toto jsou základní rysy prostředí, kde bylo užíváno meče jako výukové pomůcky. Šerm byl, jak známo, vyučován na universitách jako jeden z možných předmětů. Je možné, že právě universitní půda, která se dodnes těší svých práv a výsad, vytvořila podmínky pro hlubší zkoumání šermu, jeho propojení s filosofií, matematikou a dalšími obory. Zejména u děl italských vzdělců je kladen důraz na mezioborové propojení, které ve Španělsku vrcholí definicí pravého umění boje „La Verdadera Destreza“. Destreza se časem stává holistickým systémem, který v sobě zahrnuje materiální, intelektuální a spirituální obsah s cílem vybavit jedince dokonalým a funkčním vzděláním.

Než však pronikne schopnost číst a psát do širších vrstev běžného měšťanstva, uplyne mnoho vody. Válečnická vrstva nepotřebovala pro výkon své služby Bohu a králi umět číst a psát. Rytíř však nebyl jen válečník. Byl to také správce. Měl na starost půdu a rolníky, sedláky, kteří patřili k jeho lénu. Součástí jeho vzdělání bylo také nutné ho vybavit schopností kriticky myslet a činit kvalitní rozhodnutí. Pravda, ne vždy se to dařilo. Čím víc se to nedařilo, tím větší byla potřeba to změnit. Důsledkem této potřeby mít ve společnosti sice analfabety, ale schopné a uvažující jedince, se do šermu promítly unikátní složky vzdělání. Jednak

⁴ Merck wiltu künstlich Fechten lehrn,
Solt du mit fleiß den Zedel hörn,
Ein Fechter sol sich halten fein,
Kein Rümer, spiler, sauffer sein,
Auch nit Gottsletern noch Schweren...

Pamatuj: chceš li se naučit umně šermovat
pak s pílí těmto veršům naslouchej,
Šermíř by měl být slušný (jemný)
neměl by se chvástat, chlastat a hrát (hazard)
také rouhat ani klít...

Meyer 1570 (Překlad Petr Turya 2023)

Obr. 4.4.3 Erby fedrfechtýřů v rané a pozdější formě. Podle <http://www.militaria.cz/cz/clanky/bojove-umeni/cisarsky-majestat-pro-prazske-sermire.html>, upravil autor.

v návaznosti na vzdělávací standardy středověku, což je především memorování, se šermíři učili poučky ve verších. Dále se učili kriticky vyhodnocovat své výsledky po každém střetu. To během času vytvořilo empirickou platformu opakujících se fenoménů lidského chování v extrémních podmínkách. To vše jsou vysoce cenné znalosti, v kombinaci s dovedností je prakticky aplikovat.

Z dnešních zkušeností a praktického výzkumu se potvrdilo, že cvičení šermu stimuluje paměť, senzorickou činnost, nervový systém, volní a nevolní reakce. K tomu všemu slouží především shora zmíněný výukový předmět – cvičný meč.

Ostrá zbraň tuto funkci nemá. Její primární význam je hrozba a likvidace živé hmoty. S ostrým mečem nelze bezpečně odhalovat nedostatky poznání. Nakonec, ostré zbraně nejsou ani konstrukčně ani koncepčně určeny k opakovanému střetu s druhou zbraní. Každá vazba představuje riziko poškození. Aby mohla být ostrá zbraň úspěšně a pokud možno bezpečně pro uživatele použita, vznikla zbraň cvičná (*obr. 4.4.1*). Ta poskytl (poskytuje) nejen přípravu na užití ostré zbraně, ale umožňuje také hlubší studium člověka.

Cvičný meč jako vzdělávací pomůcka pak doplňuje meč jako zbraň i v jeho symbolické rovině. Dává mu pomyslná křídla, která jsou obrazem vzletu ducha k nebeským výšinám. Šerm se díky cvičnému meči stává učebnou, kde vzdělanci odhalují jemnější nuance lidského bytí. Není to však na úkor odklonu od původního záměru – umět meče a šermu užívat ve „vážné věci“, tj. ochraně života, vlasti a službě císaři, králi a Bohu.

MEČ A ASIE

„CÍSAŘSKÝ“ MEČ OD RAI KUNITOŠIHO A JEHO KONTEXTY

Jakub Zeman

ÚVOD

Japonský meč nebyl ve starém Japonsku vnímán toliko jako zbraň, nesl i spoustu dalších významů. Vyjadřoval stavovskou výlučnost, mohl nést i roli votivního či magického předmětu k zahánění negativních sil, v neposlední řadě se odjakživa jednalo o vysoce hodnocený umělecký předmět.

Popsaný meč tači je bezesporu pozoruhodný ze všech těchto ohledů. Nejenže se jedná o nejhodnotnější známý japonský meč na českém území, ale patrně o nejkvalitnější předmět japonského umění v českých sbírkách. Heraldické rodové znaky ve formě sedmnáctivýhonkové *paulownie gošiči no kiri* na příslušenství, výhradně používané japonskou císařskou rodinou (tennóke) prozrazují, že meč byl v držbě a používání členy této nejstarší dynastie světa.

MEČ V PROVEDENÍ TAČI (TAČI KOŠIRAE)

Ze starších forem mečů čokutó, totožných s pevninskými vzory, vzniká první čistě japonské tvarosloví dlouhého meče tači ve středním období Heian, v 10. století. Charakteristickými rysy meče tači je jednobřítá, prohnutá čepel, a závěs meče na závěsnících obitori na levé straně ostrším dolů. Jakkoliv se v 15. století objevuje nový meč učigatana, ve své dlouhé variantě katana, nošená přímo zasunutá za opasek obi s ostrším nahoru, doba mečů tači neskončila. Jejich nová role byla dvojí, jednak se jednalo o meče používané současně se zbrojí samuraji středního a vyššího ranku (pěšáci ašigaru nízkého ranku používali učigatany), jednak se jednalo o formální, ceremoniální meč šlechticů vyššího ranku. V období Edo (1603–1868), ze kterého pochází naše příslušenství, bylo běžným vazalům (hirasamurai, kakjú buši) nošení meče tači na veřejnosti dokonce zakázáno. Meč tači se stal zbraní pro knížata (daimjó), dvorskou šlechtu (kuge) a další osoby vysokého rodu. Šlechticům meč tači někdy nosíval osobní asistent tači tori, což byl prastarý zvyk, který zůstal v současnosti zachován u zápasníků sumó té nejvyšší třídy jokozuna až do současnosti.

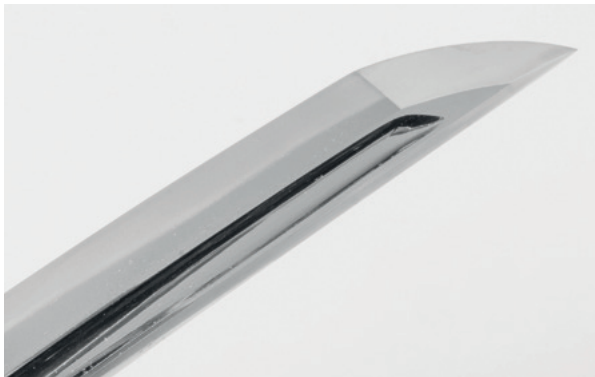
Obr. 5.1.1 Celková geometrie čepele meče. Autorka všech fotografií v kapitole: Barbara Jaabouk Janů, Pražská fotografická škola.

POPIS ČEPELE

Čepel o délce 68 cm je v plném tvaru (*obr. 5.1.1*), což je v případě mečů z období Kamakura (1183–1333) velice vzácné – jedna čepel v plném tvaru připadne na 800 „unavených“ (zeštíhlených obroušením). Proto také byl meč takovýchto kvalit logicky v držbě císařské rodiny, u které dokonalost používaných předmětů měla vždy i rituální význam. I u samurajské vrstvy platilo, že válečník může mít meč, který odpovídá jeho postavení ve feudální společnosti (mibun). V praxi to znamenalo, že běžný hira samuraj nemohl vlastnit meč, který byl úrovně meitó (význačný meč), příslušící toliko vysoké šlechtě, knížeti daimjó a podobně. Každý mohl mít meč úrovně, odpovídající jeho mibun, a porušení této zásady mohlo vést i k nařízené rituální sebevraždě seppuku (na západě známé pod nesprávným výrazem harakiri). Proto si dovedeme představit, jak nepředstavitelně vysoké úrovně musel být v dobovém vnímání tento meč, který nosil sám císař, potomek sluneční bohyně Amaterasu, či člen jeho rodiny. De facto rituálně nejdůležitější osoba Japonska, ačkoliv faktickou moc od konce 12. století uzurpovali válečníci, vojenští diktátoři šógunové či rozliční regenti a zdatní vojevůdci. Císařská autorita však nikdy nebyla vzhledem k božskému původu dynastie zpochybňována.

Čepel tohoto meče byla dobově krácena (ó suriage), její původní délka mohla být cca 90–100 cm. Krácení bylo provedeno již před staletími a takto je krácena naprostá většina dochovaných Kunitoshiho mečů. Důvod pro krácení mečů spočíval především ve změně bojové strategie, kdy zlatý věk obřích mečů kulminoval v pozdním období Kamakura a obzvláště v období Nambokučó (1333–1393). Nová strategie boje velkých armád, bojujících ve formacích i novými zbraněmi, jako kopími yari a po roce 1543 i mušketami hinawadžú, zcela odsunuly individuální souboje samurajů i obří meče ódači na periferii využití. Navíc se v 15. století objevuje nový meč učigatana, která se nosila i k civilnímu oděvu celodenně. Proto bylo velké množství meitó (význačných mečů) nemilosrdně zkráceno na rozměry, umožňující praktické nošení v nové době. Největší boom krácení mečů se odehrál v 2. polovině 16. století. Například vojevůdce Nobunga Oda (1534–1582) nechal zkrátit více než dvacet excelentních mečů nejvyšší kvality.

Obr. 5.1.2 Detail čepele s linií kalení hamon a textura překládání oceli hada.

Dle barvy rzi na řapu nakago, velmi důležitého prvku posuzování japonského meče, byl i náš popisovaný meč s největší pravděpodobností krácen v příslušném období. Textura překládání Rai hada, linie kalení suguha hamon etc. vykazují nejvyšší estetické kvality (obr. 5.1.2). Ostatně i v současnosti se meče hodnotí jako „bidžucu tóken“ neboli umělecké meče, předměty posuzované z hlediska krásy mistrovsky zpracovaného kvalitního materiálu. To se týká i současné mečířské produkce, mečíř je vnímán mnohem více jako umělec, než řemeslník. V minulosti byl akt kování meče doprovázen i řadou mečířových meditací, postů, polévání se ledovou vodou a dalšími rituálně magickými úkony, díky kterým meč získával výjimečné vlastnosti. To se samozřejmě netýkalo všech mečů, pro bitevní pole se kovaly čepele nižších uměleckých kvalit, obzvláště spotřební meče kazu uči mono pro pěšáky nízkého ranku ašigaru od 15. století.

Mečíř Rai Magotaró Kunitoši se narodil v roce 1240. Působil v císařském sídelním městě Kjótu, v provincii Jamaširo. Existuje meč z roku 1315, v jehož dataci bylo uváděno 75 let mečířova stáří, což byl ve své době věk téměř Metuzalémský. Dožít se v oné době padesáti let totiž již znamenalo dožít se požehnaného stáří. Znak školy Rai („příchozí“) by mohl podle některých teorií evokovat v Japonsku naturalizovaného Číňana či Korejce, patrně zakladatele školy Rai Kunijukiho. Existují meče ze stejného období, signované toliko dvouznačkově Kunitoši, což by mohlo evokovat jiného tvůrce, ale podle nejnovějšího bádání se jedná o práce jednoho a toho samého mečíře, který změnil v určitém období styl práce i formu signatury. Meče od Kunitošiho vždy náležely mezi Meitó (význačné meče) držené nejvyššími elitami společnostmi. Ostatně je možné, že popisovaná čepel vznikla na objednávku císařské rodiny, v jejíž držbě mohla být po staletí nepřetržitě až do konce 19. století. V soupisu Kjóhó Meibucu šo (soupisu drahocenností éry Kjóhó z roku 1714) jsou uváděny tři. Vlastnil je slavný vojevůdce Uesugi Kenšin (1530–1578) či slavný šermíř Tsukahara Bokuden (1489–1571), adoptovaný do vedlejší větve císařské rodiny. Například krátký meč tantó, nazvaný podle buddhistického božstva lásky Aizen Mjó ó poetickým jménem Aizen Kunitoši, náležel hned dvěma ze sjednotitelů Japonska, Toyotomi Hidejošimu (1537–1598) a Tokugawa Iejasuovi (1543–1616), dále pak mocným šlechticům rodů Móri a Maeda.

K meči od Kunitošiho se váže půvabná legenda. Loajální samuraj Aso Korenao 阿蘇惟澄, (1309–1364) podporoval v bitvě u Tatarahamy roku 1336 císaře Go Daigoa, byl zraněn v prohrané bitvě, ve které zemřel i jeho bratr. Jeho meč od Kunitošiho s délkou čepele 100,35 cm měl v důsledku zuřivých bojů mnoho vážných defektů na břitě (hako-bore), de facto vylámaných zubů. Válečník sám, zcela vyčerpán, padnul na zem a usnul. Zdálo se mu, že se na ostří jeho meče slétají světlušky hotaru. Celá čepel meče pak zářila do noční temnoty. Když se probudil, nemohl věřit svým očím. Čepel neměla jediný defekt. Meč pak byl pojmenován Hotaru – maru 螢丸 a byl uložen ve svatyni Aso džindža ve dnešní prefektuře Kumanoto. Počátkem třicátých let byl vyhlášen Národním pokladem (kokuhó), ztratil se koncem 2. světové války.

Jeden z mečů od Rai Kunitošiho obdržel císař Meidži od vysokého vazala knížectví Sacuma, Saišó Acušiho, který zastával vysoký post v administrativě nové Meidžiovské vlády. V současnosti drží meče od Rai Kunitošiho hodnocení NBTHK (Společnosti na ochranu japonského uměleckého meče) a Bunkašo (Ministerstvo kultury) od Džújó Tóken (Důležitý meč) výše, Džújó Bunkazai (Důležitá kulturní památka) po Kokuhó (Zemský poklad, nejvyšší hodnocení vůbec). V poslední kategorii se nachází čtyři Kunitošiho čepele.

POPIS KOŠIRAE (PŘÍSLUŠENSTVÍ)

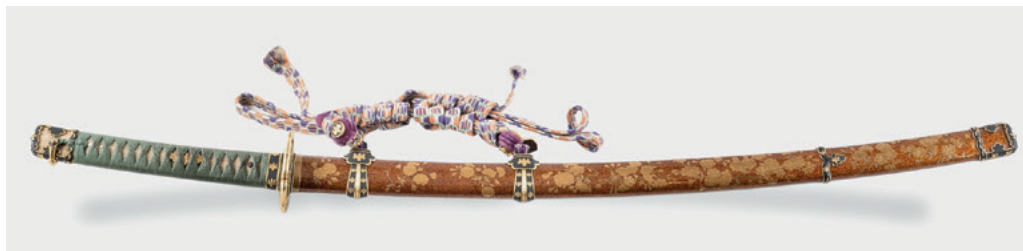
To, co identifikuje Kunitošiho meč jako držbu císařské rodiny, není jeho čepel, jakkoliv excelentní, ale jeho příslušenství (*obr. 5.1.3*). Pochva je zhotovena ze dřeva dekorovaného v lakové technice našidži s motivem sakurových květů v technice makie (*obr. 5.1.4*), záštita cuba a další kovové části kování jsou vyrobeny ze slitiny zlata a mědi šakudó, puncovaná vzorem „rybích jiker“ nanako, vykládaná zlatem, společně s párovými ornamenty rukojeti menuki s heraldickým motivem go-šiči no kiri (císařská sedmnáctivýhonková paulownie), vyhrazená jen pro příslušníky císařské rodiny (*obr. 5.1.5–5.1.8*). Práce oficiální cizelérské rodiny Gotó. Stejně jako čepel, i příslušenství je té nejvyšší myslitelné kvality. Příslušenství meče bylo patrně zhotoveno kolem roku 1850, tj. v době vlády císaře Kómeie, otce slavného reformátora císaře Meidži.

Meč s totožným koširae (příslušenstvím) s čepelí od 2. generace Sanemicua (aktivní kolem r. 1430) obdržel roku 1905 prezident Roosevelt od již zmiňovaného císaře Meidži za zprostředkování míru mezi Ruskem a Japonskem Potrmouthskou smlouvou, za kterou ostatně obdržel později Nobelovu cenu míru. Nyní je vystaven v severní hale v muzeu v Sagamore Hill.

Příslušenství druhého obdobného meče se nachází ve Victorie and Albert muzeu v Londýně (Museum no. M.139–1929) a čepelí od Osafune Morimicua. Od prince Kacury ho obdržel Sir Claude MacDonald, britský velvyslanec v Japonsku v letech 1905–1912.

Kování příslušenství kanagu je v obou případech totožné, s dekorem císařských sedmnáctivýhonkových paulownií.

Existuje ještě třetí meč v Japonsku s téměř totožným příslušenstvím, opět dekorovaným císařskou sedmnáctivýhonkovou paulownií. Je to jeden z Tenka goken (nejslavnějších pěti mečů podnebesí), de facto pěti nejvýznamnějších mečů Japonska. Kolem 11. století ho zhotovil mečíř Jasucuna ze školy Hóki. Podle legendy s ním hrdina

Obr. 5.1.3 Celkové příslušenství (koširae) meče.

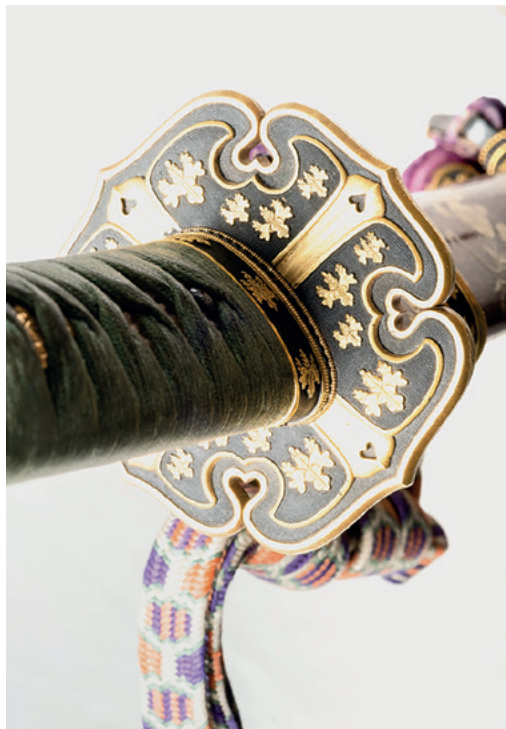

Obr. 5.1.4 Detail motivu sakurových květů na pochvě v lakové technice makie vyvedené na podkladě v lakové technice našidži.

Minamoto Raikó Yorimicu zabil démona Šutendódžiho, což ostatně meči dalo jeho jméno. Nese nejvyšší hodnocení, které může artefakt v Japonsku dosáhnout – Kokuhó – a v současnosti je v držbě Metropolitního muzea v Uenu. Ve všech uvedených příkladech příslušenství indikuje meč s čepelí té nejvyšší kvality, hodné – i z rituálních důvodů – být držbou rodu potomka sluneční bohyně Amaterasu.

KONOPIŠSKÁ STOPA

Přestože všechny tři čepel, které opustily Japonsko, jsou té nejvyšší úrovně, hodné knížat daimjó a dvorské šlechty, můžeme shledávat uspokojivým, že „český“ meč z uvedené triády má z tradičního japonského úhlu pohledu výrazně nej kvalitnější čepel. Lze analogií důvodně předpokládat, že se jednalo stejně jako u obou uvedených mečů o císařský diplomatický dar té nejvyšší úrovně ze sklonku období Meidži (1868–1912). Byl zjevně darován někomu, jemuž bylo dobovou optikou nutno prokázat opravdu velkou úctu, větší než britskému velvyslanci či americkému prezidentovi. Ale kdo v době darování mečů byl na našem území natolik význačný, že by ho monarcha země vycházejícího slunce chtěl poctit takto význačným darem? Upřímně řečeno, přes nespornou průmyslovou sílu českých zemí se na přelomu 19. a 20. století jednalo spíše o provinční část staříckého mocnářství, a proto tolik možností tu nebylo. Možná se mohlo jednat o dar pro Františka Ferdinanda d'Este, který žil na našem území na svém zámku v Konopišti.

Obr. 5.1.5 Záštitka ze slitiny šakudó puncovaná vzorem „rybých jiker“ nanako s heraldickými paulowniemi a prolamováním srdčitého tvaru motivu inome, „oko divokého kance“, a šihóken (čepel buddhistického meče do čtyř stran).

Obr. 5.1.6 Detail hlavice rukojeti kabutógane ze slitiny šakudó vykládaného zlatem v technice suemon zógan s očkem na portepe sarute.

Obr. 5.1.7 Zlacené párové ornamenty menuki také nesou vzor heraldické sedmnáctivýhonkové paulownie gošiči no kiri.

Část asiatických se nachází i ve stálé expozici Konopištského zámku, z předmětů japonské provenience se jedná především o porcelán ve stylu Imari a Arita.

František Ferdinand – již jako následník trůnu podunajské monarchie – navštívil Japonsko během své cesty kolem světa v roce 1893 a v Tokiu byl přijat císařskou rodinou. Z Japonska si přivezl množství artefaktů včetně zbraní a mečů pro plánované etnografické Weltmuseum, z nichž se v současnosti většina nachází v rakouských státních sbírkách. Některé z japonských chladných zbraní měl autor možnost vidět ve Vídni a Štýrském Hradci, soubor dalších mečů je vyfotografován ve zpravodaji z války rusko – žaponské 1904–1905. Některé japonské akvizice František Ferdinand zmiňuje i ve svém cestovním deníku, bohužel bez bližší konkretizace.

Ferdinandův zajisté bohubilý úmysl vybudovat Weltmuseum, obsahující i jeho nesčíslné lovecké trofeje, ukončily osudové výstřely Sarajevského atentátu, které v roce 1914 vrhly svět do tragédie světové války. Můžeme jen spekulovat, jestli se meč „neztratil“ z Konopiště v prvních bouřlivých letech republiky, či zdali byl někomu dalšímu

Obr. 5.1.8 Detail závesníku obitori ze slitiny mědi a zlata šakudó.

darován. Světlo do celého případu by mohlo vnést bádání soupisu původního Kono-pištského inventáře, potenciálně dobové soupisy diplomatických darů z Vídně či Tokia.

Meče z držby císařské domácnosti se nacházejí v pokladnici císařského paláce v Tokiu. V minulosti byly vystavovány při význačných příležitostech, po válce byla část z nich dislokována do Národního muzea v Ueno. Ve světových sbírkách mimo Japonsko se z pochopitelných důvodů tento typ císařského meče téměř nevyskytuje. Popsaný meč byl vystavován na několika výstavách, které se konaly pod čestnou záštitou japonského velvyslanectví, například na výstavě věnované japonské císařské rodině V erbu chryzantémy v Masarykově muzeu v Hodoníně, v Českém centru památek UNESCO v Dačickém domě v Kutné Hoře, v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích či na Kulturním a informačním centru JICC v Praze.

Jediný Kunitošiho meč na našem území se prodal v roce 2022 v červnové aukci galerie Bold. Jednalo se o nesignovaný meč s posudkem Společnosti pro ochranu japonského uměleckého meče NBTHK s hodnocením Džújó Tóken (kulturně důležitý meč). Jeho příslušenství (koširae) bylo dekorováno mony (heraldickými erby) Aoi mon, který používali šógunové (vojenští diktátoři) z rodu Tokugawa, v letech 1603–1868 faktičtí vládci předmoderního Japonska. V české soukromé sbírce se nachází ještě další dva meče excelentní školy Rai – tači od Kunitošiho syna Rai Kunitsugua (s NBTHK hodnocením Tokubetsu hozon – obzvláště ochrany hodný) a tantó od Kunitošiho druhého syna Rai Kunimicua (s NBTHK hodnocením Džújó). Ve všech uvedených případech se jedná o nejvyšší kvalitu japonských mečů, se kterými se lze na našem území setkat. Všechny výše uváděné meče se dostaly do Čech až po roce 2000.

ZÁKAZ VEŘEJNÉHO NOŠENÍ MEČŮ A KONEC SAMURAJSKÉ VRSTVY V JAPONSKU

Roman KODET

Zrušení vojenské vrstvy samurajů, jež zásadním způsobem ovlivňovala japonské dějiny po celé tisíciletí, bylo jedním z klíčových okamžiků na cestě Japonska vstříc modernitě. Jedním ze symbolů této zásadní změny byl zákaz veřejného nošení meče vydáný v březnu 1876 (*Ochiai* 1999, 161). Přestože se v předchozích obdobích nejednalo vždy o primární zbraň japonských válečníků (samurajové původně prosluli jako jízdní lučištníci; *Turnbull* 1998, 121), v období Edo (1603–1867) se stal meč jedním ze symbolů privilegovaného statusu japonské vojenské vrstvy (*Benedict* 2005, 63–64). I západní cestovatelé, kteří navštívili Japonsko v 19. století, si nemohli nevšimnout, že „na světě není druhá země, v níž by meči – rytířské zbrani všech dob – byla prokazována taková úcta a uznání jako v Japonsku“ (*Ratti – Westbrook* 2002, 254). Poté, co druhý ze sjednotitelů Japonska Tojotomi Hidejoši roku 1588 vyhlásil svůj proslulý edikt zakazující nesamurajskému obyvatelstvu vlastnit zbraň, a zahájil tak „hon na meče“ (*katanagari*), bylo privilegium veřejně nosit zbraň vyhrazeno pouze samurajům (*Toyoda* 1957, 33; *Berry* 1982, 102–106). Vojenská vrstva tak byla na konci 16. století vydělena ze zbytku společnosti a těšila se specifickým privilegiím, jež měla symbolizovat její postavení a nárok vládnout ostatním sociálním vrstvám (*Hall – Naga-hara – Yamamura eds.* 1981, 209; *Jansen* 2000, 21–23). Jedním z nich bylo právě právo (které bylo ale současně povinností) veřejně nosit dvojici mečů (*daišó*). Mimo to byli kromě starobylé dvorské šlechty v Kjótu jedinými, kdo směli používat rodová jména. Současně pouze jim byly vyhrazeny specifické účesy (s vyholeným temenem a drdolem vlasů vyčesaným vzhůru) a druhy oblečení (*Howland* 2001, 360–361; *Leupp – Tao eds.* 2022, 143). Samurajové se tak zásadním způsobem lišili od zbytku obyvatelstva. Pouze oni byli vyvoleni k tomu, aby sloužili jako strážci veřejného pořádku, zajišťovali obranu země a podíleli se na její správě. Výměnou za svou službu pak od svého pána dostávali každoroční důchod, ten jim měl vynahradit to, že jim byla zakázána ekonomická aktivita, aby se mohli (alespoň dle teorie) koncentrovat pouze na plnění svých povinností (*Hall et al. eds.* 1989, 638; *Friday ed.* 2012, 348). S tím se pak pojila také skutečnost, že samurajové byli vyňati z povinnosti platit přímé daně, již dle teorie vyvažovala právě jejich veřejná služba (*Ikegami* 1995, 70). I z tohoto důvodu nebyli příslušníci vojenské vrstvy započítáváni do pravidelných populačních censů, jež byly sestavovány právě s ohledem na výběr berní a poplatků (k této otázce blíže viz *Hayami* 2010, 99–112).

S právem držet zbraň se pojila řada konkrétních privilegií. Dvojice mečů daišó (doslova „dlouhý a krátký“ podle kombinace katany či tači s menším wakizaši) symbolizovala nejen společenský status, ale též povinnost samuraje udržovat veřejný pořádek. S ohledem na tuto skutečnost měli příslušníci samurajské vrstvy právo na místě potrestat prohřešek proti zákonu či nerespektování sociálních rozdílů (kupříkladu vyzývacým či neuctivým chováním ze strany neprivilegovaných členů společnosti – rolníků, řemeslníků a obchodníků). Oprávnění zvané *kirisute gomen* (doslova „setnout a nechat být“) se stalo jedním z klíčových opatření, jež mělo zajistit tokugawskou sociální hierarchii a potvrdilo výjimečné postavení samurajů ve společnosti (Hurst 1990, 520). Přestože bylo toto povýšení samurajů nad běžné zákony později značně kritizováno, nebyla tato pravomoc ve skutečnosti příliš využívána. Právo veřejně trestat totiž svazovala jasně definovaná pravidla – trest musel kupříkladu přijít okamžitě po prohřešku a nemohl být vykonáván ex-post. Každou podobnou „popravu“ pak striktně vyšetřovaly úřady, jež se snažily dbát na sociální stabilitu a stíhaly jakékoli narušení feudálního pořádku. I proto někteří historikové konstatují, že „*kirisute gomen bylo jen prázdnou frází*“ (Totman 1986, 464; Sesko 2014, 229). Na druhé straně jasně demonstrovalo nadřazené postavení samurajů a z jejich mečů činilo symbol jejich společenského poslání.

Během dvou set padesáti let mírového vývoje v období Edo nicméně došlo ke značným změnám, jež se zásadním způsobem dotkly samurajské vrstvy. Již od konce 16. století se život samurajů výrazně proměnil. Zatímco v předcházejících staletích japonští válečníci (buši) žili na venkově, kde dohlíželi na svá léna získaná za službu svému pánu, znamenal pro ně konec tzv. Období válčících států (1477–1600/1615) přerod jejich postavení. Tzv. separační edikt Tojotomiho Hidejošiho (1591) nařizoval samurajům, aby trvale žili v okolí sídel svých pánů (Berry 1982, 107; Tsutsui ed. 2009, 74). Toto opatření mělo na jedné straně umožnit rychlou mobilizaci vazalů v případě války, na straně druhé umožňovalo jejich snadnější a efektivnější kontrolu. Tím, že byli příslušníci vojenské vrstvy „vykořeněni“ ze svého tradičního prostředí a ztratili kontrolu nad územími, kterým vládli (výměnou za pravidelný důchod), přišli i o mocenskou základnu pro vlastní politické ambice. Snaha ukončit po dlouhá staletí existující vnitřní konflikt tak vyvrcholila oddělením samurajů od zbytku společnosti a přísným dohledem vyšších autorit (Leupp – Tao eds. 2022, 160–161). Tento trend se pak prohluboval za prvních tokugawských šógunů, kteří pokračovali v Hidejošiho reformách a snaze kontrolovat jednotlivé domény a jejich vazaly: „*Po téměř půl tisíciletí přímé moci nad zemí a jejími obdávajícími, vyměnili samurajové 16. století svá venkovská panství za život v hradních městech. Na konci tohoto procesu se z majitelů pozemkových držav stali pobíratelé důchodů s institucionalizovaným právem vládnout společnosti díky svému statusu držitelů dvou mečů.*“ (Birt 1985, 369). Jejich život byl navíc podřízen složitému systému regulací, podle nichž se museli chovat: udržovat svou výzbroj, zachovávat náležitý dekorum a adekvátním způsobem reprezentovat svého pána (Friday ed. 2012, 348). Život samuraje tak byl navzdory jeho privilegovanému postavení značně složitý a především nákladný.

Ukončení občanských konfliktů po bitvě u Sekigahary roku 1600 vytvořilo zcela nové podmínky pro ekonomický a sociální rozvoj Japonska. Jedním z důsledků byl rychlý růst

obyvatelstva, jež se z osmnácti milionů na konci 16. století zvýšilo na dvacet šest milionů na počátku 18. století (*Hayami – Saitō – Toby eds. 1999, 41*). Tato v předmoderních společnostech téměř bezprecedentní populační exploze byla umožněna rozšiřováním obdělávané půdy a zaváděním nových efektivnějších plodin tam, kde bylo pěstování rýže neekonomické (*Jansen 2000, 116*).¹ Vznik rozsáhlých hradních měst, díky nimž se Japonsko stalo jednou z nejurbanizovanějších zemí na světě, bylo současně provázáno rozšiřováním peněžní ekonomiky a hospodářského provázání jednotlivých regionů (*Yamakura 1973, 512; Rozman 1974, 96; McClain 2002, 54*). Výsledkem bylo období ekonomické prosperity, jež trvala do počátku 18. století, kdy země, dospěla k maximu zemědělského výnosu schopného uživit její populaci (*Totman 1993, 250–251*). Zatímco bohatí obchodníci a některé rolnické komunity dokázaly z této konstelace těžit, skuteční vládci Japonska, samurajové, patřili z ekonomického hlediska mezi poražené. Vytvoření nového vládního a společenského systému představovalo nové výzvy, s nimiž se „feudální“ systém tokugawského šógunátu (*bakufu*) nedokázal vypořádat. Striktně hierarchická struktura samurajské společnosti se utvořila na počátku 17. století, kdy byly také stanoveny renty vyplácené jednotlivým vazalům. Velmi omezené možnosti jejich potenciálního společenského vzestupu a limitované finanční možnosti jednotlivých panství znemožňovaly, aby byly důchody, jež vojenská vrstva pobírala, navýšeny (*Honjo 1927, 41; Smitka ed. 2012, 245*). Inflace spojená s ekonomickým růstem tyto fixní příjmy vojenské vrstvy postupně znehodnocovala. Přestože došlo k nárustu ceny rýže, jež byla hlavním měřítkem pro určování mezd, stoupaly též nutné životní výdaje, k čemuž negativně přispívala fiskální politika *bakufu*. To čelilo vlastním finančním potížím, které se snažilo řešit vydáváním nových mincí s nižším obsahem drahého kovu (*Hayami – Saitō – Toby eds. 1999, 120*).

Situaci současně paradoxně zhoršovalo i dlouhé období míru, během něhož klesal vojenský význam samurajů. Mnozí z nich se sice uplatnili jako správci či úředníci, pro značné množství někdejších válečníků však neměl šógunát ani jednotlivá panství uplatnění. Na počátku 18. století tak bylo zhruba 25 % vazalů šógunátu v podstatě demobilizovaných (a vzhledem k zákazu vykonávání ekonomické činnosti nezaměstnaných) a muselo vystačit s minimálními příjmy, neboť jedinou možností jejich navýšení byla držba některého z úřadů, jež se pro ně staly nedostupnými (*Friday ed. 2012, 348*). Centrální autority pak jejich situaci nadále zhoršovaly, když se v dobách finanční nouze často uchýlovaly k redukcím vyplácených důchodů (*Ninomiya 2017, 191; Ravina 2017, 46*). Během období Edo tak docházelo k postupnému ekonomickému úpadku celé samurajské vrstvy, jejíž příslušníci se stále častěji uchýlovali k půjčkám od bohatých obchodníků, aby si udrželi svůj životní standard a dostáli nárokům, jež na ně kladli jejich vládci v otázkách reprezentace a udržování vlastní výzbroje. Tento trend však jejich situaci nadále zhoršoval, neboť rostoucí úroky vedly k tomu, že se především nižší samurajové dostávali do dluhových pastí a zcela neřešitelných situací, jež nedokázaly vyšší orgány jakkoli řešit (*Jansen 2000, 109*). Výsledkem byla narůstající nespokojenost některých příslušníků vojenské vrstvy, která měla být významným faktorem během událostí přecházejících restauraci Meidži.

¹ S cílem zefektivnit využití půdy šógunát provedl řadu soupisů a mapování celého Japonska (*Cullen 2003, 65–66; Yonemoto 2003, 9*).

Dalším fenoménem období Edo byl vojenský úpadek samurajů. Existence trvalého míru znamenala, že jen málokterý z nich použil meč nebo jinou zbraň ve skutečném boji (Leupp – Tao eds. 2022, 146). Řada válečníků se sice stávala členy některé ze škol bojových umění (Ratti – Westbrook 2002, 266), mnohem větší počet se nicméně transformoval v byrokratickou vrstvu (jen samurajové mohli zastávat vyšší úřady), která měla se svým původním vojenským posláním jen málo společného (McClain 2002, 78). Ti, kteří zůstávali demobilizováni, pak často propadali neřestem městského života – byli častými návštěvníky nálevení a nevěstinců, díky čemuž je pranýřovali doboví moralisté. Kdysi pyšní válečníci se tak stávali neproduktivními členy společnosti, kteří v podstatě parazitovali na ostatních sociálních vrstvách (Sansom 1984, 234; Hane – Perez 2015, 197). Jeden z nejvýznamnějších japonských učenců konce 18. a počátku 19. století Sugita Genpaku kritizoval samuraje jako neschopné vojenské služby a nehodné svého statusu: „*sedm nebo osm z deseti [samurajů] jsou jako ženy. Jejich duch je ubohý, podobný obchodníkům [...] neudrží se v sedle, i když je kůň krotký jak kočka.*“ (Jansen 2000, 261). Naprostá vojenská nepřipravenost se projevila kupříkladu během povstání Óšioa Heihačira (1837), jež bylo reakcí na téměř dekádu dlouhou ekonomickou krizi provázenou hladomory a strádáním prostého obyvatelstva. Guvernér Ósaky, jenž měl jeho revoltu potlačit, spadl několikrát z koně, na nějž byl pracně vysazen, a i jeho velitelské schopnosti byly zesměšňovány po celém Japonsku (Morris 2013, 150–152). Též západní návštěvníci Japonska si nemohli nevšimnout vojenské slabosti země ovládané vojenskou vrstvou (Clements 2010, 278). Samurajové se tak již v období Edo v podstatě stávali reliktem minulosti.

Otevření japonských přístavů Perryho expedicí (1853–1854) a následné podepsání nerovných smluv s cizinci mělo nejzásadnější důsledky právě pro již strádající samuraje. Uzavřenost japonské ekonomiky a její izolace od mezinárodního trhu vytvořila v Japonsku specifické hospodářské podmínky, jež se lišily od vnějšího prostředí. Klíčový byl rozdíl směnného kurzu stříbra vůči zlatu. Zatímco v mezinárodní obchodní výměně byl poměr ceny těchto drahých kovů 1:15, v Japonsku činil pouze 1:5 (Bytheway – Chaiklin 2016, 282). Když byly roku 1859 zahraničnímu obchodu otevřeny první smluvní přístavy, dokázali této skutečnosti evropští a američtí obchodníci rychle využít. Pokud totiž v Japonsku směnili tradiční platidlo na Dálném východě – stříbrný mexický dolar – za zlaté mince a následně je v Šanghaji (vzdálené pouhých sedm dní plavby) vyměnili zpět za stříbro, zaznamenali zisk mezi 40 a 150 %.² Výsledkem byl fenomén, jenž do dějin vstoupil jako „japonská zlatá horečka“. Během několika měsíců v letech 1859 a 1860 byl takto ze země vyvezen drahý kov v závratné hodnotě 3,5 milionu dolarů (McMaster 1960, 276). Tokugawské bakufu reagovalo na tento vývoj jen se zpožděním devalvací stříbrné mince (původní ičibu nahradila nišu-gin s polovičním obsahem drahého kovu) tak, aby dosáhlo souladu s hodnotou stříbra na světovém trhu (Crawcour 1963, 394). Tato politika byla sice z dlouhodobého hlediska

² Některí obchodníci byli schopni dosáhnout až 244 % zisku (Bytheway – Chaiklin 2016, 287).

úspěšná a zabránila dalšímu odlivu stříbra z japonské ekonomiky, cena za stabilizaci měny však byla vysoká. Znehodnocení měny totiž vedlo k prudkému růstu inflace. Do konce roku 1860 se ceny na japonském trhu ztrojnásobily (Frost 1970, 35–38). Nejvíce postiženy byly především ty společenské vrstvy, jež byly závislé na fixních příjmech – tedy samurajové. Jejich předchozí ekonomický úpadek, hromadění nesplacitelných dluhů a nemožnost dodržovat nezbytný životní standard nyní dospěly na hranu katastrofy. Mnozí z nich nebyli schopni nadále splácet své závazky a dostávali se do zcela neřešitelné situace. Z nastalých problémů pak vinili šógunát, který nedokázal zabránit vstupu cizinců na japonskou půdu a jim pomoci v ekonomické tísní. Soudobí kronikáři komentovali, že „cena všeho okamžitě strašlivě vzrostla, nižší třídy byly zásadně zbídačeny, což s hořkostí a nepřátelstvím přičítaly omezující vládě liho Kamon no Kamiho [šógunátního regenta liho Naosukeho]“ (Baba 1905, 36). Ekonomická krize spojená s příchodem cizinců byla jedním z klíčových faktorů následného vzestupu hnutí sonnó džói volajícího po okamžitém vyhoštění „barbarů“ a návratu politické moci do rukou císaře (Billingsley 1998, 545).

Příčin turbulentního období, jež vedlo ke zhroucení tokugawského šógunátu a následné restauraci Meidži, bylo bezpochyby více. Řada především mladých samurajů vnímala ústupky vůči Perryho požadavkům a následné uzavření smluv s velmocemi za zhanobení národní cti a obviňovala cizince ze stávajících ekonomických problémů (Hillsborough 2014, 94). Osočovali proto bakufu z toho, že nedostalo své povinnosti bránit zemi před vnější hrozbou a odvolávali se na neochotu doposud politicky zcela bezvýznamného císaře přijmout jakékoli dohody s cizinci. Tím, že šógunát nerespektoval právo „božského“ panovníka, dopustil se v jejich očích zrady na celém národu (Keene 2002, 39–41; Hillsborough 2010, xxii–xxiii). Výsledkem byla radikalizace nižších samurajů ve významných doménách (např. Mito, Sacuma, Čošú či Tosa). Mnozí z nich byli přesvědčeni, že je jejich povinností vyhnat nenáviděné cizince ze země a navrátit politickou moc císaři, který měl podle jejich představy ulevit jejich ekonomickému strádání. Navzdory tomu, že proslulé hnutí sonnó džói bylo značně decentralizované a jeho cíle byly jen velmi vágně (a často zcela idealisticky) vymezeny, znamenal jeho zrod počátek turbulentního období charakterizovaného prudkým nárůstem politického terorismu namířeného proti představitelům a spojencům šógunátu a cizincům (Sims 2001, 9; Fraleigh 2009, 113–114; Laroche 2018, 241). Během následujících let došlo ke stovkám politicky motivovaných atentátů, jež vyvolávaly vnitřní nestabilitu a rozdmýčovaly konflikty s cizinci, které v letech 1863 a 1864 přerostly v otevřenou vojenskou konfrontaci. Neschopnost šógunátu řešit akumulující se problémy a dostát svým smluvním závazkům vůči velmocem vedla k postupnému úpadku důvěry v jeho schopnost situaci adekvátně zvládat a zemi účinně vládnout.³ Moc vojenského režimu během 60. let 19. století zásadním způsobem erodovala, což vedlo k rostoucí nestabilitě, vyvolané sílící opozicí vůči bakufu nejen ze strany šógunátu,

³ The National Archives of the United Kingdom, London (dále jen TNA), Foreign Office (dále jen FO) 46/46, Alcock Russellovi, 15. 10. 1864.

ale též jednotlivých feudálních domén, jež byly připraveny využít situace k posílení vlastního vlivu.⁴

Éra zmatků a vnitřních konfliktů známá jako období bakumacu (1853–1868) vyvrcholila na počátku roku 1868 svržením šógunátu (již v listopadu předchozího roku se dobrovolně vzdal moci poslední šógun rodu Tokugawa – Jošinobu; *Totman 1980, 387*).⁵ Následná občanská válka Bošin trvající do června 1869 pouze potvrdila novou konstelaci sil a vytvoření císařské vlády, již dominovala skupina dvořanů, a klíčové protitokugawské domény Satsuma a Čóšú (ve vládě však byly zastoupeny kupříkladu též Saga a Tosa; *McLaren 1965, 92; Calman 1992, 3*). Nově zformovaná administrativa nicméně zdědila řadu problémů předcházejícího režimu. Země byla stále rozdělena na jednotlivá panství (podle původního tokugawského systému bakuhan – duální vlády bakufu a poměrně autonomních knížectví – han; *Brown 1972, 9; Mason – Caiger 1997, 202; Kasaya 2016, 360–362*), neexistovaly orgány centrální správy, přetrvávaly zásadní ekonomické a sociální problémy a Japonci stále pocitovali silné vnější ohrožení. Představitelé vlády měli navíc jen rámcovou představu, jak s těmito jednotlivými problémy naložit. Obecně si nicméně uvědomovali, že je třeba provést rozsáhlé reformy tak, aby bylo Japonsko konsolidováno a mohlo čelit tlaku velmocí (s nimiž však hodlalo na svém modernizačním procesu spolupracovat). Na počátku roku 1869 prezentoval jeden z císařských ministrů, Iwakura Tomomi, britskému vyslanci Harrymu Parkesovi ideu, že se Japonsko musí přiblížit západnímu modelu vlády a správy tak, aby se zařadilo po bok „civilizovaných“ států.⁶ Prvním krokem k naplnění toho ideálu byla postupná centralizace, během níž by byla autonomní knížectví nahrazena novými správními celky, jejichž představitelé by dosazovala centrální vláda. Prvním krokem v tomto procesu byla v březnu 1869 deklarace knížectví Čóšú, Sacuma, Tosa a Saga o navrácení půdy císaři, k níž se museli v červenci připojit i ostatní feudální vládci (daimjóové; *McLaren 1965, 75; Akamatsu 2011, 243*). Prozatím jim byla sice správa jejich někdejších lén svěřena i nadále, jednalo se však o první krok v budování moderního japonského státu. V srpnu pak 1871 pak byla knížectví definitivně zrušena a nahrazena systémem prefektur kontrolovaných státem (*Jansen – Rozman eds. 1988, 106–107; Keene 2002, 199*).⁷

Snadnost, s níž byl během pouhých dvou let demontován zažitý feudální systém, sice udivila zahraniční pozorovatele svým hladkým průběhem (*Griffis 1877, 526*),⁸ v jejím pozadí se však skrývala řada nevyřešených problémů. Patrně nejzávažnějším byl osud samurajské vrstvy. Přestože byla éra bakumacu a restaurace Meidži revolucí vedenou samuraji, uvědomovali si její vůdci, že existence neproduktivní vojenské vrstvy je anachronismem (*Yates 2010, 137–139*). Mnozí z nich pak vzhlíželi k západu s jeho

⁴ Archives du Ministère des Affaires Étrangères, La Courneuve Paris (dále jen AMAE), Correspondance politique 59, Japon, 15, Roches Moustierovi, 1. 3. 1867.

⁵ TNA, FO 46/82, Parkes Stanleyemu, 27. 11. 1867.

⁶ TNA, FO 46/106, Parkes Stanleyemu, 13. 1. 1869.

⁷ TNA, FO 46/141, Parkes Granvillovi, 18. 9. 1871.

⁸ TNA, FO 46/140, Parkes Granvillovi, 27. 8. 1871.

rovnostářským zákonodárstvím a sociálním systémem, který se měl stát modelem pro další formování japonské společnosti. Důležitým argumentem pro ně byla skutečnost, že většina samurajů již své poslání válečníků a ochránců národa neplnila. Během 60. let 19. století se navíc některé domény rozhodly porušit stávající praxi a začaly rekrutovat mužstvo svých armád z řad prostého venkovského obyvatelstva. Nejdále zašlo v tomto ohledu Čošú, které se snažilo vytvořit knížecí armádu vyzbrojenou a vycvičenou podle západního vzoru a do jejích řad mobilizovalo i nesamurajské obyvatelstvo (*Drea 2009*, 5; *Jaundrill 2016*, 66). Úspěchy těchto sil na bojišti ve střetnutích se samurajskými vojsky (byť vycvičenými a vyzbrojenými s francouzskou pomocí) ukázaly, že dobrá organizace a výcvik znamenají více než příslušnost ke konkrétní společenské skupině (*Hellyer – Fuess eds. 2020*, 170). V této souvislosti pak od počátku roku 1869 probíhala diskuse o zřízení stálé císařské armády (vláda se v té době musela spoléhat na vojska jednotlivých knížectví), do jejichž řad by byli přijímáni vojáci ze všech vrstev obyvatelstva. Klíčový proponent této ideje Ómura Masudžiró byl sice zavražděn nespokojenými samuraji, vůle k vojenské reformě však přetrvala (*The Diary of Kido Takayoshi 1983*, vol. I, 302–303; *Wynn 2020*, 29–30). Jeden z klíčových Ómurových podporovatelů Jamagata Aritomo (taktéž pocházející z Čošú) byl roku 1870 svědkem bitev mezi Prusy a Francouzi, což jej utvrdilo v přesvědčení, že budoucí války budou vést národní armády založené na všeobecné branné povinnosti. Pokud mělo Japonsko následovat tento model, muselo dle jeho názoru vytvořit systém, v němž by vojenská služba nebyla limitována na relativně nepočetné samuraje (*Two Japanesae Statesmen 1922*, 19; *Hackett 1971*, 51–52).

Tato idea souzněla s představami o budování centralizovaného státu. Doposud v Japonsku existovalo zhruba 270 domén, z nichž většina udržovala svá vlastní vojska, jež se lišila organizací, výzbrojí i strukturou. V souvislosti se zrušením knížectví se stát snažil monopolizovat použití násilí do vlastních rukou. V létě roku 1871 proto Tokio (jak bylo přejmenováno Edo) vydalo nařízení, jež nařizovalo, aby všechny knížecí armády byly rozpuštěny a obrana země byla svěřena nově vzniklé císařské gardě složené z jednotek pěchoty, dělostřelectva a jezdeckva (*Man 2011*, 249; *Jaundrill 2016*, 95). S pomocí Francie, jejíž vojenská mise již v Japonsku působila v letech 1867–1868, pak byly postupně budovány státem kontrolované ozbrojené síly.⁹ 10. ledna 1873 byl právě na základě francouzského vzoru vydán zákon zavádějící brannou povinnost vztahující se na všechny skupiny obyvatelstva. Přestože v ozbrojených silách stále nacházelo uplatnění značné množství samurajů, bylo mužstvo přes jistý odpor některých vesnických komunit tvořeno druhými a třetími syny (nejstarší synové byli jako dědici hospodářství z konskripce vyňati) z rolnických rodin. Díky tomu vznikla stálá armáda o síle 17 900 mužů, jež byla do roku 1875 rozšířena na 33 000 vojáků (*Drea 2009*, 29). Zrod ozbrojených sil byl na jedné straně důležitým mezníkem při modernizaci Japonska, na straně druhé však otevřel otázku budoucnosti samurajské vrstvy, jež se jako vojenské těleso stávala čím dál větším přežitkem. Její existence současně představovala značné problémy pro státní rozpočet.

⁹ AMAE, Correspondance politique 59, Japon, 21, Outrey Favremu, 27. 8. 1871.

Po zrušení domén převzala centrální vláda zodpovědnost za vyplácení důchodů příslušníkům samurajské vrstvy. Před provedením této reformy byly náklady na platy samurajů 5,5 milionu jenů, roku 1872 tato částka narostla na 20,6 milionu představujících třetinu státních výdajů, což byla neúnosná zátěž pro vládní pokladnu, která již v předchozích letech operovala se značným deficitem (*Beasley 1972, 380–381*).¹⁰ Pokud měly pokračovat plánované reformy, bylo nezbytné redukovat tyto „mandatorní“ výdaje na v podstatě neproduktivní část populace (*Allen 1946, 40*). Tváří v tvář této realitě se tokijská administrativa rozhodla snížit důchody samurajům s vyššími příjmy. Těm, kteří dále nepracovali v armádě či státní správě, měly být zkráceny o 30 až 50 % (*Sonoda 1990, 96*). Současně vláda v letech 1873 a 1874 publikovala nabídku, že vyplatí služné na tři až sedm let dopředu těm samurajům, kteří se budou ochotni vzdát nároků na další pobírání důchodů a spokojí se s odškodněním v podobě státních dluhopisů (*Sakeda – Akita 1986, 300*).¹¹ Přestože řada samurajských rodin této možnosti využila, bylo ještě roku 1876 na svém služném závislých 313 517 příslušníků vojenské vrstvy (*Sonoda 1990, 96*). V březnu a srpnu proto vláda vydala sérii nařízení, jež tyto důchody převáděly na dluhopisy s úrokem 7 % a jež měly samurajům zajistit přechodné období k tomu, aby si našli nový zdroj obživy (*McLaren 1965, 88; Flath 2000, 31*).¹² Přestože se jednalo o nezbytný krok, který reflektoval realitu nového Japonska, vyvolal v řadách kdysi privilegované vrstvy značnou nespokojenost, jež se projevila v sérii povstání a demonstrací (*Keene 2002, 239*). Na přelomu let 1869 a 1870 vypukla rebelie v baště císařského loajalismu Čóšú (*Sims 2001, 22–23; Yamato 2021, 211*), po neúspěchu plánu Saigóa Takamoriho vyvolat konflikt s Koreou, který měl podle jeho názoru vytvořit prostor, jak samuraje zaměstnat a zachovat tak smysl jejich existence (*Duus 1998, 39–40; Ravina 2004, 182–183; Yates 2010, 137–144*), zasáhla rozsáhlá rebelie roku 1874 Sagu (*Iwata 1964, 182–183; Hillsborough 2014, 550*).¹³ O dva roky později vzplála povstání v Kumamotu, Akizuki a Hagi (*The Diary of Kido Takayoshi*, vol. III, 388, 400; *Keene 2002, 265; Newman 2014, 79; Jaundriff 2016, 207*). Tyto incidenty však nebyly ovlivněny pouze ekonomickým tlakem vlády, ale též stížnostmi na postupné omezování samurajských privilegií.

Pokud chtěla císařská administrativa vybudovat novu společnost podle západního vzoru, musela nevyhnutelně narušit tokugawský systém založený na existenci jasně od sebe oddělených sociálních skupin (*Friday ed. 2012, 347*). První opatření v tomto smyslu učinila již během roku 1871. Idea rovnosti před zákonem ji vedla k postupnému oslabování výsad, jež byly doposud vyhrazeny pouze samurajům. Jednou z nich

¹⁰ National Archives of Japan, Administrative Records, Imperial Household Agency, First Report of the Commissioner of the Imperial Mint, 1875.

¹¹ Podle jiných údajů přijalo kompenzaci celkem 130 000 samurajů: *Perkins 1998, 102*.

¹² National Archives of Japan, Administrative Records, Imperial Household Agency, The Actual Accounts of the Revenue and Expenditure for the 9th Fiscal Year, 1876–1877.

¹³ TNA, FO 46/177, Parkes Granvilovi, 16. 2. 1874.

byla například skutečnost, že kromě práva na držení zbraní to byli jen oni, kteří mohli používat rodová jména (Gubbins 1911, 189; Howland 2001, 360–361). V dubnu 1871 bylo jejich užívání povoleno i příslušníkům ostatních společenských skupin (tato reforma měla pomoci též v evidenci obyvatelstva) a byl zrušen zákaz sňatků mezi samuraji a „neurozenými“ (Jansen 2000, 365). Ve snaze zvýšit sociální mobilitu a zajistit samurajům možnost nahradit své upadající příjmy pak vláda v téže době zrušila prastarý zákon zapovídající vojenské třídě vykonávat ekonomickou činnost (McClain 2002, 159). Odstraněny měly být též vnější symboly oddělující samuraje od ostatních Japonců. Nařízení zapovídající neprivilegovaným vrstvám nosit konkrétní oblečení byla postupně zrušena. Souběžně byl vydán edikt danpacurei, který samurajům nařizoval, aby se vzdali svých tradičních účesů a ostříhali si své tradiční drdoly (mage), jež byly symbolem jejich statusu (Bennett 2015, 95). Následně bylo zrušeno též právo kirisute gomen, umožňující samurajům trestat provinilce proti sociálnímu pořádku (Vaporis 2019, 86).

Všechny tyto překotné změny velmi rychle proměnily postavení samurajů ve společnosti. Jejich vojenský význam se stal vytvořením císařské armády redundantním, a přestože mnozí z nich našli obživu jako státní úředníci či učitelé, tisíce dál spoléhaly na svá privilegia a důchody. Hlavním symbolem jejich postavení stále zůstávalo právo veřejně nosit meč. Vzhledem k řadě rolnických bouří, jež vyvolala inflace, již nedokázala tokijská vláda vyřešit, vydala nařízení, aby prostí obyvatelé odevzdali veškeré zbraně (většinou se jednalo o krátké meče, jež mohli používat na svou obranu; Drea 2009, 39; Akamatsu 2011, 273–274). Centrální autority si nicméně uvědomovaly, že středobodem nespokojenosti jsou především samurajové, jejichž účast na předchozích rebéliích je silně znepokojovala. V Tokiu proto byla vedena otevřená debata o tom, že by mělo být samurajům zakázáno nosit veřejně meč, aby byly definitivně smazány rozdíly mezi bývalou vojenskou vrstvou a zbytkem populace. Toto nařízení mělo současně zamezit páchání násilí ze strany samurajů.¹⁴ Svou roli pak sehrál též tlak velmocí, jejichž diplomaté na základě předchozích proticizineckých útoků vyzývali k zákazu nošení mečů, který vnímali jako předpoklad vnitřní stability a bezpečnosti v zemi.¹⁵ Veškeré použití zbraní k výkonu a ochraně veřejného pořádku mělo být napříště vyhrazeno pouze institucím (armádě a policii), jež k němu opravňoval zákon bez ohledu na jejich původ. V císařském reskriptu příslušníkům ozbrojených sil byl tento koncept rovnosti deklarován zcela jasně: „*Ve starých dnech císařství nebylo rozdílu mezi vojáky a ostatními obyvateli: každý muž byl vojákem. Tato čest musí být znovuobnovena ... Do budoucna si přeji, aby se armáda skládala z celého národa.*“ (Harries – Harries 1991, 39–40).

Během diskuse o zrušení samurajských důchodů byla proto řešena též otázka jejich odzbrojení a zrušení veškerých privilegií. V zájmu budování moderního japonského státu měli být samurajové zcela odstraněni (Iwata 1964, 243). Svou roli v rozhodovacím procesu sehrály obavy vlády z reakce na převedení výplat služného na státní dluhopisy. 28. března 1876 byl proto vydán zákon haitórei, jímž bylo výslovně zakázáno nosit

¹⁴ TNA, FO 46/202, Parkes Derbymu, 31. 3. 1876.

¹⁵ TNA, FO 46/137, Parkes Granvillovi, 28. 1. 1871.

veřejně dvojici mečů daišó, jež byly nejviditelnějším symbolem statusu samuraje. Na příště mohli být na veřejnosti ozbrojeni jen příslušníci ozbrojených sil a policie.¹⁶ Samurajům, jejichž postavení erodovalo dlouhá desetiletí, tak bylo odebráno poslední z významných privilegií, které je odlišovalo od ostatních Japonců. V některých oblastech (především knížectví Sacuma, jež se stala baštou tradicionalismu) bylo toto nařízení sice ignorováno (*Hillsborough 2014*, 560), řada „válečníků“ však přijala svůj osud s jistou mírou ulehčení. Především odstranění omezení vykonávat zaměstnání mnohým pomohlo, aby našli nové uplatnění jako učitelé či státní zaměstnanci, méně kvalifikovaní pak odcházeli na venkov, kde se vraceli k zemědělskému způsobu života. Ti méně šťastní a přizpůsobiví však končili v chudobě či jako levná námezdní pracovní síla (*López-Vera 2020*, 247). Vláda byla za tento postoj silně kritizována a stala se terčem nenávisti především u konzervativní části japonské populace. Porážka „samurajského“ povstání v Sacumě roku 1877 nicméně ukázala, že mnohá z jejích rozhodnutí byla správná. Během obléhání Kumamota na jaře 1877 „*byl hrad udržen díky rekrutům z řad rolníků*“ (*Hackett 1971*, 78). Tváří v tvář svým někdejšími sociálně nadřazeným se ukázali vojáci rekrutovaní z rolnického prostředí stejně stateční a schopní, jako byli staří japonští válečníci (*Jaundriff 2016*, 142–147). Jejich disciplína a organizace jim pak na bojišti zajišťovaly převahu. Konflikt, který je v japonských pramenech často označován jako „jihozápadní válka“ a který přinesl obrovské utrpení pro celou zemi a vyžádal si tisíce mrtvých (*Mounsey 1879*, 226–233), se stal labutí písní tradiční vojenské vrstvy. Její pozice byla již za vlády Tokugawů oslabena ekonomickými a sociálními změnami, jež eskalovaly po otevření Japonska Západu. Se zrodem nové císařské vlády se ze samurajů stalo břímě, s nímž se centrální autority musely vypořádat. Postupné likvidování samurajských privilegií se sice neobešlo bez odporu, ale znamenalo konec feudálního společenského uspořádání i konec samurajů jako nezávislé a nadřazené skupiny obyvatel. Edikt haitórei byl sice spíše pouhým symbolickým završením tohoto procesu, stal se však bodem, jenž může být označován za konec existence samurajů a významným mezníkem v budování moderního Japonska.

¹⁶ TNA, FO 46/204, Parkes Derbymu, 11. 8. 1876.

ZÁVĚR

ONDŘEJ CHVOJKA

MONIKA KONRÁDOVÁ

JAN TÖRÖK

Meče provází lidstvo po mnoho tisíciletí, ve střední Evropě více než tři a půl tisíce let a v jiných částech světa mnohdy i déle. Od samého počátku představoval meč nejen zbraň určenou k boji či obraně, ale zároveň i prestižní artefakt, odrážející společenské postavení svého majitele, stejně tak v mnoha případech i symbolický předmět, který byl propojen s dobovou spiritualitou. Přestože meče již dávno netvoří součást běžné vojenské výbavy, udržují si svůj význam dodnes – ať už jako součást historizujících prezentací, tak i při různých společenských aktech (např. slavnostní pasování při vstupu do různých společností či spolků), případně v modifikované podobě jako sportovní nástroj pro šerm.

Dvanáct kapitol této knihy přináší náhled do problematiky evropských i asijských mečů z různých pohledů a perspektiv. Je pochopitelné, že nebylo možné obsáhnout celou problematiku spojenou s meči v celé své šíři a komplexitě. Přesto nabízí jednotlivé kapitoly zajímavý náhled na různé aspekty spojené s meči, a to z mnoha interdisciplinárních hledisek. Právě v této pestrosti témat a přístupů tkví z našeho pohledu hlavní přínos knihy. Věříme, že se kniha stane užitečnou pomůckou pro studium celého fenoménu, kterým meče bezesporu jsou.

LIERATURA A PRAMENY

- Allen, G. C. 1946:* A Short Economic History of Modern Japan, 1867–1937, vol. I. London.
- Akamatsu, P. 2011:* Meiji 1868. Revolution and Counter-Revolution in Japan. London – New York.
- Anderson, K. 2011:* Slashing and thrusting with Late Bronze Age spears: analysis and experiment, *Antiquity*, 85/328, 599–612.
- Angelini, E. – De Benedetti, B. – Rosalbino, F. 2004:* Microstructural evolution and localized corrosion resistance of an aged superduplex stainless steel, *Corrosion Science* 46, 1351–1367.
- Archives du Ministère des Affaires Étrangères, La Courneuve Paris, Correspondance politique 59, Japon, 15, Roches Moustierovi, 1. 3. 1867.
- Archives du Ministère des Affaires Étrangères, La Courneuve Paris, Correspondance politique 59, Japon, 21, Outrey Favremu, 27. 8. 1871.
- Artioli, G. et al. 2003:* Artioli, G. – Dugnani, M. – Hansen, T. – Lutterotti, L. – Pedrotti, A. – Sperl, G., Crystallographic texture analysis of the Iceman and coeval copper axes by non-invasive neutron powder diffraction. In: Fleckinger A. (ed.), “The Copper Age mummy. 2. New finds on the Iceman”. Museo Archeologico dell’Alto Adige, Vol. 3. Bolzano, 9–22.
- Artioli, G. – Dugnani, M. 2004:* Crystallographic texture analysis: applications in mineralogy and archaeometry, *Periodico Mineralogia* 73, 5–16.
- Baba, B. 1905:* Japan 1853–1864: Or, Genji Yume Monogatari. Tokyo.
- Backhausen, W. 1664:* Nützliche, gründliche und lustige Beschreibung deren bey der Infanterie ... Militarischen Exercitien. Marburg: Schadewitz.
- Beasley, W. G. 1972:* The Meiji Restoration. Stanford.
- Benedict, R. 2005:* The Chrysanthemum and the Sword. Patterns of Japanese Culture. Boston – New York.
- Beneš, A. 1975:* Vážné poškození hradiště Prácheň, *Výběr* 12, 207–208.
- Bennett, A. C. 2015:* Kendo: Culture of the Sword. Stanford.
- Berger, D. 2012:* Bronzezeitliche Färbetechniken an Metallobjekten nördlich der Alpen. Eine archäometallurgische Studie zur prähistorischen Anwendung von Tauschierung und Patinierung anhand von Artefakten und Experimenten. Halle an der Saale.
- Berry, M. E. 1982:* Hideyoshi. Cambridge – London.
- Billingsley, P. 1998:* Bakunin in Yokohama: The Dawning of the Pacific Era, *The International History Review* 20/3, 532–570.
- Birt, M. P. 1985:* Samurai in Passage: The Transformation of the Sixteenth-Century Kanto, *Journal of Japanese Studies* 11/2, 369–399.
- Bláhová, I. 2017:* Figurální malba doby lucemburské, jako pramen pro dějiny odívání. In: Nachtmannová, A. – Klapetková, O. (eds.), *Oděv a textil v životě člověka doby Lucemburské*. Praha, 22–29.
- Bourgarit, D. – Thomas, N. 2012:* Late medieval copper alloying practices: a view from a Parisian workshop of the 14th century AD, *Journal of Archaeological Science* 39, 3052–3070.

- Brachthäuser, Ch. 2016:* „Wie sich ein Fürst zum Krieg soll rüsten“: Die älteste Militärademie der Welt. Groß-Gerau.
- Braun, P. – Klápště, J. 1978:* O archeologickém studiu Práchně a jejího zázemí, *Výběr* 15, 91–93.
- Bridgford, S. 1997:* The first weapons devised only for war. *British Archaeology* 22. London.
- Brown, R. H. 1972:* Industrial Capitalism in Early Tokugawa Japan, *Journal of Asian History* 6/1, 1–13.
- Březinová, H. – Kohout, D. 2016:* Středověké textilní a barvířské technologie. Praha.
- Bunnefeld, J. H. 2014:* Der Häuptling und sein Schwert? Anmerkungen zur sozialen Stellung des Schwertträgers in der älteren nordischen Bronzezeit. In: Link, Th. – Peter-Röcher, H. (eds.), *Gewalt und Gesellschaft Dimensionen der Gewalt in ur- und frühgeschichtlicher Zeit – Violence and Society Dimensions of violence in pre- and protohistoric times. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 259. Bonn, 133–143.
- Burton, R. F. 2014:* The Book of the Sword. A History of Daggers, Sabers, and Scimitars from Ancient Times to the Modern Day. New York.
- Bytheway, S. J. – Chaiklin, M. 2016:* Reconsidering the Yokohama “Gold Rush” of 1859, *Journal of World History* 27/2, 281–301.
- Calman, D. 1992:* The Nature and Origins of Japanese Imperialism. A Reinterpretation of the Great Crisis of 1873. London – New York.
- Campbell, B. 2008:* The Army. In: Bowman, A. K. – Garnsey, P. – Cameron, A. (eds.), *The Cambridge Ancient History, Volume XII, The Crisis of the Empire A.D. 193–337*. Cambridge, 110–130.
- Castellero, A. et al. 2008:* Castellero, A. – Moserb, B. – Uhlenhaut, D. – Dalla Torrea, F. H. – Löffler, J. F., Room-temperature creep and structural relaxation of Mg–Cu–Y metallic glasses, *Acta Materialia* 56, 3777–3785.
- Cermann, R. 2013:* Der ‚Bellifortis‘ des Konrad Kyser. In: *Codices Manuscripti & Impressi, Supplementum* 8. Purkersdorf.
- Clements, J. 2010:* Samurai. A New History of the Warrior Elite. Philadelphia – London.
- Cohen, G. G. 1970:* Samson and Hercules. A comparison between the feats of Samson and the labours of Hercules, *The Evangelical Quarterly* 42,3 (July/Sept. 1970), 131–141.
- Coles, J. M. 1969:* The Iron Age in Northern Britain by A. L. F. Rivet, *American Anthropologist* 71/4, 778–780.
- Crawcour, E. S. 1963:* Changes in Japanese Commerce in the Tokugawa Period, *The Journal of Asian Studies* 22/4, 387–400.
- Crellin, R. J. et al. 2018:* Crellin, R. J. – Dolfini, A. – Uckelmann, M. – Hermann, R., An experimental approach to prehistoric violence and warfare. In: Dolfini, A. – Crellin, R. J. – Horn, C. – Uckelmann, M. (eds.), *Prehistoric Warfare and Violence: Quantitative and Qualitative Approaches*. Cham, 279–305.
- Cullen, L. M. 2003:* A History of Japan, 1582–1941. Internal and External Worlds. Cambridge.
- Czarnecka, K. 2017:* A new (old) type of sword scabbard from the early Roman period, *Študijné zvesti Archeologického Ústavu SAV* 61, 59–74.
- Čapek, L. 2014:* Příspěvek ke studiu hradiště Prácheň a jeho zázemí v 10. až 13. století na základě archeologických a historických pramenů. In: *Vlastivědný sborník muzea Šumavy. Sušice*, 107–132.

- Čechura, M. 2017: Středověká nákončí pochev mečů ze západních Čech, *Archeologie západních Čech* 13, 40–45.
- Doležal, S. 2008: Interakce Gótů a římského impéria ve 3.–5. století n. l. Praha.
- Doležal, S. 2020: Konstantin: Cesta k moci. České Budějovice.
- Dolínek, V. – Durdík, J. 2008: Historické zbraně. Praha.
- Dorst, M. C. – Hoevenber, J. – Paalman, D. B. S. 2014: Stadsontwikkeling op het Statenveld. Dordrecht Ondergronds 40. Dordrecht.
- Downing, M. – Fibiger, L. 2017: An experimental investigation of sharp force skeletal trauma with replica Bronze Age weapons, *Journal of Archaeological Science: Reports* 11, 546–554.
- Drea, E. J. 2009: Japan's Imperial Army. Its Rise and Fall, 1853–1945. Lawrence.
- Drief-Murray, C. 2017: Fourteenth-Century sword sheaths from Leiden City Center. In: *Leather in Warfare*. Royar Armoury. Leeds.
- Droberjar, E. 2002: Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě. Praha.
- Dubský, B. 1921: Předhistorie Strakonicka. Strakonice.
- Duby, G. 2008: Tři řády. Praha.
- Durdík, T. 2000: Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha.
- Duus, P. 1998: The Abacus and the Sword, The Japanese Penetration of Korea, 1895–1910. Berkeley – Los Angeles – London.
- Eco, U. 2002: O zrcadlech a jiné eseje. Praha.
- Eigner, J. – Fröhlich, J. – Lutovský, M. 2009: Nové doklady raně středověkého osídlení horního Pootaví, *Archeologie ve středních Čechách* 13, 881–893.
- Eren, I. M. et al. 2016: Eren, I. M. – Lycett, S. J. – Patten, R. J. – Buchanan, B. – Pargeter, J. – O'Brien, M. J., Test, Model, and Method Validation: The Role of Experimental Stone Artifact Replication in Hypothesis-driven Archaeology, *Ethnoarchaeology, Journal of Archaeological, Ethnographic and Experimental Studies* 8/2, 103–136.
- Fabris, S. 1606: De lo schermo overo scienza d'arme. Copenhagen: Henrico Walthkirch. USTC 1700214.
- Fiala, J. – Kocich, R. 2006: Recrystallization at fatigue and creep 36 conference Defectoscopy 2006.
- Fiala, J. et al. 2002: Fiala, J. – Schindler, I. – Foret, R. – Němeček, S., Sledování struktury konstrukčních materiálů a její degradace rtg difrakcí, *Strojnický časopis* 53, 1–23.
- Fiala, J. et al. 2013: Fiala, J. – Pavelka, J. – Kříž, J. – Hložek, M. – Hušťák, P., Changes in the internal structure of bronze and iron over time at ambient temperature, *Advances in Materials* 2(4), 53–58.
- Figura, J. 2019: Předběžná zpráva o nálezu souboru středověkých usní z tzv. Jámy na Novém městě Pražském, *Staletá Praha* 35/2, 125–131.
- Figura, J. 2020: Středověké technologie zpracování usní, *Archeologia Technica* 31, 72–87.
- Flath, D. 2000: The Japanese Economy. Oxford.
- Forgeng, J. L. 2003: The Medieval Art of Swordsmanship. A Facsimile & Translation of Europe's Oldest Personal Combat Treatise, Royal Armouries MS. I.33. Royal Armouries. Leeds.

- Fraleigh, M. 2009:* Songs of the Righteous Spirit: “Men of High Purpose” and Their Chinese Poetry in Modern Japan, *Harvard Journal of Asiatic Studies* 69/1, 109–171.
- Francastel, P. 1984:* Figura a místo – vizuální řád v italském malířství v 15. století. Praha.
- Friday, K. F. (ed.) 2012:* Japan Emerging. Premodern History to 1850. Philadelphia.
- Frost, P. 1970:* The Bakumatsu Currency Crisis. Cambridge.
- Gener, M. 2011:* Integrating form, function and technology in ancient swords. The concept of quality. In: Ucklema, M. – Mödler, M. (eds.), *Warfare in Bronze Age Europe: Manufacture and Use of Weaponry*. British Archaeological Reports International Series 2255. Oxford, 117–124.
- Gentile, V. 2022:* Reconstruct the unknown, replicate the uncontrollable. Current issues in the experimental archaeology of combat, *Journal of Archaeological Science: Reports* 46, 1–7.
- Gentile, V. – van Gijn, A. 2019:* Anatomy of a notch. An in-depth experimental investigation and interpretation of combat traces on Bronze Age swords, *Journal of Archaeological Science* 105, 130–143.
- Geoffroi de Charny 2022:* Kniha o rytířství. Praha.
- Gheyn, J. de 1607a:* Wapenhandelinge van roers musquetten ende spiessen. Amsterdam: Hendrick Laurensz. USTC 1013570.
- Gheyn, J. de 1607b:* Wapenhandelinge van roers musquetten ende spiessen. Den Haag: [s.n.]. USTC 1031313.
- Gheyn, J. de 1607c:* The exercise of armes for calivres, muskettes, and pikes. Den Haag: [s.n.]. USTC 1514792.
- Gheyn, J. de 1609:* Wappenhandlung Von den Röhren, Mußquetten vnd Spiessen. Frankfurt am Main: Wilhelm Hoffmann. USTC 2137804.
- Gheyn, J. de 1656:* Die Drillkunst: Das ist Kriegsübliche Wappenhandlung der Musqueten und Pique[n]. Nürnberg: Fürst.
- Gheyn, J. de 1664:* Die Drillkunst: Das ist Kriegsübliche Wappenhandlung der Musqueten und Pique[n]. Nürnberg: Fürst.
- Giffart, P. F. 1697:* L'Art Militaire Francoise, Pour L'Infanterie. Augsbourg: Kroniger.
- Goldsworthy, A. 2003:* The Complete Roman Army. London.
- Greifenfelder, E. 2002:* Die Wenzelsbibel, Eine Deutsche Bibel in der Vergessenheit. Berlin.
- Griffis, W. E. 1877:* Mikado's Empire. London.
- Grömer, K. – Mödler, M. 2005:* Metallographische und textil-kundliche Untersuchungen an einem urnenfelderzeitlichen Schwert aus Nordböhmen, *Archäologie Österreichs* 16/2, 51–55.
- Gubbins, J. H. 1911:* The Progress of Japan 1853–1871. Oxford.
- Guo, Z. – Shao, W. – Vaumousseb, D. 2003:* Microstructural evolution in a PH13–8 stainless steel after ageing, *Acta Materialia* 51, 101–116.
- Haas Kianička, D. 2020:* Kremnica v ranom novoveku. Štúdie k dejinám kultúry a každodenného života v 16.–18. storočí. Budmerice.
- Hackett, R. F. 1971:* Yamagata Aritomo in the Rise of Modern Japan, 1838–1922. Cambridge.
- Hahfweg, W. (ed.) 1973:* Die Heeresreform der Oranier: Das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau-Siegen. Wiesbaden.

- Hähn, H. 1925:* Deutsche Holzschnitte bis zum Ende des 16. Jahrhunderts. Leipzig.
- Hall, J. W. – Nagahara, K. – Yamamura, K. (eds.) 1981:* Japan Before Tokugawa. Political Consolidation and Economic Growth, 1500–1650. Princeton.
- Hall, J. W. et al. (eds.) 1989:* Hall, J. W. – Jansen, M. B. – Kanai, M. – Twitchett, D. (eds.), The Cambridge History of Japan. Volume 5. The Nineteenth Century. Cambridge.
- Hane, M. – Perez, L. G. 2015:* Premodern Japan. A Historical Survey. Boulder.
- Harries, M. – Harries, S. 1991:* Soldiers of the Sun. The Rise and Fall of the Imperial Japanese Army. New York.
- Haalíková, M. 2017:* Výsledky makroskopické analýzy bronzových mečů z depotu Porta Bohemica a stručné zamyšlení nad jejich úlohou ve společnosti doby bronzové. In: Šteffl, J. – Hentschová, R. (eds.), Hradiště Hrádek u Libochovan: Výsledky archeologického nedestruktivního výzkumu (2013–2016). Teplice, 159–179.
- Haalíková, M. 2022:* Sword-fighting in Bronze Age Europe: assessing the use of bronze swords from Bohemia and Moravia. AWRANA Barcelona 2022 Congress. 2022. [citováno 1. 6. 2023]. <https://www.academia.edu/81152164/Sword_fighting_in_Bronze_Age_Europe_assessing_the_use_of_bronze_swords_from_Bohemia_and_Moravia>
- Haalíková, M. – Ježek, J. v přípravě:* Experimental Use and Formation of Combat Traces on Bronze Age Swords from Bohemia.
- Haalíková, M. – Křišťuf, P. 2017:* Význam zbraní v pohřebním ritu střední doby bronzové, Archeologie ve středních Čechách 21/1, 261–271.
- Haalíková, M. – Křišťuf, P. 2019:* Stopy po použití na bronzových mečích z řeky Labe u Neratovic, okr. Mělník, Archeologie ve středních Čechách 23/1, 459–468.
- Havránek, B. 1989:* Slovník spisovného jazyka českého. On line: <https://lexiko.ujc.cas.cz>
- Hayami, A. 2010:* Population, Family and Society in Pre-Modern Japan. Leiden.
- Hayami, A. – Saitō, O. – Toby, R. P. (eds.) 1999:* Emergence of Economic Society in Japan 1600–1859. Oxford.
- Hebblewhite, M. 2017:* The Emperor and the Army in the Later Roman Empire, AD 235–395. London – New York.
- Heinrich, J. 1879:* Trachten, Kunstwerke und Geräthschaften vom frühen Mittelalter bis Ende des achtzehnten Jahrhunderts. Frankfurt am Main.
- Held, r. 1973:* Arms and Armor Annual. Volume One. Northfield Illinois.
- Helffer, R. – Fuess, H. (eds.) 2020:* The Meiji Restoration. Japan as Global Nation, Cambridge.
- Hermann, R. et al. 2020a:* Hermann, R. – Dolfini, A. – Crellin, R. J. – Wang, Q. – Uckelmann, M., Bronze Age Swordsmanship: New Insights from Experiments and Wear Analysis, Journal of Archaeological Method and Theory 27/4, 1040–1083. <https://doi.org/10.1007/s10816-020-09451-0>
- Hermann, R. et al. 2020b:* Hermann, R. – Crellin, R. J. – Uckelmann, M. – Wang, Q. – Dolfini, A., Bronze Age Combat. An experimental approach. British Archaeological Reports 2967. Oxford.
- Hérodotos 1972:* Dějiny. Praha.
- Hillsborough, R. 2010:* Samurai Tales. Courage, Fidelity, and Revenge in the Final Years of the Shogun. Tokyo – Rutland – Singapore.

- Hillsborough, R. 2014:* Samurai Revolution. The Dawn of Modern Japan Seen Through the Eyes of the Shogun's Last Samurai. Tokyo – Rutland – Singapore.
- Hlaváčková, H. 2003:* Kdy vznikla Bible Václava IV.? In: Bukovinská, B. – Konečný, L. (eds.), *Ars longa. Sborník k nedožitým sedmdesátinám Josefa Krásky*. Praha, 65–79.
- Hoch, A. 2020:* Kožedělná výroba v českých zemích ve středověku. Rukopis disertační práce. Masarykova univerzita. Ústav archeologie a muzeologie. Brno.
- Honjo, E. 1927:* The Decay of the Samurai Class, *Kyoto University Economic Review* 2/1, 38–51.
- Horn, C. 2013:* Weapons, fighters and combat: spears and swords in Early Bronze Age Scandinavia, *Danish Journal of Archaeology* 2/1, 20–44.
- Howland, D. R. 2001:* Samurai Status, Class, and Bureaucracy: A Historiographical Essay, *The Journal of Asian Studies* 60/2, 353–380.
- Huinzinga, J. 2010:* Podzim středověku. Praha.
- Hůrková, J. – Pícka, J. 2005:* Nové doklady osídlení jihozápadních Čech v době hradištní. In: Metlička M. (ed.), *Archeologie doby hradištní*. Plzeň, 93–121.
- Hurník, Z. 1995:* Samurajský meč. Edice Mozaika. Praha.
- Hurst, C. G. 1990:* Death, Honor, and Loyalty: The Bushidō Ideal, *Philosophy East and West* 40/4, 511–527.
- Ide, A. – Manabe, K. et al. 2005:* Technology for Digitalizing Pictorial Data of Japanese Swords, *Proceedings of 38th Hawaii International Conference on System Sciences*, 1–7.
- Inkova, M. 2013:* A medieval sabre and knife from the exhibition of the National Museum of History in Sofia, *Acta Militaria Mediaevalia IX*. Sanok, 63–88.
- Ikegami, E. 1995:* The Taming of the Samurai. Honorific Individualism and The Making of Modern Japan. Cambridge – London.
- Isselburg, P. 1620:* Künstliche Waffenhandlung der Musqueten vn[d] Piquen oder Langen-Spiessen. Nürnberg: Peter Isselburg. USTC 2031480.
- Isselburg, P. 1628:* Künstliche Waffenhandlung der Musqueten vnd Piquen oder Langen Spiessen. Nürnberg: Balthasar Caimox. USTC 2046479.
- lwańczak, W. 2011:* Lidé meče, modlitby a práce. Praha.
- Iwata, M. 1964:* Ōkubo Toshimichi. The Bismarck of Japan. Berkeley – Los Angeles.
- Jansen, M. B. 2000:* The Making of Modern Japan. Cambridge – London.
- Jansen, M. B. – Rozman, G. (eds.) 1988:* Japan in Transition. From Tokugawa to Meiji. Princeton.
- Jantzen, D. et al. 2011:* Jantzen, D. – Brinker, U. – Orschiedt, J. – Heinemeier, J. – Piek, J. – Hauenstein, K. – Krüger, J. – Lidke, G. – Lübke, H. – Lampe, R. – Lorenz, S. – Schult, M. – Terberger, T., A Bronze Age battlefield? Weapons and trauma in the Tollense Valley, north-eastern Germany, *Antiquity*, 85/328, 417–433.
- Jaundriff, C. D. 2016:* Samurai to Soldier. Remaking Military Service in Nineteenth-Century Japan. Ithaca – London.
- Ježek, J. – Haulíková, M. – Holásek, V. 2020:* Příspěvek k experimentální (experienciální) metalurgii bronzových artefaktů, *Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii* 22, 33–38.
- Kasaya, K. 2016:* 徳川家康:われ一人腹を切て、万民を助くべし [Tokugawa Iejasu: Ware hitori-bara o secute, banmin o tasukubeši]. Tokyo.

- Keene, D. 2002:* Emperor of Japan. Meiji and His World, 1852–1912. New York.
- Kenner, A. 2014:* I33: Fencing in the Style of the Walpurgis Manuscript. lulu.com.
- Kienlin, T. L. – Ottaway, B. S. 1998:* Flanged axes of the north-alpine region: An assessment of the possibilities of use-wear analysis on metal artefacts. In: Mordant, C. – Perno, M. – Rychner, V. (eds.), *L'Atelier du bronzier en Europe du XX au VIII siècle avant notre ère II*. Paris, 271–286.
- Klučina, P. 2004:* Zbroj a zbraně. Praha.
- Klučina, P. – Romaňák, A. 1983:* Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. Praha.
- Knight, M. G. 2019:* Going to Pieces: Investigating the Deliberate Destruction of Late Bronze Age Swords and Spearheads, *Proceedings of the Prehistoric Society* 85, 251–272.
- Kock, J. – Roesdahl, E. 2005:* Boringholm. Jysk Arkaeologisk Selskab. Moesgaard.
- Koch, R. 1986:* Ein durchbrochenes Schwertortband vom Schwanberg bei Rödelsee. In: von Freeden, M. H. (ed.), *Aus Frankens Frühzeit. Festgabe für Peter Endrich. Mainfränkische Studien* 37. Würzburg, 193–206.
- Kolektiv autorů 2000:* Konrad Kyser, Bellifortis. München.
- Konopiský, P. – Moudrý, P. 1991:* Šavle habsburské monarchie 16.–20. století. Praha.
- Korený, R. 2012:* Středověké nákončí pochvy meče z Dobroměřic, okr. Louny, *Archeologie ve středních Čechách* 16, 945–947.
- Košta, J. 2005:* Kollektion frühmittelalterlicher Schwerter aus dem grossmährischen Zentrum in Mikulčice. In: Kouřil, P. (Hrsg.), *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*. Brno, 157–191.
- Kovařík J. – Křížek L. 2013–2015:* Historie evropských duelů a šermu I–III. Praha.
- Krabath, S. 2001:* Die hoch- und spätmittelalterlichen Buntmetallfunde nördlich der Alpen. Eine archäologisch-kunsthistorische Untersuchung zu ihrer Herstellungstechnik, funktionalen und zeitlichen Bestimmung. *Internationale Archäologie* 63. Rahden/Westf.
- Krajč, R. 2003:* Kovárna v Sezimově Ústí a analýza výrobků ze železa. Sezimovo Ústí – Archeologie středověkého poddanského města 3. Praha.
- Krásá, J. 1971:* Rukopisy Václava IV. Praha.
- Krásá, J. 1990:* České iluminované rukopisy 13.–16. století. Praha.
- Krenn, P. 1997:* Schwert und Spiess. Landeszeughaus Graz. Ried im Innkreis.
- Křišťuf, P. – Pavelka, J. v přípravě:* Druhy poškození kovaných bronzových mečů při šermířských technikách.
- Křišťuf, P. et al. v přípravě:* Křišťuf, P. – Bláhová, O. – Havlíková, M. – Ježek, J., *Metallographic Analysis of Bronze Age Swords from the Lažany hoard*. Plzeň.
- Kuijpers, M. H. G. 2013:* The sound of fire, taste of copper, feel of bronze, and colours of the cast: Sensory aspects of metalworking technology. In: Sørensen, M. L. S. – Rebay-Salisbury, K. (eds.), *Embodied Knowledge: Perspectives on belief and technology*. Oxford, 137–150.
- Kuijpers, M. H. G. 2018a:* The Bronze Age, a World of Specialists? Metalworking from the Perspective of Skill and Material Specialization, *European Journal of Archaeology* 21/4, 550–571.
- Kuijpers, M. H. G. 2018b:* An archaeology of skill: metalworking skill and material specialization in Early Bronze Age Central Europe. Routledge.

- Kučtoň, R. 1976: Mladohradištní sídliště pod Práchní, Výběr 13, 18–19.
- Laroche, F. 2018: Bakumatsu la fin des Shogun. Le temps des orages et des passions au Japon de 1853 à 1878. Paris.
- Lawrence, D. 2008: The complete soldier. Leiden.
- Leupp, G. P. – Tao, De-Min (eds.) 2022: The Tokugawa World. London – New York.
- Lewis, J. E. 2008: Identifying sword marks on bone: criteria for distinguishing between cut marks made by different classes of bladed weapons, *Journal of Archaeological Science* 35/7, 2001–2008.
- Liddell, H. G. – Scott, R. 1996: A Greek-English Lexicon. Oxford.
- Lidke, G. et al. 2018: Lidke, G. – Jantzen, D. – Lorenz, S. – Terberger, T., The bronze age battlefield in the Tollense Valley, Northeast Germany. In: Fernández-Götz, M. – Roymans, N. (eds.), *Conflict Archaeology: Materialities of Collective Violence from Prehistory to Late Antiquity*. Routledge, 61–68.
- López-Vera, J. 2020: A History of the Samurai. Legendary Warriors of Japan. Tokyo – Rutland – Singapore.
- Loskotová I. – Žákovský P. 2008: Šerm ve středověkém Brně z pohledu jednoho kamnového kachle, *Brno v minulosti a dnes* 21, 375–399.
- Lurker, M. 1999: Slovník biblických obrazů a symbolů. Praha.
- Man, J. 2011: Samurai. The Last Warrior. London – Toronto – Sydney.
- Mařík, J. 2009: Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku. Praha.
- Mason, R. H. – Caiger, J. G. 1997: A History of Japan. Tokyo – Rutland – Singapore.
- Matasović, R. 2009: Etymological Dictionary of Proto-Celtic. Leiden – Boston.
- Matějček, A. – Pešina, J. 1950: Czech gothic painting. Praha.
- McClain, J. L. 2002: Japan. A Modern History. New York – London.
- McLaren, W. W. 1965: A Political History of Japan During the Meiji Era, 1867–1921. London.
- McMaster, J. 1960: The Japanese Gold Rush of 1859, *The Journal of Asian Studies* 19/3, 273–287.
- Melheim, L. – Horn, C. 2014: Tales of Hoards and Swordfighters in Early Bronze Age Scandinavia: The Brand New and the Broken, *Norwegian Archaeological Review* 47/81, 18–41.
- Meller, H. 2019: Princes, Armies, Sanctuaries. The Emergence of Complex Authority in the Central German Únětice culture, *Acta Archaeologica* 90(1), 39–79.
- Meyer, J. 1570: Gründtliche Beschreibung der freyen Ritterlichen und Adelichen kunst des Fechtens. Strasbourg.
- Michálek, J. – Lutouský, M. 2000: Hradec u Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru. Strakonice – Praha.
- Miks, M. 2017: Zum Wandel der römischen Schwertausrüstung im 2. Jh. n. Chr. und seinem Stand zur Zeit der Markomannenkriege, *Študijné zvesti Archeologického Ústavu SAV* 62, 113–136.
- Miller, J. et al 1982: Russische Prunkwaffen und Rüstungen. Leningrad.
- Mödlinger, M. 2005: Metallographisch-analytische Untersuchungen an einem frühbronzezeitlichen Dolch aus Niederfellabrunn, Niederösterreich, *Archäologie Österreichs* 15/2, 26–29.
- Mödlinger, M. 2011: Herstellung und Verwendung bronzezeitlicher Schwerter Mitteleuropas. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 193. Bonn.

- Mödlinger, M. et al. 2017:* Mödlinger, M. – Kuijpers, M. H. G. – Braekmans, D. – Berger, D., Quantitative comparisons of the color of CuAs, CuSn, CuNi, and CuSb alloys, *Journal of Archaeological Science* 88, 14–23.
- Mödlinger, M. et al. 2020:* Mödlinger, M. – Godfrey, E. – Postma, H. – Schillebeeckx, P. – Kockelmann, W., Neutron analyses of eight Bronze Age swords from Austria: The question of stabbing or cut-and-thrust weapons, *Journal of Archaeological Science: Reports* 33, 102521.
- Mohan, R. – Marschall, C. 1998:* Cracking instabilities in a low-carbon steel susceptible to dynamic strain aging, *Acta Materialia* 46, 1933–1948.
- Molloy, B. P. 2006:* The role of combat weaponry in Bronze Age societies: the cases of the Aegean and Ireland in the Middle and Late Bronze Age. University College Dublin. Ne-publikovaná doktorandská práce.
- Molloy, B. P. 2007:* What's the bloody point? Fighting with Irish Bronze Age weapons. In: Molloy, B. P. (ed.), *The cutting edge: studies in ancient and medieval combat*. Stround, 90–111.
- Molloy, B. P. 2008:* Martial arts and materiality: a combat archaeology perspective on Aegean swords of the fifteenth and fourteenth centuries BC, *World Archaeology* 40/1, 116–134.
- Molloy, B. P. 2010:* Swords and Swordsmanship in the Aegean Bronze Age, *American Journal of Archaeology* 114/3, 403–428.
- Molloy, B. P. 2011:* Use-wear analysis and use-patterns of Bronze Age swords. In: Uckelmann, M. – Mödlinger, M. (eds.), *New approaches to studying weapons of the Bronze Age*. British Archaeological Reports International Series 2255. Oxford, 67–84.
- Moritz Hessen-Kassel 1600:* Instruction: Was sich vnser Bestellte Kriegsräthe vnd Diener verhalten sollen. Kassel: Wilhelm Wessel. USTC 666885.
- Morris, I. 2013:* The Nobility of Failure. Tragic Heroes in the History of Japan. Fukuoka.
- Mounsey, A. H. 1879:* The Satsuma Rebellion. An Episode of Modern Japanese History. London.
- Müller, H. 1957:* Historische Waffen. Berlin.
- Naredi-Reiner, P. – Madersbacher, L. 2007:* Kunst in Tirol. Innsbruck – Wien.
- National Archives of Japan, Administrative Records, Imperial Household Agency, First Report of the Commissioner of the Imperial Mint, 1875.
- National Archives of Japan, Administrative Records, Imperial Household Agency, The Actual Accounts of the Revenue and Expenditure for the 9th Fiscal Year, 1876–1877.
- Neustupný, E. 2010:* Teorie archeologie. Plzeň.
- Newman, E. 2014:* Understanding Civil Wars. Continuity and Change in Interstate Conflict. London – New York.
- Nickel, H. 1974:* Ullstein Waffenbuch. Frankfurt am Main – Berlin – Wien.
- Ninomyia, H. 2017:* Le Japon pré-moderne, 1573–1867. Paris.
- Oakeshott, E. 1960:* Archaeology of Weapons. London.
- Oakeshott, E. 1964:* The swords in the age of chivalry. Woodbridge.
- Oakeshott, E. 1991:* Records of the medieval sword. Woodbridge.
- O'Flaherty, R. – Gilchrist, M. D. – Cowie, T. 2011:* Ceremonial or deadly serious? New insight into the function of Irish Early Bronze Age halberds. In: Uckelmann, M. – Mödlinger,

- M. (eds.), *Warfare in Bronze Age Europe: Manufacture and Use of Weaponry*. British Archaeological Reports International Series 2255. Oxford, 39–52.
- Ochiai, H. 1999: 秩禄処分:明治維新と武士のリストラ [Chitsurokushobun: Meijiishin to bushi no risutora]. Tokyo.
- Orel, V. 2003: *A Handbook of Germanic Etymology*. Leiden – Boston.
- Oxford Latin Dictionary* 1968. Oxford.
- Panofski, E. 1981: Význam ve výtvarném umění. Praha.
- Pasch, J. G. 1667: *Deutliche Beschreibung, Von dem Exerciren in der Mußquet*. Hall in Sachsen: Oelschlegel.
- Pellegrini, L. – Scacchetti, F. 2014: Observations on Italian Bronze Age Sword Production: The Archaeological Record and Experimental Archaeology, EXARC Journal Issue 2014/1.
- Perkins, D. 1998: *The Samurai of Japan: A Chronology from Their Origin in the Heian Era (794–1185) to Modern Era*. Upland.
- Poche, E. et al. 1977: *Umělecké památky Čech 1, A–J*. Praha.
- Pokorný, J. 1959: *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Bern – München.
- Poláček, L. et al. 2020: Great Moravian elites from Mikulčice. Brno.
- Profantová, N. – Štolba, M. 2012: Raně středověké nákončí k pochvě meče z Českého stře-dohoří, *Archeologické rozhledy* 64, 357–361.
- Přerostová, H. 2011: Příspěvek poznání opevnění hradiště Prácheň, *Sborník prací z historie a dějin umění* 6, 169–184.
- Pták, M. 2020: Několik postřehů o archeologickém bádání Bedřicha Dubského na hradišti Prácheň, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 34, 331–347.
- Pták, M. 2022: Archeologové na Práchni: malíř Alois Moravec a výzkum na hradišti Prácheň v roce 1976. In: *Prácheňské muzeum v Písku v roce 2021*. Písek, 143–148.
- Pták, M. v tisku: Nálezy denárů z hradiště Prácheň, *Numismatický sborník* 2022, sv. 36/1.
- Pták, M. – Ptáková, M. 2018: Nové poznatky k pravěku Práchně, *Archeologické výzkumy v jižních Čechách* 31, 105–113.
- Qötz, Q. (ed.) 1967: *Conrad Kyeser aus Eichstadt: Bellifortis (faximile)*. Düsseldorf.
- Radivojević, M. et al. 2018: Radivojević, M. – Pendić, J. – Srejić, A. – Korać, M. – Davey, C. – Benzonelli, A. – Martinón-Torres, M. – Jovanović, N. – Kamberović, Ž., Experimental design of the Cu-As-Sn ternary colour diagram, *Journal of Archaeological Science*, 1–14.
- Ratti, O. – Westbrook, A. 2002: *Tajemství samurajů. Přehledný výklad o bojových uměních feudálního Japonska*. Praha.
- Ravina, M. 2004: *The Last Samurai. The Life and Battles of Saigō Takamori*. Hoboken.
- Ravina, M. 2017: *To Stand with The Nations of the World. Japan's Meiji Restoration in World History*. Oxford.
- Reske, Ch. – Benzing, J. 2015: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet: auf der Grundlage des gleichnamigen Werkes von Josef Benzing*. Wiesbaden.
- Robak, Z. 2018: The sword and sword-belt in carolingian times, *Študijské zvesti Archeolo-gického Ústavu SAV* 64, 149–177.
- Roesdahl, E. et al. 1981: *The Vikings in England. The Anglo-Danish Viking Project*. London.
- Royt, J. 2007: *Slovník biblické ikonografie*. Praha.

- Rozman, G. 1974: Edo's Importance in the Changing Tokugawa Society, *Journal of Japanese Studies* 1/1, 91–112.
- Sakeda, M. – Akita, G. 1986: The Samurai Disestablished. Abei Iwane and His Stipend, *Monumenta Nipponica* 41/3, 299–330.
- Sankiewicz, P. 2012: Poźnośredniowieczny trzewik pochwy miecza z Ostrowa Radzimskiego, *Acta militaria Mediaevalia* 8, 243–251.
- Sansom, G. B. 1984: *The Western World and Japan. A Study in the Interaction of European and Asiatic Cultures.* Tokyo.
- Scola militaris exercitationis 1619.* Köln: Wilhelm Lützenkirchen. USTC 2018179.
- Scott, D. A. 1991: *Metallography and Microstructure in Ancient and Historic Metals.* Getty Conservation Institute. Los Angeles.
- Sedláček, J. V. 1910: *Kniha Soudcův. Překlad z Vulgaty i z původního textu a výklad.* Praha.
- Sesko, M. 2014: *Encyclopedia of Japanese Swords.* Morrisville.
- Shalev, S. 2004: *Swords and Daggers in Late Bronze Age Canaan. Prähistorische Bronze-funde, Abteilung IV/13.* Stuttgart.
- Schulze-Dörrlamm, M. 2012: Schwerter des 10. Jahrhunderts als Herrschaftszeichen der Ottonen, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 59, 609–651.
- Sims, R. 2001: *Japanese Political History since the Meiji Renovation 1868–2000.* New York.
- Sonoda, H. 1990: The Decline of the Japanese Warrior Class, 1840–1880, *Japan Review* 1, 73–111.
- Soriano-Llopis, I. – Gutiérrez-Sáez, C. 2009: Use-wear analysis on metal: the influence of raw material and metallurgical production processes. In: *Archaeometallurgy in Europe, Proceedings of the 2nd Conference.* Aquileia, 115–124.
- Southern, P. 2004: *The Roman Empire from Severus to Constantine.* Taylor and Francis e-Library.
- Smitka, M. (ed.) 2012: *Japanese Economic History 1600–1960.* New York – London.
- Stothard, Ch. A. 1876: *The Monumental Efigies of Great Britain.* London.
- Šach, J. 1999: *Chladné zbraně.* Praha.
- Talhoffers *Fechtbuch 1467.* Reprint Praha 1887.
- Temesváry, F. 1982: *Arms and Armour.* Budapest.
- The Diary of Kido Takayoshi 1983,* vol. I, III. Tokyo.
- The National Archives of the United Kingdom, London, Foreign Office 46/46, Alcock Rus-sellovi, 15. 10. 1864.
- The National Archives of the United Kingdom, London, Foreign Office 46/82, Parkes Stan-leymu, 27. 11. 1867.
- The National Archives of the United Kingdom, London, Foreign Office 46/106, Parkes Stan-leymu, 13. 1. 1869.
- The National Archives of the United Kingdom, London, Foreign Office 46/137, Parkes Gran-villovi, 28. 1. 1871.
- The National Archives of the United Kingdom, London, Foreign Office 46/140, Parkes Gran-villovi, 27. 8. 1871.
- The National Archives of the United Kingdom, London, Foreign Office 46/141, Parkes Gran-villovi, 18. 9. 1871.

- The National Archives of the United Kingdom, London, Foreign Office 46/177, Parkes Granvillovi, 16. 2. 1874.
- The National Archives of the United Kingdom, London, Foreign Office 46/202, Parkes Derbymu, 31. 3. 1876.
- The National Archives of the United Kingdom, London, Foreign Office 46/204, Parkes Derbymu, 11. 8. 1876.
- Thukydides 1977: Dějiny peloponéské války. Praha.*
- Totman, C. 1980: The Collapse of the Tokugawa Bakufu, 1862–1868. Honolulu.*
- Totman, C. 1986: Tokugawa Peasants: Win, Lose, or Draw?, Monumenta Nipponica 41/4, 457–476.*
- Totman, C. 1993: Early Modern Japan. Berkeley – Los Angeles – London.*
- Toyoda, T. 1957: The Character of the Feudal Society in Japan (I), The Annals of the Hitotsubashi Academy 8/1, 29–35.*
- Trimm, W. 1971: Albert Dürer Kupferstiche. Leipzig.*
- Tsutsui, W. M. (ed.) 2009: A Companion to Japanese History. Oxford.*
- Tucker, T. G. 1985: Etymological Dictionary of Latin. Chicago.*
- Turnbull, S. 1998: The Samurai Sourcebook. London.*
- Two Japanesae Statesmen 1922: Two Japanesae Statesmen. Marquis Okuma and Prince Yamagata. Ithaca.*
- de Vaan, M. 2008: Etymological Dictionary of Latin and the other Italic languages. Leiden – Boston.*
- Valturio, R. 1472: De re militari. Verona: Johannes Nicolai. USTC 990093.*
- Vaporis, C. N. 2019: Samurai. An Encyclopedia of Japan's Cultured Warriors. Santa Barbara – Denver.*
- Vegetius, F. 1473–1474: De re militari. Utrecht: Nicolaus Ketelaer: Gerardus de Leempt. USTC 435210.*
- Vegetius Renatus, F. 1977: Antické válečné umění. Praha.*
- Vencl, S. 1984: Otázky poznání vojenství v archeologii. Praha.*
- Vodička, O. 2020: Dy kunst gelopt vor ritter und knechten. Analýza, edice a překlad tzv. kodexu Wallerstein, části A a B. Praha.*
- Volken, M. – Goubitz, O. 2020: Covering the Blade. Archaeological Leather Sheaths and Scabbards. Zwolle.*
- Wachowski, K. 2002: Późnośredniowieczny pas rycerski na Śląsku w świetle źródeł archeologicznych, Archaeologia Silesiae 1. Wrocław, 239–264.*
- Wallhausen, J. J. von 1615: Kriegskunst zu Fuß. Oppenheim: Johann Theodor de Bry. USTC 2137831.*
- Wallhausen, J. J. von 1617: Künstliche Picquen-Handlung. Hanau: Johann Jacob von Wallhausen. USTC 2095543.*
- Weller, U. et al. 2020: Dolche und Schwerter. Bestimmungsbuch Archäologie 6. Berlin – München.*
- Winter, Z. 1906: Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v XIV. a v XV. století. Česká Akademie Císaře Františka Jozefa pro vědy, slovesnost a umění. Praha.*
- Wright, C. 2008: Labyrint a bojovník. Symboly v architektuře, náboženství a hudbě. Praha.*

- Wynn, S. 2020: The Rise and Fall of Imperial Japan. Barnsley – Lawrence.
- Yamakura, K. 1973: Toward a Reexamination of the Economic History of Tokugawa Japan, 1600–1867, *The Journal of Economic History* 33/3, 509–546.
- Yamato, K. 2021: 幕末明治 激動 の 25年 [Bakumacu Meidži gekidó no 25-nen]. Tokyo.
- Yates, Ch. L. 2010: Saigō Takamori, The Man Behind the Myth. London – New York.
- Yonemoto, M. 2003: Mapping Early Modern Japan. Space, Place, and Culture in the Tokugawa Period, 1603–1868. Berekely – Los Angeles – London.
- Zigulski, Z. 1984: Stara Broń w polskich zbiorach. Warszawa.
- Žákovský, P. 2013: „...S tesákem, aby žádný v městečku do krčmy nechodil, pakli bude choditi, jdi na své právo“, aneb nález tesáku v pochvě z Opavy, *Časopis Slezského zemského muzea, Série B*, 62, 319–338.
- Želízko, J. V. 1900: Archeologické nálezy z okolí Horažďovic, *Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze* VIII, 121–129.

https://www.youtube.com/watch?v=V28ItY0K9ts&ab_channel=HowToMakeEverything
https://www.youtube.com/watch?v=Uf23-Fjqkoc&ab_channel=BlackBeardProjects
<https://www.fabri-armorum.com/cs/domovska-stranka/>
<https://nozirske-oceli.cz/nozirske-oceli/oceli-nekorozivzdorne/14-260-2>
<http://www.converter.cz/tabulky/tvrdost-online.htm>

THE SWORD AND THE MAN

Selected Chapters on the History of Swords and Men

INTRODUCTION

Ondřej Chvojka – Monika Konrádová – Jan Török

What is a sword? When does the sword first appear in our country? What social setting is the sword associated with? What is the symbolic role of the sword in different historical eras? How were swords made and how were they used? Was the position of the sword in Central Europe different from swords in Japan? These and a number of other questions were discussed at the interdisciplinary conference called “Sword and Man”, which took place from 14 to 16 September 2022 at the Faculty of Arts of the University of South Bohemia in České Budějovice. The permanent output of the conference is this book, the aim of which is to contribute to the rich discussion related to swords and at the same time to show the given issue in a broad interdisciplinary concept. According to the focus of the individual chapters, the book is divided into a total of five blocks, devoted to I. swords and archaeology, II. swords and technology, III. swords and symbolism, IV. swords and society and V. Japanese swords. However, many contributions go beyond this framework, which again only shows a broad interdisciplinary understanding of the topic. We believe that the book will become not only a contribution to the knowledge of such an important phenomenon, which the sword undoubtedly was in human history, but that it will also serve as an information source for experts and students from various scientific fields.

1.1 TRACES OF SWORD FIGHTING IN THE BRONZE AGE

Markéta Havlíková – Josef Ježek

The text in general discusses the individual steps of the research on Bronze Age swords in terms of their practical use in combat. It also discusses the challenges and considerations involved in conducting comparative experiments on combat with swords. It emphasizes the individuality of sword fighting, which requires knowledge of combat techniques and manipulation. Factors such as the geometry, weight, pivot point, and grip of swords, as well as the unique characteristics of each fighter, need to be taken into account. The text suggests that controlled laboratory tests and uncontrolled field simulations are the two main categories of experiments conducted. Controlled tests offer the advantage of controlling variables and proper documentation, while field simulations provide a more realistic combat environment. It highlights the importance of understanding sword fighting techniques and mechanics before conducting simulations. The text also emphasizes the interconnected nature of combat, where body movements and actions create a form of communication with the opponent. Mental and physical abilities, individual predispositions, and cultural factors play significant roles in combat.

The existence of different forms of combat interaction, such as duels within a community and duels within larger battles, is discussed. The text raises questions about the feasibility of experimentally replicating Bronze Age combat and acknowledges the challenges posed by different historical contexts and materials. However, it suggests that analyzing metal wear can help overcome some of these obstacles.

Fig. 1.1.1 Sample of traceological analysis (avoidance of metal, handling traces, micro jams) on a sword from older collections, magnified 50× (sword AK301, Regional Museum in Mikulov).

Fig. 1.1.2 Left: optical metallography of a sword fragment, magnified 200× (sword no. 13678.1 Lažany; *Křišťuf et al. v přípravě*). Right: optical metallography of a bronze sword replica, magnified 200×.

Fig. 1.1.3 Applying comparative experiments of combat technique with bronze swords in controlled and uncontrolled conditions. The experiment is carried out by Ingo Petri and Julia Gräf in the premises of the historical park Bärnau-Tachov (as part of the implementation of the study *Haolíková – Ježek v přípravě*).

1.2 TWO EARLY MEDIEVAL SCABBARDS OF SWORDS FROM THE SURROUNDINGS OF THE PRÁCHEŇ HILLFORT (KLATOVY DISTRICT)

Martin Pták

During the research and detector survey in the surroundings of the Prácheň hillfort (Klatovy district), it was possible to obtain a set of medieval finds, among which two ends of medieval sword scabbards stand out. In the case of the finds discussed in this contribution, it is possible to assume a dating to the 11th – 12th centuries, but due to the continuity of the settlement (medieval castle and village), it is also necessary to count on a younger dating (13th century). It is not possible to answer with certainty the question whether the two objects are of the same or significantly different age. It is necessary to approach the interpretation of the findings with similar caution. It is not clear when, most likely as part of the equipment of a member of the elite, the booty or trade item reached the Prácheň hillfort, nor when and under what circumstances were they deposited. Considering the relatively low frequency of this category of finds in our territory, the assumption of the leading role of Prácheň hillfort within the region is confirmed.

Fig. 1.2.1 Prácheň hillfort. Location of the site on the map of the Czech Republic.

Fig. 1.2.2 Prácheň hillfort and adjacent early medieval agglomeration on the Basic Map 1:10,000. Source cuzk.cz, edited.

Fig. 1.2.3 Two ends of sword scabbards being found in the surroundings of Prácheň hillfort. Photo author.

Fig. 1.2.4 Basic typology of the ends of medieval scabbards. According to *Krabath 2001*, modified.

Fig. 1.2.5 Analogy to scabbard end No. 2. 1 Straubing, 2 Pichl bei Manching, 3 Stříbro. 1, 2 after *Koch 1986*, 3 after Čechura 2017, modified.

Tab. 1.2.1 The results of the XRF analysis of the scabbard ends from the surroundings of the Prácheň hillfort. Values are given in percentages.

2.1 COLD WEAPON ACCESSORIES

Jindřich Figura

Every cold weapon must have an effective covering the blade and binding system. Weapons alone without accessories are limited safe to use and are not immune to damage. Scabbards and suspension systems were always constructed practically at the same time as they had to meet the fashion trends of their time. Each type of weapon needs its own specific type of scabbard fastening so that it is always at hand and at the same time does not hinder the user when the weapon is not needed.

Fig. 2.1.1 Woven silk belt (author V. Pilná). Stamped brass ornaments. Author's photo archive.

Fig. 2.1.2 Reconstruction of the scabbard from the beginning of the 13th century. Bamberg Cathedral. After *Volken – Goubitz 2020, 76*.

Fig. 2.1.3 Replica of scabbard with binding (created after *Oakeshott 1991, 70*). Author's photo archive.

Fig. 2.1.4 Back seam of sheath. Author's photo archive.

Fig. 2.1.5 Suspension strap made of white leather. Kaufmann's crucifixion, dated around 1350. After *Matějček – Pešina 1950, 33*.

Fig. 2.1.6 Knot binding. Author's photo archive.

Fig. 2.1.7 Knot binding. Statue of Guy de Chaources from 1462 to 1469 in the church of Saint-Sylvestre, Malicorne-sur-Sarthe. Author's photo archive.

Fig. 2.1.8 Scabbard binding from the second half of the 15th century. After *Müller 1957, 48*.

Fig. 2.1.9 Reconstruction of the scabbard from the second half of the 15th century. Author's photo archive.

Fig. 2.1.10 Reconstruction of the scabbard from the mid-14th century. Author's photo archive.

Fig. 2.1.11 Design of the scabbard from the first third of the 14th century. Palazzo Pubblico Siena by Simone Martini dated to 1328. After *Held 1973, 23*.

Fig. 2.1.12 Reconstruction of the scabbard from the beginning of the 15th century. Author's photo archive.

Fig. 2.1.13 Rainguard with inner lining. Reconstruction of the scabbard from the first third of the 14th century. Author's photo archive.

Fig. 2.1.14 Replicas of early 15th century swords. Author's photo archive.

Fig. 2.1.15 Replica of a late 16th century saber. Author's photo archive.

2.2 HOW DOES THE NO. 14260 SPRING STEEL TRAINING CONTEMPORARY SWORD FARE AGAINST A FORGE HARDENED BRONZE SWORD?

Jaroslav Pavelka

This brief chapter compares the blade damage of a hardened bronze sword in fencing with a #14260 spring steel sword. To obtain the most convincing results, slashes and covers were made with as much force as possible, intentionally more than is common in fencing. Previously unused blades of a copy of the medieval one-and-a-half-handed “bastard” sword and a bronze forged copy of the so-called Liptov was the type of sword that

were used. The attempt was influenced by previous work (Fiala et. al. 2013), where it was proven that metal material from archaeological finds is subject to gradual recrystallization and the current measurement of hardness does not correspond to the quality of the weapon at the time of its creation. The results did indeed show less damage to the spring steel sword than the bronze one. However, the damage is certainly not of the type that renders the sword inoperable, broken, or unusable for fencing. A better swordsman with a bronze sword would probably defeat a swordsman with a steel sword, regardless of the weapon's material. It is likely that a carbonized iron sword, as the material of the first iron swords appeared, would probably not fare well in contact with a forged bronze sword, but this will be the focus of further trials in the future. The task of this work is to contribute to solving the question of whether iron replaced bronze for functional or for economic reasons. It seems that more from the economic ones. A more definite answer will probably be given after the planned experiment with a sword made only of carburized iron, in addition to weapons of similar proportions.

Fig. 2.2.1 Cross-section of a heavily pierced modern replica of a bronze sword with hardness data in individual parts.

Fig. 2.2.2 Cross-section of various katana blades. Modified from *Hurník 1995*. A – maru-gitae from one piece of material, used in mass production; B – wariba-gitae harder steel is used for the blade; C – makuri-gitae softer core with hard steel jacket; D – hon-sanmai-awase-gitae construction of three types of materials soft core, hard blade and sheath; E – shiho-zume-gitae similar to D, but additional material is used to make the back of the sword. In general, the higher the quality of the sword, the more complex the construction.

Fig. 2.2.3 Both used swords after about 15 minutes practice fight.

Fig. 2.2.4 Detail of the blade of the bronze sword.

Fig. 2.2.5 Detail of the spring steel “bastard” blade.

2.3 SWORD BLADE DOCUMENTATION

Bohumil Planka

Four documentation methods of the sword blades are described: archaeological sketching, Japanese oshigata method, digital photography and digital scanning. A new 2D scanning technology, LUCIA-SwodScan device is presented. Scanned area is 1500×300 mm, and high of the artefact can be 30 mm. The LUCIA-SwodScan device is widely usable for 2D scanning straightaway 3D flat and long objects (1500 mm), in museums namely.

Fig. 2.3.1 A Long oshigata of the entire blade.

Fig. 2.3.2 A Small oshigata.

Fig. 2.3.3 *Hamon* line drawing (Ishii Akira).

Fig. 2.3.4 LUCIA-SwodScan device.

Fig. 2.3.5 A part of the blade (*nakago*) scan.

Fig. 2.3.6 The entire blade scan.

3.1 SAMSON GIRDED WITH A SWORD. THE WEAPON AS A GATEWAY TO THE MEDIEVAL IMAGINATION

Antonín Kadlec

Based on the study of artistic representations and descriptions of the biblical figure of Samson, the paper points to the importance of considering figurative art as a complex structure that conforms to the contemporary way of thinking. In medieval times Samson was perceived as one of the paragons of a warrior, a knight, and he was depicted as such in the Bible of Conrad of Vechta. The sword with which Samson is girded, although it is not directly related to the depicted scene (on the contrary, it contradicts it), is thus a kind of gateway not only to the way of thinking of the author of the depiction, but also to medieval thinking and imagination.

Fig. 3.1.1 Samson killing the Philistines with jawbone of a donkey. Bible of Conrad of Vechta, Museum Plantin-Moretus, Antwerp, M.15.1, 1–2, dating: 1402–1403. Photo: Antonín Kadlec 2014.

Fig. 3.1.2 Figure of Samson from „Simsonbrunnen“, Bern, dating: before the half of the 16th century. Source: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bern_121.jpg.

Fig. 3.1.3 Samson supporting the pulpit, Saint George church, Sélestat, dating: 1619. Photo: Antonín Kadlec 2022.

Fig. 3.1.4 Bellifortis of Conrad Kyeser, Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen, Cod. MS philos. 64a Cim, dating: 1402, fol. 96r.

Fig. 3.1.5 Cain and Abel. Wenceslas Bible, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod. 2759–2764, I. volume, fol. 5v. Photo: Antonín Kadlec 2011.

Fig. 3.1.6 Noah's Ark. Wenceslas Bible, Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod. 2759–2764, first volume, fol. 5v. Photo: Antonín Kadlec 2011.

4.1 ROMAN ARMY AND SWORD

Stanislav Doležal

The article follows the use of various types of Roman swords in the Roman army throughout centuries up to the period of Dominate, focusing on the type *spatha*. The etymology of the terms used for sword in the Roman world is discussed, as well as the time, when the types *gladius* and *spatha* were adopted for use in the Roman army. In particular, the evolution of the Roman army in the 3rd century is explained to assess why and when the type *gladius* was replaced by *spatha*. Finally, the article analyses what Roman authors have to say about the usage of these terms in the Roman literature.

Fig. 4.1.1 The group sculpture of the tetrarchs in Venice. Source: https://en.wikipedia.org/wiki/Portrait_of_the_Four_Tetrarchs#/media/File:Venice_%E2%80%93_The_Tetrarchs_03.jpg

4.2 SWORD OR MUSKET? MILITARY TRAINING MANUALS OF THE 17TH CENTURY

Klára Andresová

The text deals with infantry training manuals printed in Central Europe during the 17th century. The aim of the paper was to find out whether these publications, alongside with the topic of fight with muskets and pikes, also dealt with secondary weapons – swords, knives or cords – which were still a relatively common part of infantry equipment at the time in question. The first half of the study focuses on infantry training manuals printed in the region before the Peace of Westphalia, and demonstrates that none of these books dealt with fencing. The second half of the text focuses on infantry training manuals published after mid-century. Due to their substantial increase in numbers after the war, the text does not examine all of them, but in addition to summarizing the overall trend of the genre, it specifically names only a selected few. In the second half of the period under review, no training manuals dealt with fencing either. This was despite the fact that a distinct genre of fencing textbooks designed for the study of dueling was being published in print at the time.

4.3 THE SWORD AND ITS PLACE IN THE HISTORY OF EUROPEAN FENCING

Leonid Křížek

What swordsmanship looked like in the period from which the first archaeological finds of swords come (1500 to 1000 BC) can only be guessed, but from the Egyptian temple of Medínit Habu, built by Ramesses III. around 1190 BC a wall painting has survived, which is considered to be the oldest depiction of a fencing match. Assyrian king Ninus is considered the initiator of fencing as a sport. He is also said to have been the first to use master swordsmen to train his soldiers.

Strangely enough, the Greeks did not attach much importance to swordsmanship. One of the reasons was the fact that their army was made up of free citizens subject to conscription, and not professional soldiers.

The Romans paid far more attention to fencing than the Greeks. Gladiators underwent demanding training in fencing. Flavius Vegetius Renatus informs us about what such training with the sword of a Roman legionnaire looked like in his work *Outline of Military Art* (end of the 4th century AD).

The early Middle Ages, with its ideal of chivalry, replaced the gladiator games with tournaments, serving as entertainment as well as preparation for war. In addition, it introduces a curious form of resolving a lawsuit by ordeal, or God's judgment. Manuscript textbooks of fencing, or so-called *Fechtbuchs*, have been created since the early Middle Ages. They described fencing in words and mainly by pictures with various

weapons, both on foot and on horseback. The oldest known manuscript dealing exclusively with fencing is a medieval treatise probably from the turn of the 13th and 14th centuries. The original is kept at the Royal Armories in Leeds under the mark MS I.33. Joachim Meyer's work (1570) could certainly be counted among the most famous textbooks on swordsmanship. Talhoffer's manuscripts are popular in Bohemia. Thanks to the fact that reprints of three of them were published in Prague at the end of the 19th century by the well-known fencing master Gustav Hergsell Jr. Hans Talhoffer taught fencing in the 15th century.

The sword experienced a surprising renaissance as a combat weapon with the development of so-called historical fencing. Thanks to Hergsell's reprints, Talhoffer's manuals were for a long time almost the only works from which modern swordsmen could draw inspiration. Although efforts to demonstrate historical forms of fencing art can be found as early as the 19th century in England and elsewhere in Europe, the phenomenon called historical fencing probably originated in the 1960s in Czechoslovakia.

Fig. 4.3.1 A – wall painting of a fencing match from the Egyptian temple of Medīnit Habu, about 1190 BC; B – warriors with clubs, from the Egyptian temple of Medīnit Habu, circa 1190 BC. The images throughout this chapter are taken from the publication Kovařík – Křížek 2013–2015, unless otherwise stated.

Fig. 4.3.2 A – Achilles (left) fighting King Memnon, detail from an antique clay vessel, circa 480 BC. (British Museum); B – Achilles fighting with Hector.

Fig. 4.3.3 Ancient-Greek-Bronze-Sword.

Fig. 4.3.4 The Oxyrhynchus Papyrus.

Fig. 4.3.5 Roman gladius.

Fig. 4.3.6 Roman sword spatha.

Fig. 4.3.7 Roman legionnaire training in fencing at a pole.

Fig. 4.3.8 Swordsmen from a Roman mosaic.

Fig. 4.3.9 Early Medieval swords.

Fig. 4.3.10 Diagram of the “seven swords” from the Pisan facsimile of Il Fior di Battaglia manuscript.

Fig. 4.3.11 Manuscript MS I.33 from the turn of the 13th and 14th centuries.

Fig. 4.3.12 Walpurga (witch?) from manuscript MS I.33 knocks down the shields after binding the opponent's sword and attacks with a point.

Fig. 4.3.13 Tile with fencing scene, second half of the 15th century, Brno, Dvořákova Street No. 14.

Fig. 4.3.14 Illustrations from various medieval fencing „Fechtbüchern“.

Fig. 4.3.15 Coat of Arms of the Marxbruder fencing guild.

Fig. 4.3.16 Coat of Arms of the Fedrfechtlers fencing guild.

Fig. 4.3.17 Title page and illustration from Mayer's book (Meyer 1570).

Fig. 4.3.18 The course of the ordeal with spears and swords in full armor in the lists – illustrations of the Talhoffer's manuscript (1467). Ordeal is depicted from the introduction of the opponents to the bitter end.

Fig. 4.3.19 A court duel between a man and a woman.

Fig. 4.3.20 The beginnings of historical fencing in England – an aging Alfred Hutton demonstrates rapier and dagger fencing.

4.4 A SWORD NOT JUST SIMPLY A WEAPON

Petr Turya

The word Sword is closely associated with the social class of professional warriors, knights and, last but not least, criminals. The function of the sword in the above social hierarchy is relatively well known to us. In the following content, we will touch on these familiar sword functions here and there. However, our main focus will be on the lesser-known features of this fascinating weapon, i.e., how it can teach us so much more than just how to fight.

By the time of the High Middle Ages, when there was a significant development of towns, so society was also developing. As a result of this development, the so-called “fourth estate” or bourgeoisie arose. City dwellers began to form an important group that gradually took over even the highest social functions. This phenomenon is already clearly visible in the transition from the late Middle Ages to the modern era, the Renaissance.

I have deliberately omitted specific dates here, because from a broader perspective, cultural and social development in individual countries took place more or less quickly, depending on local events. A good example is the Hussite Wars and the associated cultural “delay”, which, for example, inflicted a historic blow on the Bohemian lands in the form of population decimation, a lack of learning and a number of other negative impacts. Each of the European countries was therefore moving forward in their social development at different rates of progression. When each territory finally reaches the stage of having stable infrastructure, trade arteries become functional, people practice their trades and their livelihoods, towns develop, and things are relatively safe behind the town walls, and there is now room for a new meaning to the sword.

It is abundantly clear, whether we chose to accept it or not, that from the surviving material cultural evidence, the phenomenon of chivalry and the culture associated with it, significantly shaped society for centuries. After all, the king himself was a knight, in effect, a warrior, definitely not a priest.

This transfer to a martial status had already taken place in ancient times. People, for understandable reasons, associated the qualities of a noble man with knighthood, whether or not he was filled with the desired qualities that imbued knighthood on him. The combination of both the deeds of a valiant and God-fearing knight, and the aspirational idea of what qualities a person should possess as a knight, led the nobility and the middle class to create an environment where some knightly disciplines could be preserved and practiced. Here we are talking specifically about the 16th century.

According to the written sources, we know that this social effect originated in the territory of the Holy Roman Empire, today what we would call Germany, and also in the lands of the Czech Crown territory. We are talking about the creation of bourgeois fencing associations. These were often called “brotherhoods” (Bruderschaft) and were usually made up of people with military skills and members of craft guilds. From the known sources to date, it seems that this was a natural development, where society itself created the conditions for the existence of these groups. There are a number of motives and occurrences behind their existence.

Beginning with Emperor Friedrich III., who issued the first official imperial privilege to the brotherhood of St. Mark in 1487 for participating in his military campaign. This brought about the brotherhood of members themselves, swordsmen from a variety of different trades.

Rules and regulations were gradually introduced within the brotherhoods/groups, regulating every aspect of how they functioned. These Modern, “New Age” swordsmen are our subject of research because they are the individuals who elevated the training sword to much more than simply the use of a blunt weapon.

The basic tenet of the martial arts arsenal for knights was the skill of wrestling. On its foundation stands the further training with an “extended hand” in form of mastering the cold weapons. Before football came along, people wrestled, and so the word Sport did not exist, and games were oriented towards emulating warrior archetypes. That martial mindset has not left us until modern times.

In the 16th century, however, the subject had a much greater impact than it does now. The need for friendly (and combative) confrontation is part of our being human. Exploring and repeatedly demonstrating to ourselves our abilities in confrontation with others is something inseparable from human expression. It is therefore understandable that behind the town walls, somewhere in the market square, or on the side of a suitable “public meeting place”, people devoted themselves to games that resembled knightly training. After all, what townsman wouldn’t aspire to be at least somewhat like a warrior knight? *“The townspeople really engaged in a wide range of gaming activities. Some of them imitated the entertainments of the nobility, which were also related to the military defense of cities. It involved running to the ring, bird shooting (organized primarily by guilds), fencing matches (in some cities there were fencing fraternities) and shooting from pieces and towels. ... The mentioned activities are also documented in Kremnica. In the Kremnica municipal law codified in 1530 (1537), the townspeople are advised to cultivate the arts of chivalry (the regulation was primarily motivated by military motives, but it also testifies to leisure activities, they are supposed to practice: in shooting, fencing, fighting with the opponent... so the body didn’t get tired and to train to fight the foe.”*

Sword fighting for us, primarily with a long sword, which is the subject of this article, was the main discipline next to wrestling. Written sources speak of and depict these swords as training aids. They had a round blade tip, a specific extension in the part in front of the cross-guard, the so-called “Schilt”, and a blunt blade. These weapons with a small “w” were intended primarily for fencing lessons and public performances.

According to the rules, swordsmen were not allowed to kill each other in their encounters. To what extent they could injure each other is still a question of ongoing research. Today we know that one of the disciplines was “fencing to the first blood”. We have numerous written records of a wide variety of injuries which occurred during public “fencing”.

In the descriptions, it is stated that the doctors/healers were also present at these events. Thus, minor injuries were probably taken care of, however, serious injuries and killings were punished. Fencing was also done with the Messer sword, which has also a training form. Wooden, leather and metal with blunt edges.

No blood, no money or better: No reward without blood. Whether the German Markus or the Czech Fedrfechter had fencing for the public in their program. It was done on Sundays after Mass. Depending on the venue, there was an entrance fee to watch and also bets were placed on the outcome of contests.

Fencing clues are traditionally in the form of verses and their interpretation. Later, fencing books are elaborately written chapters supplemented with either old or new verses. There is almost always a reference to how a good swordsman should behave. What qualities to keep in mind and what to avoid.

These are the basic features of the environment where swords were used as teaching aids. As it is known, fencing was taught at universities as one of the possible subjects to learn. It is possible that it was the university grounds, which still enjoy their rights and privileges, that created the conditions for a deeper investigation into the art of fencing, its connection with philosophy, mathematics, and other fields. Especially in the works of Italian scholars, emphasis is placed on interdisciplinary connections, which in Spain culminates in the definition of the true art of fighting “La Verdadera Destreza”. Over time, Destreza becomes a holistic system that includes material, intellectual and spiritual content with the aim of equipping individuals with a perfect and functional education.

However, it will take a long time before the ability to read and write penetrates the wider strata of the common bourgeoisie. The warrior class did not need to be able to read and write to perform their service to God and to the king. However, the knight was not just a warrior. He was also a landlord. He was in charge of the land and the peasants, the peasants who belonged to his fief. Part of his education was also necessary to equip him with the ability to think critically and make quality decisions. True, he was not always successful in this aspect. The more he failed, the greater the need for him to change his way of thinking. As a result of this need to have illiterate but capable and cognizant individuals in society, the unique components of education were reflected in the fencing skills. Following the educational standards of the Middle Ages, which was primarily learning by rote and memory, swordsmen learned lessons in verses.

Furthermore, they learned to critically evaluate their results after each encounter. This has over time created an empirical platform of recurring phenomena of human behavior, under extreme conditions. All this is highly valuable knowledge combined with the skill to apply it practically.

From today’s experience and practical research, it has been confirmed that fencing exercises stimulate memory, sensory activity, the nervous system, and voluntary and involuntary reactions.

Above all, the practice sword is used for all of this learning and training. A sharp weapon does not have the same function. Its primary function is to wound or to take life. With a sharp sword one cannot safely reveal the defects of knowledge and skill of your opponent. After all, edged weapons are neither designed nor purposed to engage repeatedly with another weapon in a training manner. Every bind poses a risk of injury to one or other opponent. The blunted training weapon was created to allow the user to develop his fencing skills safely, so that he can eventually graduate onto the use of

sharp-edged weapons. It not only provided good preparation for the use of a sharp weapon, but also enabled a deeper study of man himself.

The training sword as an educational tool then complements the sword as a weapon, even at its symbolic level. It gives you the sword practitioner 'imaginary wings,' which are an image of the spirit's flight to the heavenly heights. Thanks to the training sword, the fencing school becomes a classroom in which the educated ones reveal the finer nuances of being human. However, this is not at the expense of a deviation from the original intention, to be able to use swords and fencing skills in a "dire situation", i.e., for the protection of life, homeland and service to the emperor, the king, and God.

Fig. 4.4.1. A replica of a practice sword. Photo Martin Pulchart.

Fig. 4.4.2. Fencing injuries. Illustration from Cod.Guelf.83.4 Aug.8°, folie Nr. 5r.

Fig. 4.4.3. Coats of arms of fencers in early and later form. According to <http://www.militaria.cz/cz/clanky/bojove-umeni/cisarsky-majestat-pro-prazske-sermire.html>, edited by author.

5.1 „THE EMPEROR’S” SWORD BY RAI KUNITOSHI AND ITS CONTEXTS

Jakub Zeman

Description of an important Japanese sword tachi made in the end of 13 century by swordsmith Rai Kunitoshi with a fittings decorated by Japanese goshichi no kiri kamon (family crest) of Tennoke, Japanese Imperial family, from old Czech collection. Possible origin of this sword in Czech area, Konopiště Castle and Ferdinand d'Este trace, context of another Rai school swords in Czech republic collections. Outline of possible direction of future research of history of described sword.

Fig. 5.1.1 The overall geometry of the sword blade. Author of all photos in the chapter: Barbara Jaabouk Janů, Prague School of Photography.

Fig. 5.1.2 Detail of blade with hamon hardening line and snake steel folding texture.

Fig. 5.1.3 Overall accessories (koshirae) of the sword.

Fig. 5.1.4 Detail of the motif of sakura flowers on the scabbard in the lacquer technique of makie drawn out on the base in the lacquer technique of nashiji.

Fig. 5.1.5 Shakudo alloy guard stamped with a nanako 'fish roe' pattern with heraldic paulownias and heart-shaped openwork with an inome motif, 'wild boar's eye', and a shihoken (Buddhist four-sided sword blade).

Fig. 5.1.6 Detail of kabutōgane handle head in gold inlaid shakudo alloy in suemon zōgan technique with eyelet for portepe sarute.

Fig. 5.1.7 The gilt pair menuki ornaments also bear the heraldic seventeen-shoot paulownia goshichi no kiri pattern.

Fig. 5.1.8 Detail of shakudō gold and copper alloy obitori hanger.

5.2 THE BAN ON THE PUBLIC CARRYING OF SWORDS AND THE END OF THE SAMURAI CLASS IN JAPAN

Roman Kodet

The Haitorei Edict ended the privilege of the samurai class to carry its traditional swords publicly. It is therefore considered as one of the symbols of the end of the traditional Japanese warriors. This event, however, had much more profound reasons. During the existence of the Tokugawa Bakufu, the samurai class slowly declined. In the period of 250 years of peace, many of its members transformed into officials, administrators, or protectors of the public order. Although they enjoyed important privileges which separated them from the rest of the population, the fact that they were dependent on their annual salaries and forbidden to undertake any commercial activity led to their impoverishment. The new Meiji government established in 1868 had to deal with the problems of samurai. Its members slowly realized that the warrior class was, in many ways, a relic of the past. In order to modernize Japan, it had to be gradually dissolved. In the 70s of the 19th century, most of its privileges were canceled. In 1876 the samurai were forbidden to carry their swords publicly. This moment is by many historians considered as the moment ending the existence of samurai in Japan.

CONCLUSION

Ondřej Chvojka – Monika Konrádová – Jan Török

Swords have accompanied people for many millennia, in Central Europe for more than three and a half thousand years and in other parts of the world often even longer. From the very beginning, the sword was not only a weapon intended for combat or defense, but also a prestigious artefact, reflecting the social status of its owner, as well as, in many cases, a symbolic object that was connected to the spirituality of the time. Although swords have long ceased to be a part of normal military equipment, they retain their importance to this day – both as part of historicizing presentations and in various social events (e.g. ceremonial passing when entering various companies or associations), or in a modified form as a sport tool for fencing.

The twelve chapters of this book provide an insight into the issue of European and Asian swords from different points of view and perspectives. It is understandable that it was not possible to cover the entire issue related to swords in all its breadth and complexity. Nevertheless, the individual chapters offer an interesting insight into various aspects associated with swords, from various interdisciplinary perspectives. From our point of view, the main contribution of the book lies precisely in this variety of topics and approaches. We believe that the book will become a useful tool for studying the entire phenomenon that swords undoubtedly are.

ADRESY AUTORŮ

Mgr. et Mgr. **Klára Andresová**, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8; andresova@mua.cas.cz

PhDr. **Stanislav Doležal**, Ph.D., Historický ústav Filozofické fakulty, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; romanus@ff.jcu.cz

Jindřich Figura, Neplachov 78, 373 65 Dolní Bukovsko; jf.jf@seznam.cz

Mgr. **Markéta Havlíková**, Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita v Brně, Joštova 220/13, 662 43 Brno; marketa.havlikova@phil.muni.cz

Doc. Mgr. **Ondřej Chvojka**, Ph.D., Archeologický ústav Filozofické fakulty, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Dukelská 1, 370 51 České Budějovice; ochvojka@ff.jcu.cz

Mgr. **Josef Ježek**, Západočeské muzeum v Plzni, p. o., oddělení prehistorie, Zborovská 40, 301 00 Plzeň; jjezek@zcm.cz

Mgr. **Antonín Kadlec**, Ph.D., Národní památkový ústav, Územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem, Podmokelská 1/15, 400 07 Ústí nad Labem – Krásné Březno; Kadlec.Antonin@email.cz

PhDr. **Roman Kodet**, Ph.D., Centrum Japonských studií, Katedra historických věd, Fakulta Filozofická Západočeské univerzity, Sedláčkova 38, 306 14 Plzeň; kodet.roman@outlook.com

Mgr. et Mgr. **Monika Konrádová**, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, Senovážné nám. 230/6, 370 01 České Budějovice; monicta@seznam.cz

Leonid Křížek, Křemencova 1, 110 00 Praha 1; elkapress@gmail.com

Mgr. **Jaroslav Pavelka**, Ph.D., Západočeská univerzita, Centrum biologie, Klatovská 51, 306 19 Plzeň; Japetos@seznam.cz

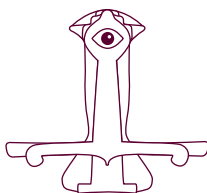
Mgr. **Bohumil Planka**, Ph.D., Společnost pro studium japonského meče, nihonto@japan.cz,

Mgr. **Martin Pták**, Archeologický ústav Filozofické fakulty, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; MartinPtak@seznam.cz

Jan Török, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Dukelská 1, 370 51 České Budějovice; Archeologický ústav Filozofické fakulty, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Branišovská 31a, 370 05 České Budějovice; torokjan@seznam.cz

Petr Turya, Guildam Gladiatorum s. r. o., Maletín – Javoří 32, 789 01 Šumperk; p_matousek@seznam.cz

Jakub Zeman, Za Strahovem 348/40, Praha 6 – Břevnov; Sarukan@seznam.cz

MEČ A ČLOVĚK

Ondřej Chvojka

Monika Konrádová

Jan Török

a kolektiv

Klára Andresová – Stanislav Doležal – Jindřich Figura – Markéta Havlíková –
Josef Ježek – Antonín Kadlec – Roman Kodet – Leonid Křížek – Jaroslav Pavelka –
Bohumil Planka – Martin Pták – Petr Turya – Jakub Zeman

Vydalo Nakladatelství Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích,
Branišovská 1645/31a, 370 05 České Budějovice, nju.jcu.cz,
v edici Episteme: Archaeologia

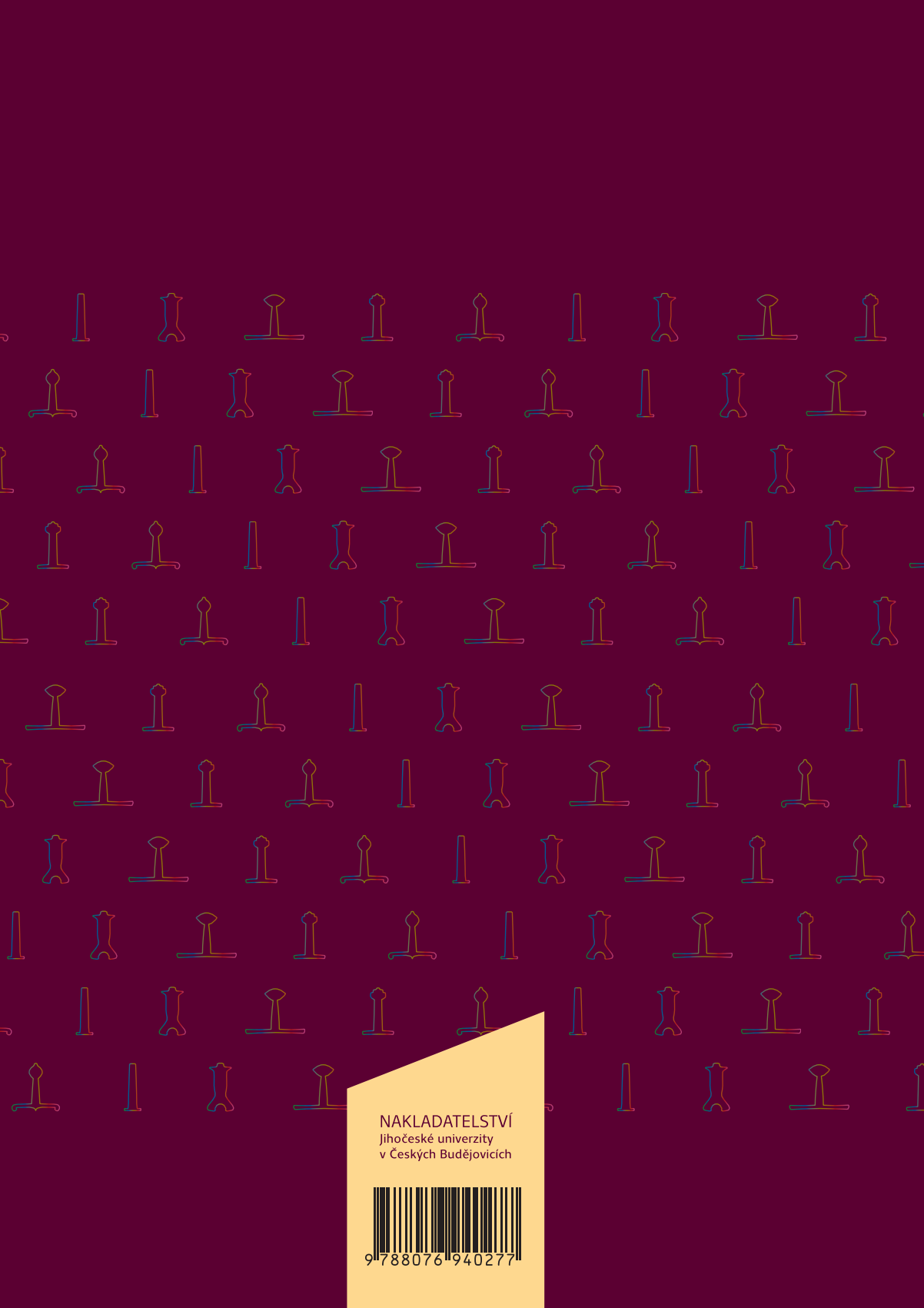
Odpovědní redaktori Tereza Knotová, Vojtěch Knot

Grafická úprava a sazba Milan Křišťůfek (pintos.cz)

Tisk INPRESS a. s., Žerotínova 554, 370 04 České Budějovice

Vydání první, České Budějovice 2023

ISBN 978-80-7694-027-7 (PDF)

NAKLADATELSTVÍ
jihočeské univerzity
v Českých Budějovicích

9 788076 940277